

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER

ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE DEĞERLENDİRMELER

MART 2026

EDİTÖR

Prof. Dr. Mustafa METE

İmtiyaz Sahibi / Yaşar Hız
Yayına Hazırlayan / Gece Kitaplığı

Birinci Basım / Mart 2026 - Ankara
ISBN / 978-625-8032-71-0

© copyright

Bu kitabın tüm yayın hakları Gece Kitaplığı'na aittir.
Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz, izin almadan hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Gece Kitaplığı

Kızılay Mah. Fevzi Çakmak 1. Sokak
Ümit Apt No: 22/A Çankaya/ANKARA
0312 384 80 40
www.gecekitapligi.com / gecekitapligi@gmail.com

Baskı & Cilt

Bizim Büro
Sertifika No: 42488

**İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
ALANINDA ARAŞTIRMALAR VE
DEĞERLENDİRMELER**

MART 2026

EDİTÖR

Prof. Dr. Mustafa METE

gece
kitaplığı

İÇİNDEKİLER

BÖLÜM 1

KAMU ALACAKLARININ TAHSİL SÜRECİNDE CEBREN TAHSİLAT MÜESSESİNİN ROLÜ

Ece Şevval ŞİMŞEK 7

BÖLÜM 2

PAZARLAMA PERSPEKTİFİNDEN 17 SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFİ; 2030'A DOĞRU BİR YOL HARİTASI

Filiz ASLAN ÇETİN 25

BÖLÜM 3

ULUSLARARASI SERMAYE AKIMLARI VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE ETKİLERİ

Naci YILMAZ 45

BÖLÜM 4

ÇOK KUTUPLU DÜNYA EKONOMİSİNDE PARA VE TİCARET BLOKLARININ OLUŞUMU: KÜRESEL EKONOMİK AYRIŞMA VE YENİ DÜZEN

Hüseyin TEZER 59

BÖLÜM 5

YEŞİL TAHVİL VE KARBON PİYASALARININ ETKİLEŞİMİ

Naci YILMAZ 77

BÖLÜM 6

BİLGİ EKONOMİSİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA

Servet KAPÇAK 89

BÖLÜM 7

YENİLENEBİLİR ENERJİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Savaş ACAR 105

BÖLÜM 8

SABRİ F. ÜLGENER'İN PERSPEKTİFİNDEN İKTİSADÎ ÇÖZÜLMENİN AHLÂK VE ZİHNİYET BOYUTU

Tuba UMAR 121

BÖLÜM 1

KAMU ALACAKLARININ TAHSİL SÜRECİNDE CEBREN TAHSİLAT MÜESSESİNİN ROLÜ¹

Ece Şevval ŞİMŞEK²

¹ Bu çalışma Prof. Dr. Alparslan Uğur danışmanlığında Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı'nda Ece Şevval Şimşek tarafından yazılan "Danıştay Kararları Işığında Kamu Alacaklarının Cebren Tahsilat Yönteminin İncelenmesi" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Kırıkkale Üniversitesi, ecesevvalsimsek@gmail.com. ORCID Bilgisi: 0009-0000-0371-2861.

GİRİŞ

Devlet, vatandaşlar ve ülkenin faydalanması için belli başlı kamu hizmetleri sunmaktadır. Sunulan kamu hizmetlerinin yürütülmesi ve devamlılığının sağlanması için gereken finansal kaynak ise kamu gelirleridir. Kamu gelirleri başta vergiler olmak üzere; resim, harç ve para cezaları gibi kamu alacaklarından oluşmaktadır.

Kamu alacağı kavramı vergi literatürümüze 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun (AATUHK) ile yerleşmiştir. Amme alacağı olarak da adlandırılan bu kavramın kanunda ki tanımı “*Devlete, il özel idarelerine ve belediyelere ait vergi, resim, harç, ceza tahkik ile takiplerine ait muhakeme masrafı, vergi cezası, para cezası gibi asli, gecikme zammı, faiz gibi fer’i amme alacakları ile aynı idarenin sözleşmeden, haksız fiilden ve sebepsiz zenginleşmeden doğanlar dışında kalan ve kamu hizmetleri uygulamasından kaynaklanan alacakları ile bunlardan doğan takip masrafları ile çeşitli kanunlarda kamu alacağı olarak belirtilen alacaklar kamu alacaklarıdır*” şeklinde belirtilmektedir (Yücelen, 2018:2). Devlet halkın fayda sağlaması ve maddi manevi tüm ihtiyaçlarını karşılaması adına birçok kamu hizmeti sunmaktadır, bu hizmetleri finanse edebilmek namına mali kaynaklara gerek duyulmaktadır bu kaynakların başında da kamu alacakları gelmektedir (Sümer, 2023:285). Kamu alacaklarının başlıca iki özelliği vardır. Bunlardan ilki; kamu hizmetlerinin görülmesi amacıyla, ikincisi ise; belli kanunlar gereği, devlet gücü ve memuru eliyle cebren tahsil edilir olmalarıdır (Şenyüz, Yüce ve Gerçek, 2021:320).

Kamu alacaklarının tahsilinde beklenti, borçluların yükümlülüklerini gönüllü olarak yerine getirmeleridir. Başka bir ifadeyle, kamu borcunun doğmasının ardından borçlunun borcunu süresi içerisinde ve kendi rızasıyla ödemesi, tahsil sürecinin en sağlıklı ve sorunsuz şekilde sonuçlanmasını sağlamaktadır. Gönüllü ödeme, idarenin tahsil sürecine ilişkin ek işlemler gerçekleştirmesini gereksiz kıldığı gibi idari yükün azalmasına da katkıda bulunmaktadır. Bununla birlikte uygulamada her zaman gönüllü ödeme gerçekleşmemekte ve bazı borçlular çeşitli nedenlerle kamu borçlarını süresi içerisinde yerine getirmemektedir. Ekonomik güçlükler, ödeme isteksizliği veya borcun yerine getirilmesinin geciktirilmesi gibi nedenlerle kamu alacaklarının tahsilinde sorunlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durum, kamu gelirlerinin düzenli şekilde elde edilmesini zorlaştırmakta ve kamu hizmetlerinin finansmanında aksamalara yol açabilmektedir.

Bu noktada kamu alacaklarının güvence altına alınabilmesi amacıyla cebren tahsil mekanizması devreye girmektedir. Cebren tahsil, borçlunun rızası bulunmaksızın ve kamu

gücüne dayanılarak kamu alacağının tahsil edilmesini ifade etmektedir. Çalışmanın amacı ise verilen bu bilgiler ışığında kamu alacağı kavramının detaylarını ve derinliğini incelemektir. Kamu alacağının tahsilinin nasıl bir süreç olduğu, işler kamunun istediği gibi yolunda gitmez ise tahsil sürecinin nerelere kadar uzadığından bahsedilecektir. Alacaklı kamu tahsil dairelerinin neden cebri yollara başvurduğu, cebren tahsilatın nasıl işlediği ve hukuk sistemimizde ki yerine değinilerek, namına kanunlar dahi olan bu konuya kısa bir bakış olması amaçlanmaktadır.

1. Kamu Alacağı Kavramı Ve Niteliği

Kamu alacakları, idarenin keyfi isteği üzerine ortaya çıkan alacaklar olmayıp mutlaka bir kanun hükmüne dayanmak zorundadır. Bireylerin kamuya karşı mali bir yükümlülük altına girebilmesi ancak kanunla belirlenen çerçevede mümkündür. Bu durum, kamu alacaklarının hukuki güvenlik ve hukuk devleti ilkeleri çerçevesinde ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla kamu alacaklarının doğumu, kapsamı ve tahsil edilme yöntemleri büyük ölçüde kanuni düzenlemelerle belirlenmektedir. Kamu alacaklarının doğmasıyla birlikte devlet ile mükellef arasında bir alacaklı borçlu ilişkisi meydana gelmektedir.

Kamu alacaklarının kapsamı oldukça geniştir. Vergiler, resimler, harçlar ve benzeri mali yükümlülükler kamu alacağı kapsamında yer alan başlıca unsurları oluşturmaktadır. Bunun yanında idari para cezaları ve bazı kamu hizmetlerinin karşılığı olarak ortaya çıkan mali yükümlülükler de kamu alacakları arasında sayılmaktadır. Söz konusu alacaklar, kamu düzeninin sağlanması ve kamu hizmetlerinin kesintisiz biçimde yürütülebilmesi açısından devlet maliyesinin önemli gelir kaynakları arasında yer almaktadır. 6183 sayılı Kanun kapsamında kamu alacakları temelde ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; asli kamu alacakları ve fer'i kamu alacaklarıdır. Ancak bunlara ek olarak; kamu hizmetlerinin uygulanmasından doğan kamu alacakları ve özel kanunlarda 6183 sayılı Kanun'a göre tahsili öngörülen alacaklar olarak ayrımları yapılmaktadır.

Asli kamu alacakları; Vergi Usul Kanunu, Gümrük Kanunu gibi kanunların hükümlerine göre alacaklarını belirlemiştir. Bu alacaklar; vergi, resim, harç, para cezaları, vergi cezaları ve takip masraflarından doğan alacaklar olarak tanımlanmaktadır. Devlet hazinesinin en büyük geliri olan vergi, vergilendirme yetkisi olan kurumları tarafından, ödeme gücü olanlardan zorunlu ve karşılıksız olarak tahsil edilen en temel asli kamu alacağıdır (Gerçek, 2017:6). Resim, vergiye çok benzerdir. Resim, genel anlamda kamu kurum ve kuruluşlarında bir işin veya hizmetin gerçekleştirilmesi için konu üzerine yetkili makamdan alınan izin karşılığında

ödenen meblağdır (Koyuncu, 2019:10). Örneğin; eğlence resmi olarak alınan resim şimdilerde eğlence vergisi olmuştur. Harçlar da resimlere ve vergiye benzemektedir. Harçlar, vergiler gibi zorunlu ödemelerdir ancak ayırım yaptığımız asıl nokta vergileri genel olarak öderken harçları belirli bir hizmet karşılığında öderiz. Örneğin; pasaport harcı, yargı harçları vb. harçların bir fayda sağlama karşılığında devlete ödeniyor olması farkını göstermektedir (Yapar, 2019:23). Yargılama giderlerinde amaç gelir sağlamaktan ziyade verilen hizmet karşısında yapılan harcamaları finanse etmektir. Soruşturma ve kovuşturma davalarında, dava ve dosya takiplerinde, tanıklara ve bilirkişilere ödenen ücret ve giderler ve daha birçok yargı işleminde harcanan giderlerin karşılığında alınmaktadır (Yapar, 2019:26). Asli kamu alacaklarında kalan başlıklar ise para cezaları ve vergi cezalarıdır. Para cezalarının altında yatan temel sebeplerden biri toplumsal nizam ve intizamı korumaktır. Kabahatler Kanununda üzerinde durulan suç ve kabahatlerin işlenmesi karşılığında kuralların ihlal edilmesi karşısında bu yapılanların bedeli amacıyla doğan kamu alacaklarıdır (Gerçek, 2017:6). Vergi cezalarında ise ana fikir vergisel ödevlerini yerine getirmeyen mükelleflerin ve bu tutumu destekleyenlerin cezalandırılmasını, bir yaptırımı olduğunu anlamalarını amaçlayan idari bir para cezası mantığında olmalarıdır (Alpay,2024:38).

Fer'i kamu alacakları yukarı da bahsi geçen asli kamu alacaklarının zamanında ödenmemesi halinde ortaya çıkan alacaklardır. Anlaşılacağı üzere asli kamu alacakları olmadan fer'i kamu alacakları doğmaz (Buran, 2013:8). Fer'i kamu alacaklarının gelirleri sorumlu oldukları asli alacakların biat ettikleri kanun usulleri kapsamında gerçekleştirilir (Gerçek, 2017:7). Fer'i kamu alacakları; gecikme zammı, gecikme faizi, tecil faizi, pişmanlık zammı ve haksız çıkma zammından oluşmaktadır. Gecikme zammı, vadesi gelmiş ve tahsil edilememiş amme alacağının, vade tarihinden ödeme tarihine kadar ki süreç hesaplanarak tahsili hedeflenen bir kamu alacağıdır (Şenyüz, 2018:930). Gecikme faizi, zamanında gerçekleştirilmeyen amme alacakları için sonradan yapılan ikmalen, re'sen veya idarece tarhiyatlarda, verginin normal vade tarihinden son yapılan tarhiyatın tahakkuk tarihine kadar hesaplanan bir alacaktır (Gerçek, 2017:7). Pişmanlık zammı, zamanı geldiğinde beyan edilmemiş veya eksik beyan edilmiş olan amme alacağının daha sonradan kişinin kendi isteği ile beyan etmesi ve ödemesi vesilesi ile pişmanlık ve ıslah müessesinin devreye girmesi durumudur (Yücelen, 2018:6). Haksız çıkma zammı şu şekilde işlemektedir; eğer ki mükellef, ödeme emrine karşı itiraz davası açar ise sonucunda da kısmen veya tamamen haksız bulunarak davayı kaybeder ise kaybettiği tutar üzerinden %10 haksız çıkma zammı ödeyecektir (Saraçoğlu ve Erul, 2019:145).

Asli ve fer'i kamu alacaklarına ek olarak iki kamu alacağı türü daha vardır. Bunlardan ilki kamu hizmetlerinin uygulanmasından doğan kamu alacaklarıdır. İçeriğinde ise; katılma payları, su bedelleri, ihbar giderleri ve madenlerde devlet hakkı adı altında ki kamu alacakları vardır. İkincisi ise; özel kanunlarda 6183 sayılı Kanun'a göre tahsili öngörülen alacaklardır. Oda aidatları, SGK primleri, ecrimisiler ve trafik cezalarını kapsayan kamu gelirleridir.

1.1. Kamu Alacağının Tarafları

Alacak kavramından bahsedildiğinde doğal döngüde bir de borçlu kavramı ortaya çıkmaktadır. İlgili konu üzerinden en basit tabiri ile alacaklı; devlet, borçlu ise vatandaş olmaktadır. Konu literatürü üzerinden incelersek kamu alacaklısı ve kamu borçlusu terimleri ile açıklamak doğru olacaktır. Kamu alacaklısı bizzat devlettir ve devletin ilgili kurum ve kuruluşlarıdır. Kamu borçlusu ise genel olarak mükellef yani vatandaşdır ve mükelleflerin kurduğu tüzel kişilikler veya tüzel kişiliği de olmayan dernek vakıf vb. kurumlardır.

Kamu alacaklısı, kamu gücü olan devlet tarafından çeşitli kamu hizmetleri ve tahsilatları için görevlendirilmiş kurum ve kuruluşlardır. Bahsi geçen kurumlar devlet, il özel idaresi belediyeler olarak sıralanırken ilgili kanun olan 6183 sayılı Kanun'a göre tahsil yetkisi de tahsil dairelerine verilmiştir (Koyuncu, 2019:16). Tahsil dairesi kavramı, alacaklı kamu kurumlarına göre değişiklik göstermektedir. 6183 sayılı Kanun kapsamında tahsil daireleri şu şekilde açıklanmıştır: kamu alacaklısının devlet olduğu durumlarda, vergi daireleri, gümrük idareleri, tekel idaresi, askeri, mülki ve hazine saymanlıkları tahsil dairesi konumundadır. İl özel idareleri alacaklı olduğunda, gelir müdürlükleri ve yetki verilmiş bankalar tahsilden sorumludurlar. Son olarak belediyelerin kamu alacaklısı olması halinde ise, belediye gelir şube müdürü, hesap işleri müdürü ve vergi dairesi müdürleri tahsil yetkisi ile görevlendirilmişlerdir (Koyuncu, 2019:18).

Kamu alacaklısının muhatabı konumda kamu borçlusu bulunmaktadır. Kamu borçlusunun kim olduğu konusunda ki bilgiler kanunlarla çerçevelenmiştir. Kamu alacağının sorumluluğu üzerinde olan gerçek kişiler, tüzel kişiler, bu kişilere kanuni temsilci veya mirasçı olarak atanan kişiler, vergi mükellefleri, vergi sorumluları, borçluya kefil olan kişiler ve yabancı şahıslar kendileri ile onların temsilcileri olarak tanımlanmaktadır (AATUHK, md.3). Tüzel kişiler en temel tanımıyla gerçek kişi olmayan ama hak ehliyeti olan kişilerdir. Belirli bir amaç uğruna bir araya gelen ve bunu sürdürülebilir hala getirmeyi hedefleyen ve kuran kişi veya kişilerden bağımsızlaşan örgütlenmiş kişi veya mal toplulukları tüzel kişilerdir. Kanunlar da tüzel kişiler hakkında özellikle vurgulanan konu, belirli bir konu ve amaç üzerine kurulmuş

olmaları ve bu amacın geçici değil kalıcı bir yapı taşı olması gerektiği hakkındadır (Kaşak, 2020:1243).

1.2. Kamu Alacaklarının Tahsiline Giden Sürec

Kamu alacaklarının devletin mali yapısının sürdürülebilirliğini ve kamu hizmetlerinin kesintisiz şekilde yürütülebilmesi için önemli bir gelir kaynağı niteliği taşıdığından bahsetmiştik. Bu doğrultuda kamu hizmetlerinin finansmanı büyük ölçüde bu alacakların düzenli ve zamanında tahsil edilmesine bağlıdır. Bu nedenle kamu alacaklarının yalnızca doğması yeterli görülmemekte, aynı zamanda bu alacakların korunması ve etkin biçimde tahsil edilmesi de büyük önem taşımaktadır. Kamu alacağının korunması ve zamanında tahsil edilmesinin devlet açısından en önemli sebeplerinden biri amme hizmetleridir. Devlet vergilendirme işleminden topladığı miktarlarla topluma hizmet, kalkınma gibi konularda harcamalar yapmaktadır. Dolayısıyla gelirlerin toplanamaması, alacağın sekteye uğraması ardında birçok işlemin aksamasına sebep olmaktadır (Baran, 2024:37). Kamu alacaklarının tahsil edilememesi durumunda kamu gelirlerinde azalma meydana gelebilmekte ve bu durum kamu hizmetlerinin yürütülmesinde çeşitli aksaklıklara yol açabilmektedir. Özellikle geniş bir mükellef kitlesine dayanan mali sistemlerde, kamu alacaklarının tahsilinde ortaya çıkabilecek gecikmeler veya tahsil güçlükleri tahsilat müessesinde olumsuz etkiler doğurabilmektedir. Bu nedenle kamu alacaklarının korunmasına yönelik çeşitli hukuki mekanizmalar geliştirilmiştir.

Söz konusu kamu alacağını koruma tedbirlerinin gerçekleştirilmesi lakin sonuçsuz kalması veya hiç gerçekleştirilememesi kamuyu cebren tahsilat yoluna götürmektedir. Çünkü her ne olursa olsun kamu alacağının tahsilinin esas olduğu ilkesiyle hareket edilmektedir. Yukarıda bahsi geçen söz konusu koruma tedbirleri, kamu alacaklarının tahsilinde ortaya çıkabilecek güçlüklerin giderilmesine ve kamu gelirlerinin güvence altına alınmasına hizmet etmektedir. Özellikle borçluların yükümlülüklerini süresi içerisinde yerine getirmemesi halinde devreye giren cebren tahsil müessesesi, kamu alacaklarının etkin şekilde tahsil edilmesini sağlayan önemli araçlar arasında yer almaktadır. Bu yönüyle kamu alacaklarının korunması ile cebren tahsil sistemi arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır.

2. Kamu Alacaklarının Tahsilat Sürecinde Cebren Tahsilat

Cebren kelime anlamı olarak zorla, zor kullanarak yapma veya yaptırma anlamları taşımaktadır. Kamu alacaklarının rıza ile ödenmesi için borçlu mükellefe fırsatlar tanındığı halde bu hakkını kullanmayıp borcunu ödemeyen borçlu için zorla ödeme, zorla tahsil yani cebren tahsilat yoluna gidilmektedir. Kamu alacağının bu denli korunması ve tahsili için her

yolun denenmesinin altında yatan en önemli iki sebep ise; alınan ödemenin kamu hizmetlerini karşılamaının yanında bir de kamunun finansal egemenliğinin ve gücünün sarsılmaması gayesi yatmaktadır (Koyuncu, 2019:42). Cebren tahsil aşamasına gelene kadar devlet borcun rızaen ödenmesi için borçluya hatırlatmalar yaparak cebren tahsile mümkün oldukça az başvurmayı amaçlar. Çünkü tahsil süreci ne kadar uzarsa kamunun yaptığı masrafta o kadar artmaktadır. Kamu alacaklarında cebren tahsilat yoluna gidilebilmesi için öncelikli olarak usul ve kurallara uygun şekilde tarh ve tahakkuk ettirilmiş bir kamu alacağının olması ve bu alacağın tahsil raddesine gelmiş olması gerekmektedir. Kesinleşmemiş bir kamu alacağı hakkında tahsil yahut cebren tahsil aşamasına geçmek hukuka aykırılık oluşturmaktadır. Süreç kurallara uygun ve normal ilerlediği takdirde borçluların kendilerine verilen sürede kamu borçlarını ödemeleri beklenir. Kendilerine tanınan bu sürelerde ödeme yapmayan borçlular hakkında 6183 sayılı Kanun kapsamında takip işlemleri başlatılır ve kamu alacağı için cebren tahsilat yoluna gidilmektedir (Gerçek, 2017:223).

Kamu alacağı ve borçlu arasında ki ilişkide esas olan borçlu konumda ki mükellefin, kamuya olan borcunu rızası ile ödemesidir. Ülkemizde gerekli önemi alamasa da vergi uyumu kavramı bu durumu anlatmaktadır. Vergi uyumu, mükellefin kamu borcu ile ilgili sorumluluklarını eksiksiz ve zamanında yerine getirmesini anlatan bir terimdir. Vergi uyumu ve vergi bilinci kavramlarının işleyişte büyük yer edinmesini hedefleyen hükümet sistemimizin amacı; kamu alacaklarında ki kayıp ve kaçakları engelleyerek etkin bir tahsil süreci yürütmektir. İlgili kamu kurumları vergi uyumu sürecine hız kazandırmaya ve gerekli önemi vermeye çalışsa dahi vatandaşlarımızda bu bilinç hala tam anlamıyla yer edinememiştir. Bu durum doğurduğu bir sonuç olarak kamu, 6183 sayılı AATUHK kapsamında cebren tahsilata gitmektedir. Yöntemler ise AATUHK maddelerince; teminat isteme, teminatın paraya çevrilmesi, kefilin takibi, haciz, e-haciz, haczedilen malların paraya çevrilmesi ve gerekli şartların sağlanması ile iflas olarak belirlenmiştir (Doldur, 2017:189).

2.1. Cebren Tahsilatın Hukuki Dayanağı

Kamu alacaklarının cebren tahsil edilmesine ilişkin hukuki düzenlemeler, kamu alacaklarının etkin şekilde tahsil edilmesi amacıyla oluşturulmuştur. Bu çerçevede kamu alacaklarının tahsilinde uygulanacak usul ve esaslar kanuni düzenlemelerle belirlenmiş ve idareye belirli yetkiler tanınmıştır. Kamu alacaklarının cebren tahsiline ilişkin düzenlemeler, idarenin alacağını tahsil ederken hangi yöntemleri kullanabileceğini ve bu süreçte hangi usullere uyması gerektiğini ortaya koymaktadır. İlgili düzenlemeler sayesinde cebren tahsil işlemleri belirli kurallara bağlı olarak yürütülmekte ve idarenin keyfi uygulamalarda

bulunmasının önüne geçilmektedir. Böylece hem kamu alacaklarının tahsil edilmesi sağlanmakta hem de borçluların hukuki güvenliği korunmaktadır.

Kamu alacaklarının cebren tahsil edilmesine ilişkin usul ve esaslar hukuki düzenlemelerle belirlenmiş olup bu alanda temel düzenleme 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun'dur. Söz konusu kanun, kamu alacaklarının tahsil edilmesine ilişkin uygulanacak yöntemleri, idarenin sahip olduğu yetkileri ve tahsil sürecinde izlenecek prosedürleri ayrıntılı şekilde düzenlemektedir. 6183 sayılı kanun kapsamında kamu alacaklarının tahsiline ilişkin süreç belirli aşamalar çerçevesinde yürütülmektedir. Kamu borcunun süresi içerisinde ödenmemesi durumunda idare tarafından borçluya ödeme emri gönderilmekte, borcun yine ödenmemesi halinde ise cebri tahsil işlemlerine başvurulabilmektedir (AATUHK, md.55). Hukuki dayanağı temsil eden bu kanun hükümleri dışında bir eylem gerçekleştirilememektedir.

2.2. Cebren Tahsilat Yöntemleri

Alacaklı kamu dairesi süresinde ödenmeyen kamu borcu için borçluya önce ödeme emri tebliğ eder. Borçlunun ödeme emrini alınca ödeme yapması için yahut mal bildiriminde bulunması için 7 günlük süre verir. Yine de borcun ödenmemesi halinde cebir kullanılır. Kamunun cebren tahsil yoluna başvurması için kanunlarda bazı şartlar öne sürülmüştür. Şartların tamamının sağlanamaması halinde cebren tahsilat yapılması hukuka aykırılık olacak ve mükellefe dava yoluna gitme ya da işlemin iptali gibi imkânlar doğacaktır. Söz konusu kanuni şartlar ise (Koyuncu, 2019:42);

- Borçlu mükellefin verilen tüm yasal süreler içerisinde borcunu ödememiş olması,
- 6183 sayılı Kanun'da belirtilen cebren tahsilat şartlarının gerçekleşmiş olması,
- Kamu gücünün esas alındığı bu yolda usul ve sınırların dikkate alınması,
- Alacaklı kamu dairesi, icra dairesi olarak da görev yapabilir, tarhiyatı yürütebilir,
- Kamu alacağının tahsili esnasında hem borçlunun hem alacaklının çıkarları gözetilmelidir, olarak sıralanmaktadır.

Cebren tahsilata gidilebilmesi için sunulan şartların tamamının sağlanması halinde kamu alacaklarının tahsili için başvurulacak olan belli başlı yöntemler vardır. Bu yöntemler tüm kamu alacaklarını kapsadığı gibi kamu alacakları arasında en büyük paya sahip olan vergiler için ayrı bir önem arz etmektedir. 6183 sayılı Kanun kapsamında düzenlenecek cebren tahsil yöntemleri (Olgun, 2022:270);

- Vergi alacağı için mükellef tarafından teminat veya kefil gösterilmişse, teminatın paraya çevrilmesi ya da kefilin takibi,
- Mükellefin mal bildiriminde gösterdiği veya tahsil daireleri tarafından tespit edilen borcuna yetecek kadar mallarının haczedilerek para çevrilmesi,
- Gerekli şartların bulunması halinde mükellefin iflasının istenmesi olarak hükmolunmuştur.

Teminat, teminatın paraya çevrilmesi, kefilin takibi ve haciz işlemleri 6183 sayılı Kanun kapsamında yürütülürken, iflas müessesesi İcra ve İflas Kanunu (İİK) hükümlerine tabi tutulmaktadır. Tüm bu yöntemlerden sonuç alınamaması veya borçlunun itirazları yahut talepleri doğrultusunda geriye son bir yöntem kalmaktadır. Konkordato, cebren tahsilat yollarının diğerleri gibi alacağın tamamı ya da tamamına yakınının tatminini sağlanamasa bile belirli bir miktarın anlaşılması şartıyla cebren tahsilini sağlamaktadır. Konkordato müessesinin açıklamaları olarak; elinde olmayan sebeplerle mali durumunda ki bozulmaları kontrol edemeyen ve buna rağmen borcunun bir kısmını ödemek isteyen dürüst borçlulara getirilmiştir, tacir olup olmadığına fark etmeksizin gerçek ve tüzel borçluların hepsinin faydalanabileceği bir müessesedir şeklinde yapılmaktadır. Konkordato, icra mahkemesi onayıyla işleme alınan ve alternatiflerine göre daha ılımlı bir cebri icra yoludur (Baran, 2024:99).

Teminatlı alacakların tahsili, borçlu tarafından gösterilmiş olan teminatların nakde çevrilmesi ve/veya kefilin takibi üzerinden yürütülmektedir (Şenyüz vd. 2021:337). Borçlu tarafından kamu borcu hakkında gösterilen teminatın borcu karşılamaması halinde; karşıladığı kadarı nakde çevrilerek tahsil edilir kalan kısım için ise yeniden ödeme emri düzenlenerek başka cebri icra yollarına gidilir (Yıldız, 2021:18). Teminat olarak gösterilmesi kabul gören bazı değerler vardır. Bunlar maddi teminatlar ve şahsi teminat olarak ikiye ayırarak incelenir. Maddi teminatlar; para, banka ve benzeri finans kurumlarından alınan teminat mektupları, devlet iç borçlanma senetleri yahut bu senetler yerine geçen belgeler, ilgili kamu kurumu tarafından belirlenen hisse senetleri ev borçlanma araçları, alacaklı taraf tarafından haczedilmiş olan menkul ve gayrimenkul mallar olarak sınıflandırılabilir (Albayrak, 2022:22). Şahsi teminat ise; bahsi geçen maddi teminatları göstermeyen/gösteremeyen borçlu mükellefin bir kişiyi, müşterek müteselsil borçlu yahut müteselsil kefil olarak göstermesi ile olmaktadır.

Haciz işlemi; borçlu mükellefin üçüncü kişilerde ki alacak ve hakları dâhil olmak üzere menkul ve gayrimenkul mallarının, amme alacaklısı olarak ilgili tahsil dairesince, var olan amme alacağına denk olacak miktarda varlığa zorla el konulmasıdır. Haciz uygulamasının

birincil kaynağı, 6183 sayılı Kanun olan AATUHK'dur. Haciz sürecinin nasıl olacağı, haczedilen malların satışı gibi haciz sürecinin detaylarını kapsayan her durum kanun maddelerince kesinleştirilmiştir. Hem kanun maddeleri hem süreç incelendiğinde haciz işleminin borçluyu cezalandıran bir işlemden ziyade amme alacağını güvenceye alarak tahsilini garantileyen bir eylem olduğu görülmektedir (Koyuncu, 2019:64).

E-haciz uygulaması, alacaklı kamu daireleri adına borçluların banka hesaplarına, tapu sicillerine ve/veya trafik sicillerine uygulanan bir haciz yöntemidir. Bu vesile ile hem zamandan hem dosya ve takip masraflarından büyük oranda kar elde edilmektedir. E-haciz hakkında ki düzenlemeler, cebren tahsilatın diğer aşamalarında oldu gibi AATUHK kapsamında ilerlemektedir. Kanuna göre; hem borçluda ki hem de üçüncü şahıslarda ki hak, alacak ve malların bulunabileceği bankalara elektronik tebligat uygulanacağı ve haciz yahut e-haciz hakkında bilgilendirme yapılacağı belirtilmektedir (Yıldız, 2021:78).

3. Kamu Alacaklarında Cebren Tahsilatın Önemi

Kamu alacaklarının zamanında ve eksiksiz şekilde tahsil edilmesi, devlet maliyesinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Kamu alacaklarının tahsilinde öncelikli yöntem, borçluların yükümlülüklerini gönüllü olarak yerine getirmeleridir. Bazı borçlular ekonomik güçlükler, ödeme isteksizliği veya çeşitli nedenlerle kamu borçlarını süresi içerisinde yerine getirmemektedir. Bu durum kamu alacaklarının tahsilinde sorunlara yol açmakta ve kamu gelirlerinin düzenli şekilde elde edilmesini zorlaştırmaktadır. Bu tür durumlarda kamu alacaklarının güvence altına alınabilmesi amacıyla cebren tahsil mekanizması devreye girmektedir. Cebren tahsilatın varlığı yalnızca tahsil sürecinin tamamlanmasını sağlamamakta, aynı zamanda mali sistemin düzenli bir şekilde işlemesine de katkı sağlamaktadır ve borçluların başka yollara sapmaması için caydırıcı etkisi bulunmaktadır.

6183 sayılı Kanun ve Vergi Hukuku kapsamında asıl amaç, kamu alacağını en az zamanın harcadığı, en an maliyetle ve gerektiği yerlerde zorla tahsil edilmesidir. Bunun yanında kamu borcunu ödeme niyeti olan borçlulara kolaylıklar sağlanması amaçlanmış, ek olarak kötü niyetli borçlular tarafından ileride herhangi bir şekilde kamu alacağının tahsilinde olanaksız bir durum yaşanması ihtimaline karşılık hazinenin gelecekteki durumunu güvenceye almak adına bir takım güvence önlemlerine de yer verilmiştir (Olgun, 2022:236).

3.1. Kamu Alacaklarının Cebren Tahsilat Sürecinde Güvence Altına Alınması

Cebren tahsilat süreci, kamu alacaklarını koruma yolunda ki en önemli adımdır. Kamu alacaklarının, devletin mali yapısının en büyük finansal kaynağı olması da güvence altına alınması için yeterli bir sebeptir. Kamu alacaklarının düzenli ve sürekli şekilde elde edilmesi kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından büyük önem taşımaktadır. Tahsilinde ortaya çıkabilecek aksaklıklar kamu hizmetlerinin yürütülmesini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Her alanda olduğu gibi kamunun tahsil alanında da mükellefin tasarruf yetkisinde de pürüzler olabilmektedir. Kötü niyetli mükelleflerden bu yetkiyi tahsil dairesine karşı kullanarak tahsilatı zora sokma, geciktirme veya hiç gerçekleştirilme gibi sonuçlar doğurmayı amaçlamaktadırlar. İşte tam da burada AATUHK'nın kamu alacağını süreçte ve süreç sonunda olacıklara karşı güvence altına alma tedbirleri devreye girmektedir. Bu tedbirlerden öne çıkanlar şu şekilde; teminat isteme, ihtiyati haciz ve ihtiyati tahakkuktur. Diğerleri ise; rüçhan hakkı, iptal davası, mal bildirim, borçlunun ilanı, kefalet şeklinde sıralanmaktadır (Şenyüz vd., 2021:345). Kamu alacağının tahsilinde doğrudan cebri icra niteliği taşıyan yöntemlerin yanı sıra, alacağın tahsilini güvence altına almaya yönelik koruma tedbirleri de bulunmaktadır.

Teminat isteme, alacağın tahsilinin planlanan değer, zaman veya yöntem üzerinden sağlanamaması halinde borçlu tarafından güvence olarak sunulan mal veya para gibi değerler üzerinden gerçekleştirilir. Teminat isteme işleminin olması alacaklı için her açıdan iyi bir seçenektir zira teminat durumu olmasa alacaklı haciz yoluna başvuracaktır ki bu uzun ve maliyetli bir süreçtir. AATUHK'nun ilgili maddesinde teminat istenebilmesi için gereken haller düzenlenmiştir. Hükümlere göre, VUK'un 344. maddesi gereğince vergi ziyai cezası uygulanması gereken haller ve 359. maddesine göre kaçakçılık suçunu oluşturan durumlara ilişkin tarhi işlemlerine başlanması teminat istenebilecek hallerdir (Yıldırım, 2021:11).

İhtiyati haciz, teminat isteme sürecinden verim alınmadığı takdirde başvuru bir yoldur. İhtiyati haciz işleminde borçlunun menkul, gayrimenkul, üçüncü şahıslarda ki alacak ve haklarına alacaklı tahsil dairesi tarafından re'sen cebri tedbir konmasıdır. Teminat isteme ile birçok benzerliği olan ihtiyati haciz işleminin temel farkı; teminat isteme borçlunun kendi iradesi tarafından sunulurken, ihtiyati haciz cebren gerçekleştirilmektedir (Koyuncu, 2019:29). İhtiyati haciz işleminde amaç, süreç içerisinde tahakkuk edecek veya tahakkuk etmiş ancak ödeme vadesi dolmamış yahut ilgili borçluya ödeme emri tebliğ edilmemiş kamu alacağının tahsilini güvenceye almaktır. Bu vesileyle, borçluya ait olan bazı malların tasarrufundan çıkarılması ile art niyetli borçlu tarafından söz konusu malların cebri icra alanı dışında

tutulmasına mani olunabilmektedir (Ercan, 2024:71). Pratikte amme borçlusuna yönelik cebren tahsil ve takip yollarına gidilebilmesi için öncelikli olarak muaccel hale gelmiş olan borcun ödenmesi amacıyla ödeme emri tebliğ edilmesi ve sonrasında 15 günlük ödeme ya da dava açma süresinin geçmesi gereklidir

İhtiyati tahakkuk, alacaklının alacağını zamanı geldiğinde tahsil edemeyeceğini öngördüğü durumlarda gerçekleştirilir. Alacaklı kamu tahsil dairesinin henüz tahakkuk etmemiş olan bir alacağı ekstra bir işlem olmadan geçici tahakkukunun sağlayarak, kamu alacağını güvenceye almasıdır. Tüm kamu alacaklarının aksine sadece vergi alacakları için uygulanmaktadır (Yıldız, 2021:37).

Rüçhan hakkı, birden fazla alacaklı var ise ve borçlu mükellefin malvarlığı tüm alacaklılara yetmiyorsa bazı alacaklar da öncelik doğmaktadır. Bu önceliğe de rüçhan hakkı denilmektedir. Rüçhan hakkı ile kamu alacağı diğer alacaklar arasında önceliğe yerleşmiştir. Öyle ki bu öncelikle birlikte haciz işlemine sonradan iştirak bile mümkündür (Gerçek, 2017:199).

İptal davası, mükellefin kamu alacağına zarar verme teşebbüsüyle yaptığı işlemleri hükümsüz hale getiren, tahsil dairesi tarafından açılan bir dava türüdür. Kamu, alacaklarının tahsili için tahsil edecek bir mal bulamadığı zaman mükellefin mal varlığı ve işlemlerinde 2 yıl geriye bakar eğer bu süreç içerisinde hükümsüz tasarruf (rayiç bedel altına satılıp elden çıkarılan varlıklar) tespit ederse 5 yıl içerisinde iptal davası açarak işlemleri hükümsüz kılarak kendi borcunu tahsil ederek kamu alacağını korumuş olur (Gerçek, 2017:211).

Mal bildirimini, mal bildirimini, kamu borçlusunun sahip olduğu malvarlığı unsurlarını idareye bildirmesini sağlayan ve kamu alacağının tahsilinin güvence altına alınmasına hizmet eden bir mekanizmadır. Bu uygulama sayesinde idare, borçlunun malvarlığı hakkında bilgi edinerek gerektiğinde cebri tahsil işlemlerini daha etkin şekilde yürütebilmekte ve alacağın tahsilini güvence altına alabilmektedir.

Kefalet, teminat şartlarını sağlayamayan kamu borçlusu için tahsil dairesinin kabul görmesi halinde borçlunun kefalet gösterme hakkı bulunmaktadır. Kefalet müessesesi, borçlu tarafından bir kişinin müteselsil kefil, müşterek müteselsil borçlu veya şahsi kefalet olarak sunulması ile çalışmaktadır. Şahsi kefalet, uygun koşulların olması halinde noter tarafından tasdiklenen bir belge ile resmiyet kazanmaktadır. Kefalet ile ilgili karar tahsil dairesinin inisiyatifindedir ancak keyfi şekilde değil durumları değerlendirerek verilmesi gereken bir karardır (Yıldırım, 2021:12).

3.2. Cebren Tahsilat Ve Temel İlkeler İle İlişkisi

Kamu alacaklarının tahsilinde cebren tahsil yalnızca teknik bir yöntem olarak değerlendirilmemelidir. Bu süreç aynı zamanda mali sistemin düzenli bir şekilde işlemlerini sağlayan bazı temel ilkelerle de yakından ilişkilidir. Tahsil sürecinde uygulanan yöntemlerin belirli ilkelere dayanması, hem mali sistemin sürdürülebilirliği hem de idarenin yetkilerini hukuk devleti anlayışı çerçevesinde kullanabilmesi bakımından önem taşımaktadır.

Kamu alacaklarının tahsilinin ve tüm sürecin sağlıklı şekilde işleyebilmesi için mali disiplin ilkesi önemli bir rol oynamaktadır. Mali disiplin, kamu alacakları ile kamu harcamaları arasındaki dengenin korunmasını ve yönetiminin belirli kurallar çerçevesinde yürütülmesini ifade etmektedir. Tahsil sürecinde ortaya çıkabilecek aksaklıklar kamu gelirlerinde azalmaya yol açarak, bütçe dengesini de olumsuz etkileyebilmektedir. Cebren tahsil, kamu alacaklarının tahsilini güvence altına alarak mali disiplinin korunmasına katkı sağlamaktadır.

İlişkili olduğu bir diğer önemli ilke ise vergi uyumu ilkesidir. Vergi uyumu, mükelleflerin mali yükümlülüklerini zamanında ve doğru şekilde yerine getirmelerini ifade etmektedir. Mali sistemin etkin bir şekilde işlemesi büyük ölçüde bireylerin bu yükümlülükleri gönüllü olarak yerine getirmelerine bağlıdır. Cebri tahsil mekanizmasının varlığı vergi uyumu ilkesi ile birleşerek borçlular üzerinde sorumluluklarını yerine getirmeleri konusunda teşvik ve baskı etkisi yaratmaktadır (Teyyare ve Dirican, 2022:5).

Bir diğer ilke, hapis cezası verilmemesi ilkesidir. Konuyla ilgili olan 6183 sayılı Kanunda hapis cezası hakkında hükümler yer almaktadır. Lakin bu hükümler direkt olarak amme alacağın ödenmemesi ile alakalı değildir. Kişiyi hapis cezası ile cezalandırmak ekonomik olarak olduğundan daha zor bir duruma sokarak amme alacağını almayı daha da zorlaştırır. Bilinen tazyik hapsi ise yükümlülüklerin yerine getirilmemesi ile ilişkilidir (Baran, 2024:22).

Sonrasında ise borçlunun menfaatlerinin korunması ve kolaylık sağlanması ilkesi gelmektedir. Bahsedilen ilkeye göre devletin borçlunun ödemeler sonrasında ki ekonomik durumunu da gözettiğini görmekteyiz. Burada hem borçlu düşünülmemekte hem de devlet, hizmetlerde ki istikrarı düşünmektedir. Borçluya kolaylık sağlama ilkesi Adam Smith'in "*her vergi mükelleften en uygun zamanda ve elverişli koşullar da tahsil edilmeli*" sözüne dayanmaktadır (Şenyüz vd., 2021:325).

Ölçülülük ilkesi ise, kendi içindeki gereklilik, elverişlilik ve orantılılık ilkelerinin birleşmesi ile oluşan bir yapıdadır. Ölçülülük ilkesi borçluya yapılan müdahalenin zorunda

kalınmış bir durum olması, yapılması gereken müdahalenin nihai hedefe ulaşmaya elverişli olması, istenen hedefe başka bir müdahale ile ulaşılamayacak olması gibi borçlunun haklarını ve aynı zamanda tahsilatın gerçekleşmesi ama hangi yolla gerçekleşmesi gibi değerleri dengede tutarak gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Kamuda cebren tahsilat işlemi yapılan çoğu sürecin işleyişinde haklara müdahale olmasının da getirisiyle birlikte kuralların konması, tahsilatın yapılması, uygulama sürecinin yanında borçlunun düşünülmesi ölçülülük ilkesinin konusudur (Yıldırım, 2021:23).

Diğer ilke ise, kamunun görev ve işlemlerini yaparken insan onuruna yakışır şekilde borçluların asgari hayat standardını bozmamakla yükümlü olmalıdır temasından doğan hukuki güvenlik ilkesidir. Hukuki güvenlik ilkesi anayasada yer almamakta lakin genel anlamda hukuk kurallarının işleme alınması sırasında belirsizlik yaşanması veya kurallarda yaşanacak ani bir değişikliğin ortadan kaldırılmasına istinaden oluşturulan garantici ve korumacı bir ilkedir. Vatandaşları için, hak ve özgürlüklerinin güvencesi olan anayasal hukuk devleti; hukuki güvenlik ilkesini işleme alarak ve geliştirip desteklemeye de devam ederek güven içinde hayatın sürdürülmesini amaçlamaktadır (Baran, 2024:125).

SONUÇ

Bu çalışmada kamu alacaklarının kapsamının ne olduğu ve cebren tahsil müessesesinin rolü incelenmiştir. Kamu alacaklarının devletin mali yapısı ve kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği açısından taşıdığı önem dikkate alınarak, söz konusu alacakların tahsilinde gönüllü ödeme yönteminin öncelikli olarak beklendiği, ancak ilgili mükellefler tarafından her zaman gerçekleştirilemediği görülmüştür. Borçluların mali yükümlülüklerini süresi içerisinde yerine getirmemesinin, kamu alacaklarının tahsilinde sürecin nerelere gelmesine sebep olduğu aşikârdır.

Çalışma kapsamında yapılan gözlemler neticesinde, kamu alacaklarının tahsilinde hukuki dayanak noktasının 6183 sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun olduğu ve kanun hükümleri dışında bir eyleme yer olmadığı görülmektedir. Bu yönüyle cebren tahsil sistemi yalnızca bir tahsil yöntemi değil, aynı zamanda kamu alacağının korunmasını amaçlayan hukuki bir düzenleme niteliği taşımaktadır.

Kamu alacaklarının tahsilinde gönüllü ödemenin esas olduğu lakin borçluların yükümlülüklerini yerine getirmemesi halinde cebren tahsil müessesesinin önemli bir rolü olduğu görülmektedir. Cebren tahsil, kamu gücüne dayanılarak alacağın tahsil edilmesine imkân tanımakta ve bu yönüyle kamu alacaklarının tahsilini güvence altına alan bir işlem olarak

önümüze çıkmaktadır. Bu durum, kamu gelirlerinin düzenli şekilde elde edilmesi ve sistemin sürdürülebilirliği bakımından önemlidir.

Teminat isteme, teminatın paraya çevrilmesi, kefilin takibi, haciz, e-haciz ve iflas gibi yöntemlerin kamu alacaklarının cebren tahsilinde kullanılan yöntemler olduğu görülmektedir. Bu yöntemlere borçluların yükümlülüklerini yerine getirmemeleri durumunda kamu alacağının tahsil edilmesi amacıyla başvurulmaktadır. Aralarında belirli bir düzen olduğu biri denenip sonuç görülmeden diğer seçeneğe geçilmediği de aşikârdır. Cebren tahsil yollarının yanı sıra bu aşamaya gelmeden önce her ihtimale karşı kamu alacaklarının güvenliğini sağlamak maksadıyla başvuru yolları olduğundan da bahsedilmiştir. Bunlar; ihtiyati haciz, ihtiyati tahakkuk, rüçhan hakkı, iptal davası ve mal bildirimidir. Söz konusu güvence yöntemlerinin doğrudan tahsil işlemi olmadığı, kamu alacağını tahsil sürecinde, öncesinde ve sonrasında koruyan ve destekleyen tedbirler olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak kamu alacaklarının tahsil sürecinde cebren tahsil müessesesi, kamu gelirlerinin güvence altına alınması ve mali sistemin düzenli şekilde işlemesi bakımından önemli bir işlev görmektedir. Kanunen dayanağı olan cebren tahsilat süreci, işleyişte en ufak boşluk bırakmamak ve kamunun yararı kadar borçlunun da iyiliğinin düşünöldüğünün kanıtı olan hukuki ilkelerle desteklenmektedir. Devlet için alacakları, koyduğu kuralları ve belirli bir sisteme oturttuğu işlemlerinin yürütülebilirliği önceliklidir. Ancak bunlar olurken muhatap konumundaki borçlusunun da zararını istemediği, cebri eylemler yerine kolay yolların kullanılmasını istediğini, gerek verdiği ek sürelerle gerekse cebren yapılacak işlemler öncesinde ki sürecin çeşitliliğinden görmek mümkündür.

KAYNAKÇA

- ALBAYRAK, Ç. (2022). Türk Vergi İcra Hukuku'nda Ödeme Emri. Yüksek Lisans Tezi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- ALPAY, D. (2024). Kamu Alacağı'nın Takibinde Rüçhan Hakkı. Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- BARAN, T. (2024). Türk Vergi İcra Hukukunda Kamu Alacaklarının Korunmasına Ve Tahsilatına İlişkin Yöntemlerin Mükellef Hakları Kapsamında İncelenmesi Ve Değerlendirilmesi. Doktora Tezi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- BURAN, B. (2013). Türk Vergi Hukukunda Haciz Ve Elektronik Haciz Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- DOLDUR, S. (2017). Vergi Hukukunda Cebren (Zorla) Tahsil Yolları. *Mali Çözüm Dergisi.* C.27, ss.187-198.
- ERCAN, T. (2024). Kamu Alacaklarının Korunması ve Tahsilatın Kolaylaştırılması Kapsamında Bir Önlem: İhtiyati Haciz Kurumu. *Uluslararası Sosyal, Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi.* C.4, S.1, ss.70-86.
- GERÇEK, A. (2017). *Kamu Alacaklarının Tahsil Hukuku.* Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- KAŞAK, F, E. (2020). Tüzel Kişilik Kavramı ve Tüzel Kişilik Perdesinin Kaldırılması. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi.* C. 26, S.2, ss.1242-1263.
- KOYUNCU, A. (2019). Türk Vergi Hukukunda Kamu Alacaklarının Cebren Tahsilinin Seçilmiş Avrupa Birliği Ülkeleri ile Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi SBE.*
- OLGUN, İ. (2022). Türk Vergi Hukukunda Tahsil. Doktora Tezi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- SARAÇOĞLU, F. ERUL, R,D. (2019). Kamu Alacaklarında Haksız Çıkma Zammı Uygulaması ve Anayasa'ya Aykırılığının Yargı Kararları Çerçevesinde Değerlendirilmesi. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Dergisi.* C.23, S.1, ss.141-158.
- SÜMER, S,Y. (2023). 6183 Sayılı AATUHK m. 110 Kapsamında Kamu Alacağı'nın Tahsiline Engel Olma Suçu. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,* 18/1, ss.283-336.

- ŞENYÜZ, D. (2018). İflasta Vergi Alacakları Ve Sırası. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. C.67, S.4, ss.891 – 952.
- ŞENYÜZ, D. YÜCE, M. ve GERÇEK, A. (2021). *Vergi Hukuku (Genel Hükümler)*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- TEYYARE, E. DİRİCAN, H. (2022). Adam Smith'in Vergileme İlkeleri Çerçevesinde Vergiye Gönüllü Uyumun Analizi. *International Journal of Public Finance*. C.7, S.1, ss.1-26.
- YAPAR, B,K. (2019). Türk Hukukunda Kamu Alacaklarını Güvence Altına Alan Önlemler. Doktora Tezi. *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- YILDIRIM, A. (2021). Vergi İcra Hukukunda Haciz ve Elektronik Haciz Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- YILDIZ, B. (2021). Vergi Hukuku Bakımından Uygulanan Haciz İşlemi Üzerine Mükellefin Başvurabileceği Hukuki Bir Yol: Tazminat Davası. Yüksek Lisans Tezi. *İstanbul Kültür Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*.
- YÜCELEN, N. (2018). Türkiye’de Kamu Alacaklarının Korunmasına Yönelik Tedbirlerin İncelenmesi ve Etkinliği. Yüksek Lisans Tezi. *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- 6183 Sayılı Amme Alacaklarının Tahsil Usulü Hakkında Kanun. Mevzuat Bilgi Sistemi. Erişim Tarihi; 9.03.2026.
<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6183&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=3>.

BÖLÜM 2

PAZARLAMA PERSPEKTİFİNDEN 17 SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA HEDEFİ; 2030'A DOĞRU BİR YOL HARİTASI

Filiz ASLAN ÇETİN¹

¹ Prof. Dr., Kafkas Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Üretim Yönetimi ve Pazarlama ABD, filizaslan79@gmail.com, 0000-0002-8210-799X.

1. Giriş

Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında kabul edilen 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH), küresel ölçekte yoksulluğun ortadan kaldırılması, eşitsizliklerin azaltılması, çevrenin korunması ve barış ile refahın sağlanması amacıyla oluşturulmuş kapsamlı bir yol haritasıdır. Bu hedefler, 2030 yılına kadar sürdürülebilir bir gelecek inşa etmeyi amaçlayan küresel bir vizyonu temsil etmektedir. Pazarlama disiplini, söz konusu hedeflerin hayata geçirilmesinde kritik bir rol üstlenmektedir. Çünkü pazarlama yalnızca ürün ve hizmetlerin tanıtımı değil, aynı zamanda tüketici davranışlarını yönlendiren, sürdürülebilir yaşam biçimlerini teşvik eden ve toplumsal farkındalık oluşturan stratejik bir araçtır.

Bu bağlamda, sürdürülebilir kalkınma hedefleri pazarlama açısından iki yönlü bir önem taşımaktadır: Bir yandan işletmelerin toplumsal sorumluluklarını yerine getirmesine ve marka değerini artırmasına katkı sağlarken, diğer yandan tüketicilerin bilinçli tercihler yapmasına ve sürdürülebilir tüketim alışkanlıkları geliştirmesine aracılık etmektedir. Dolayısıyla pazarlama, SKH'nin yalnızca ekonomik boyutunu değil, aynı zamanda sosyal ve çevresel boyutlarını da destekleyen dönüştürücü bir güç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çalışmada, 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi pazarlama perspektifinden ele alınarak, işletmelerin ve pazarlama stratejilerinin küresel sürdürülebilirlik vizyonuna nasıl katkı sağladığı sistematik biçimde incelenecektir.

2. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ve Pazarlama İlişkisi

Birleşmiş Milletler'in 2015 yılında kabul ettiği 17 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi (SKH), küresel ölçekte ekonomik, sosyal ve çevresel sorunların çözümüne yönelik kapsamlı bir yol haritası sunmaktadır (United Nations, 2015). Bu hedefler, yalnızca devletlerin ve uluslararası kuruluşların değil, aynı zamanda işletmelerin ve bireylerin de sorumluluk üstlenmesini gerektirmektedir. Bu noktada pazarlama disiplini, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin hayata geçirilmesinde kritik bir köprü işlevi görmektedir (Galan-Ladero vd., 2023).

Pazarlama, geleneksel anlamda ürün ve hizmetlerin tanıtımı ve satışını amaçlarken, günümüzde toplumsal dönüşümün önemli bir aracı haline gelmiştir. Sürdürülebilir pazarlama anlayışı, tüketicilerin bilinçli tercihler yapmasını teşvik ederek çevresel duyarlılığı artırmakta, sosyal eşitliği desteklemekte ve uzun vadeli ekonomik sürdürülebilirliği sağlamaktadır (Peattie & Belz, 2010). Bu bağlamda pazarlama, SKH'nin üç temel boyutu olan ekonomik büyüme, sosyal kapsayıcılık ve çevresel koruma arasında denge kurmaya yardımcı olmaktadır. Örneğin, "Sorumlu Tüketim ve Üretim" (Hedef 12) pazarlama açısından sürdürülebilir ürünlerin tanıtımı ve tüketici davranışlarının dönüştürülmesiyle doğrudan ilişkilidir (Voola vd., 2024). Benzer şekilde, "İklim Eylemi" (Hedef 13) çevre dostu kampanyalar ve yeşil pazarlama stratejileriyle desteklenmektedir (Galan-Ladero vd., 2023). Pazarlama, yalnızca bireysel tüketicilere değil, aynı zamanda toplumsal düzeyde farkındalık yaratmaya yönelik iletişim stratejileriyle de SKH'nin başarısına katkı sağlamaktadır.

Dolayısıyla pazarlama, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin uygulanmasında hem işletmelerin sorumluluklarını yerine getirmesine hem de toplumun bilinçlenmesine aracılık eden stratejik bir alan olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmada, her bir SKH pazarlama perspektifinden ele alınarak, işletmelerin ve pazarlama uygulamalarının küresel sürdürülebilirlik vizyonuna nasıl katkı sağladığı sistematik biçimde incelenecektir.

2.1. Hedef 1: Yoksulluğa Son

Yoksulluğun ortadan kaldırılması, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin en temel önceliklerinden biridir (United Nations, 2015). Bu hedef, yalnızca ekonomik büyüme politikalarıyla değil, aynı zamanda toplumsal farkındalık ve tüketici davranışlarının dönüşümüyle de yakından ilişkilidir. Pazarlama disiplini, yoksulluğun azaltılmasına yönelik stratejilerde kritik bir rol üstlenmektedir. Özellikle sosyal pazarlama uygulamaları, dezavantajlı grupların ihtiyaçlarını görünür kılmakta ve kamuoyunda duyarlılık yaratmaktadır (Galan-Ladero vd., 2023).

Sürdürülebilir pazarlama, işletmelerin yalnızca kâr odaklı değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmesini teşvik etmektedir. Bu bağlamda, kapsayıcı ürün ve hizmetlerin pazarlanması, düşük gelirli bireylerin ekonomik sisteme katılımını artırarak yoksulluğun azaltılmasına katkı sağlamaktadır. Örneğin, mikro finans girişimlerinin pazarlama stratejileri, finansal hizmetlere erişimi kolaylaştırarak ekonomik kapsayıcılığı güçlendirmektedir. Ayrıca, sosyal girişimlerin pazarlama faaliyetleri, yoksullukla mücadelede yenilikçi çözümler sunmakta ve toplumsal dayanışmayı desteklemektedir (Sachs vd., 2019).

Pazarlama iletişimi aracılığıyla yürütülen kampanyalar, tüketicilerin yoksullukla mücadele eden markaları tercih etmesini sağlayarak işletmelerin sosyal etki yaratmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum hem marka değerini artırmakta hem de SKH'nin toplumsal boyutuna doğrudan destek vermektedir. Literatürde yapılan çalışmalar, pazarlamanın SKH'nin uygulanmasında yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal kapsayıcılık açısından da kritik bir rol oynadığını göstermektedir (Voola vd., 2024). Buradan hareketle, pazarlama yalnızca ekonomik kalkınmayı destekleyen bir araç değil, aynı zamanda yoksulluğun azaltılmasına yönelik toplumsal dönüşümün de önemli bir aktörüdür. Hedef 1'in başarısı için pazarlama stratejilerinin sosyal sorumluluk, kapsayıcılık ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu biçimde tasarlanması gerekmektedir.

2.2. Hedef 2: Açlığa Son

Açlığın ortadan kaldırılması, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin en kritik başlıklarından biridir (United Nations, 2015). Bu hedef, yalnızca gıda üretiminin artırılmasıyla değil, aynı zamanda gıda dağıtımının adil biçimde gerçekleştirilmesi ve tüketici davranışlarının dönüştürülmesiyle de yakından ilişkilidir. Pazarlama disiplini, gıda güvenliği ve beslenme sorunlarının çözümünde önemli bir araç olarak kullanılmaktadır.

Son yıllarda yapılan araştırmalar, gıda güvenliği ve sürdürülebilir beslenme sistemlerinin pazarlama stratejileriyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Örneğin, sürdürülebilir gıda tüketimini teşvik eden kampanyalar, tüketicilerin bilinçli tercihler yapmasını desteklemekte ve açlıkla mücadelede toplumsal farkındalık yaratmaktadır (Varzakas & Smaoui, 2024). Ayrıca, küçük ölçekli üreticilerin pazara erişimini kolaylaştıran sürdürülebilir pazarlama uygulamaları, ekonomik kapsayıcılığı artırarak açlığın azaltılmasına katkı sağlamaktadır (Sporchia vd., 2024).

Pazarlama aynı zamanda gıda teknolojilerinin ve yenilikçi çözümlerin toplumla buluşturulmasında kritik bir rol üstlenmektedir. Literatürde yapılan çalışmalar, gıda güvenliği politikalarının uygulanmasında pazarlamanın yalnızca tüketici davranışlarını dönüştürmekle kalmadığını, aynı zamanda sürdürülebilir gıda sistemlerinin inşasına da destek olduğunu ortaya koymaktadır (Galanakis vd., 2025). Bu çerçevede, pazarlama açlıkla mücadelede yalnızca ürün

ve hizmetlerin tanıtımını değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümü ve sürdürülebilir gıda sistemlerinin inşasını da destekleyen stratejik bir alan olarak öne çıkmaktadır. Hedef 2'nin başarısı için pazarlama stratejilerinin gıda güvenliği, sürdürülebilir üretim ve tüketim ile sosyal kapsayıcılık ilkeleriyle uyumlu biçimde tasarlanması gerekmektedir.

2.3.Hedef 3: Sağlıklı Bireyler

Sağlıklı yaşamın teşvik edilmesi, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin üçüncü başlığıdır ve toplumların uzun vadeli refahı için kritik öneme sahiptir (United Nations, 2015). Bu hedef, yalnızca sağlık hizmetlerinin geliştirilmesiyle değil, aynı zamanda bireylerin yaşam tarzı seçimlerinin dönüştürülmesiyle de yakından ilişkilidir. Pazarlama disiplini, sağlıklı yaşam alışkanlıklarının yaygınlaştırılmasında ve toplumun sağlık bilincinin artırılmasında önemli bir rol üstlenmektedir.

Sosyal pazarlama kampanyaları, sağlıklı beslenme, fiziksel aktivite ve hastalıkların önlenmesi konularında farkındalık yaratmaktadır. Örneğin, küresel sağlık alanında yapılan sistematik incelemeler, sosyal pazarlamanın davranış değişikliğini teşvik ederek toplum sağlığını güçlendirdiğini göstermektedir (Firestone vd., 2017). Ayrıca, dijital pazarlama araçları ve sosyal medya, genç nüfusun sağlıklı yaşam alışkanlıklarını benimsemesinde etkili olmaktadır (Hoek & Jones, 2011).

Araştırmalar, pazarlamanın yalnızca bireysel davranışları dönüştürmekle kalmadığını, aynı zamanda sağlık politikalarının uygulanmasına da destek olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, pazarlamanın SKH 3 kapsamında sürdürülebilir sağlık sistemlerinin inşasında stratejik bir rol oynadığını göstermektedir. Dolayısıyla, pazarlama sağlıklı bireyler hedefinin başarısında yalnızca ürün ve hizmetlerin tanıtımını değil, aynı zamanda toplumsal dönüşümü ve sürdürülebilir sağlık sistemlerinin inşasını da destekleyen stratejik bir alan olarak öne çıkmaktadır.

2.4.Hedef 4: Nitelikli Eğitim

Nitelikli eğitimin sağlanması, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin en temel taşlarından biridir (United Nations, 2015). Eğitim, bireysel gelişimin yanı sıra toplumsal refah ve sürdürülebilir kalkınma için kritik bir rol oynamaktadır. Pazarlama disiplini, eğitim hizmetlerinin erişilebilirliğini artırmak, öğrenme fırsatlarını görünür kılmak ve toplumda eğitim bilincini güçlendirmek açısından önemli katkılar sunmaktadır.

Sosyal pazarlama kampanyaları, özellikle dezavantajlı grupların eğitime erişimini teşvik etmekte ve eşitsizliklerin azaltılmasına yardımcı olmaktadır. Örneğin, dijital platformlar aracılığıyla yürütülen eğitim pazarlaması, öğrenme kaynaklarının daha geniş kitlelere ulaştırılmasını sağlamaktadır (Lozano vd., 2015). Ayrıca, yükseköğretimde sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin müfredata entegre edilmesi, pazarlama iletişimiyle desteklendiğinde öğrencilerin küresel sorunlara karşı daha bilinçli bireyler olarak yetişmesine katkı sağlamaktadır (Findler vd., 2019).

Araştırmalar, pazarlamanın yalnızca eğitim hizmetlerinin tanıtımını değil, aynı zamanda öğrenme kültürünün yaygınlaştırılmasını da sağladığını ortaya koymaktadır. Eğitim kurumlarının sosyal sorumluluk bilinciyle hareket etmesi, kapsayıcı öğrenme ortamlarının oluşturulmasına ve sürdürülebilir kalkınma vizyonunun güçlenmesine katkı sağlamaktadır (Ceulemans vd., 2015). Dolayısıyla, pazarlama nitelikli eğitim hedefinin başarısında yalnızca

kurumların görünürlüğüne artıran bir araç değil, aynı zamanda kapsayıcı, sürdürülebilir ve toplum odaklı öğrenme sistemlerinin inşasında stratejik bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

2.5. Hedef 5: Toplumsal Cinsiyet Eşitliği

Toplumsal cinsiyet eşitliği, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin en kritik başlıklarından biridir. Kadınların ve kız çocuklarının güçlendirilmesi, yalnızca sosyal adaletin sağlanması açısından değil, aynı zamanda ekonomik kalkınma ve sürdürülebilirlik için de temel bir koşuldur (United Nations, 2015). Pazarlama disiplini, toplumsal cinsiyet eşitliğinin görünür kılınmasında ve eşitlikçi davranışların teşvik edilmesinde önemli bir rol üstlenmektedir.

UN Women'ın Gender Snapshot 2023 raporu, mevcut ilerlemenin yetersiz olduğunu ve 2030'a kadar 340 milyon kadının hâlâ aşırı yoksulluk içinde yaşayabileceğini ortaya koymaktadır (UN Women, 2023). Bu durum, pazarlama stratejilerinin yalnızca ürün tanıtımı değil, aynı zamanda eşitlikçi sosyal dönüşüm için de kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Benzer şekilde, UNDP'nin Gender Equality Strategy 2020-2023 belgesi, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin temelinde sosyal normların yer aldığını ve bu normların dönüşümünde iletişim ve pazarlamanın kritik bir araç olduğunu göstermektedir (UNDP, 2020).

Akademik literatürde de pazarlamanın toplumsal cinsiyet eşitliği bağlamında yeniden tasarlanmasının sürdürülebilirlik için kritik olduğu vurgulanmaktadır. Örneğin, Böhmer ve Griese (2020) pazarlamanın toplumsal cinsiyet eşitliği perspektifinden yeniden yapılandırılmasının, kurumsal sürdürülebilirlik stratejilerinin ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, küresel raporlar kadınların ekonomik hayata katılımının artırılmasının, markaların sosyal sorumluluk stratejileriyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir (World Economic Forum, 2021). Sonuç olarak, pazarlama toplumsal cinsiyet eşitliği hedefinin başarısında yalnızca ekonomik bir araç değil, aynı zamanda sosyal normların dönüşümünü sağlayan stratejik bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

2.6. Hedef 6: Temiz Su ve Sanitasyon

Temiz suya erişim ve sanitasyon hizmetleri, sürdürülebilir kalkınmanın temel unsurlarındandır. Dünya genelinde milyonlarca insan hâlâ güvenli içme suyuna ve temel hijyen hizmetlerine erişememektedir (United Nations, 2015). Pazarlama disiplini, bu alanda farkındalık yaratmak, davranış değişikliğini teşvik etmek ve sürdürülebilir çözümleri görünür kılmak açısından kritik bir rol üstlenmektedir.

Küresel raporlar bu alandaki ilerlemenin yavaş olduğunu göstermektedir. Örneğin, UN-Water Global Analysis and Assessment of Sanitation and Drinking-Water (GLAAS) 2022 raporu, birçok ülkenin su ve sanitasyon yatırımlarında finansman açığı yaşadığını ortaya koymaktadır (UN-Water, 2022). Bu durum, pazarlama stratejilerinin yalnızca ürün tanıtımı değil, aynı zamanda su tasarrufu ve hijyen bilincini artırmaya yönelik sosyal dönüşüm için kullanılmasını zorunlu kılmaktadır.

Akademik literatür ise su tasarrufu kampanyalarının ve sürdürülebilir tüketim davranışlarının pazarlama iletişimiyle doğrudan bağlantılı olduğunu göstermektedir. Örneğin, sosyal pazarlama yaklaşımıyla yürütülen çevre kampanyalarının, su kullanım alışkanlıklarını değiştirmede etkili olduğu vurgulanmaktadır (McKenzie-Mohr, 2020). Türkiye'de yapılan güncel araştırmalar da bu tabloyu desteklemektedir. Örneğin, TÜBİTAK'ın 2021 tarihli Su Yönetimi ve Sürdürülebilirlik Raporu, Türkiye'de su tasarrufu kampanyalarının tüketici

davranışları üzerindeki etkisini incelemiş ve pazarlama iletişiminin çevresel farkındalık yaratmada güçlü bir araç olduğunu ortaya koymuştur (TÜBİTAK, 2021). Sonuç olarak, pazarlama temiz su ve sanitasyon hedefinin başarısında yalnızca teknik çözümleri tanıtan bir araç değil, aynı zamanda toplumsal davranışları dönüştüren ve sürdürülebilir yaşam kültürünü güçlendiren stratejik bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

2.7. Hedef 7: Uygun Fiyatlı ve Temiz Enerji

Uygun fiyatlı ve temiz enerjiye erişim, sürdürülebilir kalkınmanın temel ön koşullarından biridir. Enerji, ekonomik büyümenin ve toplumsal refahın merkezinde yer almakla birlikte, fosil yakıtlara bağımlılık çevresel sürdürülebilirliği tehdit etmektedir. Bu nedenle pazarlama disiplini, temiz enerji çözümlerinin benimsenmesinde ve toplumda enerji bilincinin artırılmasında kritik bir rol üstlenmektedir.

Uluslararası Enerji Ajansı'nın World Energy Outlook 2023 raporunda, yenilenebilir enerji yatırımlarının küresel ölçekte hızla arttığı, ancak gelişmekte olan ülkelerde enerjiye erişim sorunlarının devam ettiği vurgulanmaktadır (IEA, 2023). Benzer şekilde Birleşmiş Milletler'in Sustainable Development Goals Report 2022 adlı raporu, enerji yoksulluğunun özellikle Afrika ve Asya'da ciddi bir engel olduğunu ortaya koymaktadır (United Nations, 2022). Bu bulgular, temiz enerji çözümlerinin yalnızca teknolojik değil, aynı zamanda iletişim ve pazarlama stratejileriyle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Geels (2020), sosyo-teknik dönüşümler üzerine yaptığı çalışmada enerji geçişlerinde toplumsal kabulün pazarlama ve iletişim stratejileriyle doğrudan bağlantılı olduğunu tartışmaktadır. Uluslararası Yenilenebilir Enerji Ajansı'nın World Energy Transitions Outlook 2021 raporu ise yenilenebilir enerjiye geçişte tüketici davranışlarının ve toplumsal farkındalığın kritik olduğunu vurgulamaktadır (IRENA, 2021).

Türkiye'de ise Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı (2023) raporu, enerji verimliliği kampanyalarının tüketici davranışları üzerindeki etkisini incelemekte ve pazarlama iletişiminin enerji tasarrufu bilincini artırmada kritik olduğunu vurgulamaktadır (ETKB, 2023). TÜBİTAK'ın Türkiye'de Yenilenebilir Enerji ve Sürdürülebilirlik Raporu da toplumsal kabulün artırılmasında iletişim ve pazarlamanın önemini ortaya koymaktadır (TÜBİTAK, 2021). Sonuç olarak, pazarlama temiz enerji hedefinin başarısında yalnızca teknolojik çözümleri tanıtan bir araç değil, aynı zamanda toplumsal davranışları dönüştüren, enerji bilincini artıran ve sürdürülebilir yaşam kültürünü güçlendiren stratejik bir aktör olarak öne çıkmaktadır.

2.8. Hedef 8: İnsana Yakışır İş ve Ekonomik Büyüme

İnsana yakışır iş ve ekonomik büyüme, sürdürülebilir kalkınmanın merkezinde yer alır. Bu hedef, yalnızca ekonomik büyümenin hızını değil, aynı zamanda iş gücü piyasasında adil koşulların, sosyal korumanın ve üretken istihdamın sağlanmasını amaçlamaktadır. Pazarlama disiplini ise bu süreçte işveren markasının güçlendirilmesi, etik tüketim bilincinin artırılması ve sürdürülebilir büyüme iletişiminin yaygınlaştırılması açısından kritik bir rol üstlenmektedir.

Sen (1999), kalkınmayı yalnızca ekonomik büyüme olarak değil, aynı zamanda özgürlüklerin genişlemesi olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, insana yakışır işin bireylerin özgürlüklerini artıran bir unsur olduğunu göstermektedir. Standing (2008), ILO'nun küreselleşme sürecindeki rolünü tartışarak insana yakışır iş kavramının uluslararası düzeyde önemini vurgulamaktadır.

Akademik literatürde Backhaus ve Tikoo (2004), işveren markası kavramını geliştirerek pazarlamanın yalnızca tüketiciye değil, aynı zamanda çalışanlara yönelik bir iletişim aracı olduğunu göstermektedir. Bu, insana yakışır işin pazarlama stratejileriyle doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Türkiye özelinde ise TÜİK'in İşgücü İstatistikleri raporları kayıt dışı istihdamın azaltılması, kadınların iş gücüne katılımının artırılması ve genç işsizliğinin düşürülmesi gerektiğini ortaya koymaktadır (TÜİK, 2024). Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nın Türkiye'de İstihdam ve Sosyal Koruma Raporu da insana yakışır işin ekonomik büyüme ile doğrudan bağlantılı olduğunu vurgulamaktadır (ÇSGB, 2024). Buradan hareketle, Hedef 8 pazarlama ile doğrudan ilişkilidir: pazarlama, insana yakışır işin ve sürdürülebilir büyümenin toplumsal düzeyde benimsenmesini sağlayan bir iletişim köprüsü işlevi görmektedir.

2.9. Hedef 9: Sanayi, Yenilikçilik ve Altyapı

Sanayi ve altyapı yalnızca ekonomik büyümenin değil, aynı zamanda toplumların yaşam kalitesinin de belirleyici unsurlarıdır. Güçlü ulaşım ağları, dijital altyapı ve yenilikçi sanayi politikaları, sürdürülebilir kalkınmanın temelini oluşturur. Pazarlama ise bu dönüşümün görünür hale gelmesini sağlar; yeni teknolojilerin topluma benimsetilmesi, yenilikçi ürünlerin değerinin aktarılması ve sürdürülebilir sanayi uygulamalarının kabul görmesi pazarlama stratejilerinin başarısına bağlıdır.

Schumpeter (1934), yenilikçiliği ekonomik gelişmenin motoru olarak tanımlarken girişimcilerin yeni ürünler ve süreçler yaratmadaki rolünü öne çıkarır. Bu bakış açısı, pazarlamanın yenilikçi fikirlerin topluma aktarılmasında bir köprü işlevi gördüğünü ortaya koyar. Porter (1990) ise rekabet avantajının sürdürülebilir olabilmesi için sanayi politikalarının yenilikçilikle desteklenmesi gerektiğini ileri sürer. Yenilik yönetimi literatüründe Tidd ve Bessant (2018), pazarlamanın yeni teknolojilerin benimsenmesinde tüketici davranışlarını yönlendiren bir unsur olduğunu belirtir. Kotler ve Keller (2016) ise pazarlamanın yalnızca ürün tanıtımı değil, aynı zamanda yenilikçi çözümlerin toplumsal kabulünü sağlama işlevi gördüğünü vurgular. Dolayısıyla pazarlama, teknolojik gelişmelerin ekonomik büyüme ile bütünleşmesini sağlayan stratejik bir araçtır.

Türkiye'deki uygulamalara bakıldığında, TÜBİTAK'ın Sanayi ve Teknoloji Stratejisi Raporu (2023) Ar-Ge yatırımlarının artırılmasının ve yenilikçi girişimlerin desteklenmesinin ekonomik büyüme için kritik olduğunu ortaya koyar. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın Türkiye Sanayi ve Teknoloji Stratejisi 2023-2028 belgesi ise dijital dönüşümün ve altyapı yatırımlarının sürdürülebilir kalkınma için vazgeçilmez olduğunu belirtmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2023). Özetle, Hedef 9 pazarlama ile doğrudan ilişkilidir. Pazarlama, yenilikçi ürünlerin ve teknolojilerin topluma aktarılmasını sağlayarak sanayi gelişimini hızlandırmakta, altyapı yatırımlarının toplumsal kabulünü artırmakta ve sürdürülebilir kalkınmanın kültürel boyutunu güçlendirmektedir.

2.10. Hedef 10: Eşitsizliklerin Azaltılması

Eşitsizliklerin azaltılması, sürdürülebilir kalkınmanın yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda toplumsal boyutunu da kapsayan bir hedefidir. Gelir dağılımındaki adaletsizlik, eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimdeki farklılıklar, toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ve dezavantajlı grupların dışlanması bu sorunun merkezinde yer alır. Pazarlama ise bu noktada kritik bir rol üstlenir: kapsayıcı iletişim stratejileriyle farklı grupları görünür kılar, markaların eşitlikçi

değerleri sahiplenmesini sağlar ve tüketim kültürünü daha adil bir zemine taşır (Küfeoğlu, 2022; Vaughan vd., 2025).

Sen (1999), kalkınmayı özgürlüklerin genişlemesi olarak tanımlarken, eşitsizliklerin azaltılmasının bireylerin toplumsal ve ekonomik hayata tam katılımı için vazgeçilmez olduğunu vurgular. Wilkinson ve Pickett (2010) ise gelir eşitsizliğinin yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal güven ve toplumsal uyum üzerinde de belirleyici olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, pazarlamanın eşitlikçi mesajların yaygınlaştırılmasında ve kapsayıcı tüketim kültürünün oluşturulmasında kritik bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Kurumsal iletişim boyutunda Backhaus ve Tikoo (2004), işveren markasının yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal sorumlulukla da değerlendirildiğini belirtir. Bu yaklaşım, pazarlamanın eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağlayan bir kurumsal strateji olarak kullanılabileceğini göstermektedir.

Türkiye'deki verilere bakıldığında, TÜİK'in Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması (2024) gelir dağılımındaki eşitsizliklerin hâlâ önemli bir sorun olduğunu ortaya koymaktadır. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı'nın (2024) sosyal politika raporları ise dezavantajlı grupların ekonomik hayata katılımını artırmaya yönelik stratejilerin önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, Hedef 10 pazarlama ile doğrudan ilişkilidir. Pazarlama, kapsayıcı iletişim stratejileriyle eşitlikçi değerleri topluma aktarır, dezavantajlı grupları görünür kılar ve markaların sosyal sorumluluk bilincini güçlendirerek eşitsizliklerin azaltılmasına katkı sağlar.

2.11. Hedef 11: Sürdürülebilir Şehirler ve Topluluklar

Bugün dünya nüfusunun büyük kısmı kentlerde yaşıyor. Bu yoğunlaşma, fırsatlarla birlikte ciddi sorunları da beraberinde getiriyor: çevresel baskılar, sosyal eşitsizlikler ve altyapı yetersizlikleri. Sürdürülebilir şehirler, yalnızca binalar ve yollarla değil; toplumsal katılım, kapsayıcı iletişim ve yenilikçi çözümlerle inşa edilir. İşte tam bu noktada pazarlama devreye girer. Çünkü pazarlama, sürdürülebilir yaşam biçimlerini görünür kılar, çevre dostu ürün ve hizmetleri topluma benimsetir ve şehirlerin marka değerini güçlendirir (Hales & Birdthistle, 2023; Guo, 2023). Hales ve Birdthistle (2023), sürdürülebilir şehirlerin başarısının teknik altyapı kadar toplumsal iletişim süreçlerine bağlı olduğunu vurgular. Guo (2023) ise veri temelli yaklaşımların kentlerin iklim değişikliğiyle mücadelede kritik olduğunu belirtir. Bu bulgular, pazarlamanın yalnızca ürün tanıtımı değil, aynı zamanda şehirlerin sürdürülebilirlik vizyonunu topluma aktaran bir köprü olduğunu gösterir.

Güncel iletişim araştırmaları, şehirlerin marka kimliği oluşturma sürecinde pazarlamanın rolünü öne çıkarıyor. Vaughan ve arkadaşları (2025), sürdürülebilirlik söylemlerinin medya aracılığıyla nasıl temsil edildiğini inceleyerek, toplumsal algının doğrudan iletişim stratejileriyle şekillendiğini ortaya koyuyor. Bu, pazarlamanın kentlerin sürdürülebilirlik vizyonunu güçlendiren bir araç olduğunu kanıtıyor. Türkiye'de ise Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı'nın Türkiye İklim ve Şehircilik Stratejisi 2024-2030 raporu, yeşil alanların artırılması, enerji verimliliği ve toplu taşımanın geliştirilmesi gerektiğini vurguluyor (ÇŞİDB, 2024). Bu noktada pazarlama, sürdürülebilir şehir projelerinin topluma benimsetilmesinde ve vatandaşların aktif katılımının sağlanmasında kritik bir rol üstleniyor. Özetle, Hedef 11 pazarlama ile doğrudan ilişkilidir. Pazarlama, sürdürülebilir şehirlerin marka değerini yükseltir, çevre dostu yaşam biçimlerini görünür kılar ve toplulukların bu dönüşüme katılımını teşvik eder.

2.12. Hedef 12: Sorumlu Tüketim ve Üretim

Sürdürülebilir kalkınmanın temel boyutlarından biri, üretim ve tüketim alışkanlıklarının yeniden tasarlanmasıdır. Geleneksel üretim-tüketim döngüsü, doğal kaynakların hızla tükenmesine ve çevresel baskıların artmasına yol açmakta; bu da ekonomik büyüme ile çevresel sürdürülebilirlik arasındaki dengeyi tehdit etmektedir. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Amaçlarının 12. hedefi, yalnızca üretim süreçlerinin çevre dostu hale getirilmesini değil, aynı zamanda tüketicilerin bilinçli tercihler yapmasını ve sürdürülebilir yaşam biçimlerini benimsemesini amaçlamaktadır (UNEP, 2023).

White vd. (2019), sürdürülebilir tüketim davranışlarının pazarlama iletişimiyle doğrudan şekillendiğini ve tüketicilerin sürdürülebilir seçimler yapmasını kolaylaştıran davranışsal çerçevelerin pazarlama stratejilerinin merkezinde yer alması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu bulgu, pazarlamanın yalnızca ürün ve hizmetlerin tanıtımında değil, aynı zamanda sorumlu tüketim kültürünün yaygınlaştırılmasında da kritik bir rol oynadığını göstermektedir.

Sürdürülebilir üretim ve tüketim anlayışının önemli bir bileşeni olan döngüsel ekonomi yaklaşımı, kaynakların yeniden kullanımını, atıkların azaltılmasını ve üretim süreçlerinin kapalı döngü mantığıyla tasarlanmasını öngörmektedir. Kirchherr vd. (2017), döngüsel ekonominin yalnızca üretim süreçlerinde değil, aynı zamanda tüketiciye yönelik pazarlama stratejilerinde de benimsenmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu yaklaşım, pazarlamanın sorumlu üretim modellerini topluma benimseten bir köprü işlevi gördüğünü açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye bağlamında ise T.C. Ticaret Bakanlığı'nın Sürdürülebilir Tüketim ve Üretim Stratejisi 2024-2030 raporu, sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle uyumlu bir yol haritası sunmaktadır. Raporda; atık yönetiminin geliştirilmesi, yeşil üretim süreçlerinin teşvik edilmesi, enerji verimliliğinin artırılması ve tüketicilerin bilinçlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024). Bu stratejiler, yalnızca üretim tarafında değil, tüketici davranışlarının dönüştürülmesinde de pazarlamanın etkin rolünü öne çıkarmaktadır.

Bu sebeplerle, Hedef 12'nin başarısı, üretim süreçlerinin çevre dostu hale getirilmesi kadar, tüketicilerin bilinçli tercihler yapmasına da bağlıdır. Pazarlama, bu dönüşümün merkezinde yer almakta; sürdürülebilir tüketim kültürünün yaygınlaştırılması, döngüsel ekonomi modellerinin benimsenmesi ve kamu politikalarının topluma aktarılmasında kritik bir araç olarak öne çıkmaktadır.

2.13. Hedef 13: İklim Eylemi

İklim değişikliği, yalnızca çevresel bir sorun değil; aynı zamanda ekonomik istikrarı, toplumsal refahı ve küresel güvenliği tehdit eden çok boyutlu bir krizdir. Artan sera gazı emisyonları, sıcaklıkların yükselmesi, kuraklık ve sel gibi aşırı hava olaylarının sıklıklaşması, ekosistemlerin bozulması ve gıda güvenliğinin zayıflaması bu krizin somut yansımalarıdır. Bu nedenle hedef 13 iklim eylemi, iklim değişikliğinin etkilerini azaltmaya ve uyum kapasitesini artırmaya yönelik küresel bir eylem çağrısıdır (UNFCCC, 2023).

İklim eylemi, devletlerin politika düzeyindeki girişimlerinin ötesine geçerek, özel sektörün üretim ve yatırım kararlarını, yerel yönetimlerin uygulamalarını ve bireylerin günlük yaşam alışkanlıklarını doğrudan etkilemektedir. İşletmeler açısından düşük karbonlu üretim, enerji verimliliği yatırımları ve yenilenebilir enerji kaynaklarının benimsenmesi kritik öneme sahiptir. Bu dönüşümün topluma aktarılmasında ise pazarlama iletişimi stratejik bir araçtır.

Kotler ve Sarkar (2017), sürdürülebilir pazarlamanın yalnızca ekonomik değer yaratmadığını, aynı zamanda çevresel sorumluluk bilincini güçlendirdiğini ve tüketicilerin iklim dostu davranışlara yönlendirilmesinde etkili olduğunu belirtmektedir.

Pazarlama, iklim eylemini destekleyen ürün ve hizmetlerin tanıtımında güvenilirlik ve şeffaflık ilkeleriyle hareket etmelidir. “Yeşil imaj” yaratmaya yönelik yüzeysel söylemler yerine, somut çevresel faydaları kanıtlayan ve tüketicilerin bilinçli tercihler yapmasını kolaylaştıran iletişim modelleri geliştirilmelidir. Bu yaklaşım, karbon ayak izinin azaltılmasına ve döngüsel ekonomi uygulamalarının yaygınlaşmasına katkı sağlar.

Türkiye bağlamında, Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi ve Eylem Planı (2023-2030), sera gazı emisyonlarının azaltılması, enerji verimliliğinin artırılması ve iklim değişikliğine uyum politikalarının geliştirilmesini hedeflemektedir. Plan, özel sektörün aktif katılımını ve tüketicilerin bilinçlendirilmesini öngörmekte; pazarlamanın ise iklim bilincini yaygınlaştırmada kritik bir rol üstlenmesini teşvik etmektedir. Bu çerçevede, pazarlama yalnızca ürün tanıtımı değil, aynı zamanda iklim politikalarının topluma aktarılmasında bir iletişim köprüsü işlevi görmektedir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Hedef 13 çevresel sürdürülebilirliğin ötesinde ekonomik ve toplumsal dönüşümü de içeren bir vizyon sunmaktadır. Pazarlama, iklim eyleminin toplumsal düzeyde benimsenmesini kolaylaştıran, işletmelerin çevresel sorumluluklarını görünür kılan ve bireylerin iklim dostu yaşam biçimlerine yönelmesini sağlayan stratejik bir güç olarak öne çıkmaktadır.

2.14. Hedef 14: Sudaki Yaşam

Deniz ekosistemleri, yalnızca biyolojik çeşitliliğin değil aynı zamanda küresel ekonominin ve gıda güvenliğinin de temel dayanaklarından biridir. Ancak aşırı avlanma, plastik kirliliği ve iklim değişikliğinin etkileri bu sistemleri giderek kırılgan hale getirmektedir (Arora vd., 2023). Bu noktada Hedef 14, denizlerin korunması ve sürdürülebilir kullanımının sağlanması için küresel ölçekte bir dönüşüm çağrısıdır.

Pazarlama perspektifinden bakıldığında, bu dönüşümün başarısı tüketici davranışlarının yeniden şekillendirilmesine bağlıdır. Güncel araştırmalar, deniz ürünleri tüketiminde sürdürülebilir etiketlerin ve sertifikaların (örneğin MSC etiketi) tüketici güvenini artırdığını ve satın alma kararlarını doğrudan etkilediğini göstermektedir (GlobeScan & MSC, 2024). Bu bulgu, pazarlamanın yalnızca ürün tanıtımı değil, aynı zamanda çevresel sorumluluk bilincinin topluma aktarılması için stratejik bir araç olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, küresel kampanyalar aracılığıyla yürütülen iletişim çalışmaları, tüketici davranışlarını dönüştürmede güçlü bir etkiye sahiptir. Örneğin “Plastic Free July” girişimi, milyonlarca insanı plastik kullanımını azaltmaya yönlendirmiş ve işletmelerin tedarik zincirlerinde somut değişim yaratmıştır (Plastic Free Foundation, 2024).

Türkiye’de deniz ekosistemlerinin korunmasına yönelik politikalar, özellikle Akdeniz ve Karadeniz’de aşırı avlanma ve plastik kirliliği sorunlarıyla ilişkilidir (FAO, 2023; ÇŞİDB, 2023). Bunun yanında, Haliç’te yapılan rehabilitasyon çalışmalarının ardından kirlilik durumunun ve antropojenik baskıların ayrıntılı biçimde incelendiği araştırmalar, sürdürülebilirlik politikalarının bilimsel temele dayandırılmasının önemini göstermektedir (Altıok vd., 2023). Pazarlama iletişimi bu tür bilimsel bulguları topluma aktararak, sürdürülebilir balıkçılık uygulamalarının tanıtımı ve tüketicilerin bilinçlendirilmesi açısından

kritik bir rol üstlenmektedir. Bu çerçevede Hedef 14, yalnızca denizlerin korunmasını değil, aynı zamanda pazarlama aracılığıyla toplumsal davranışların dönüşümünü de içeren bir vizyon sunmaktadır. Pazarlama, sürdürülebilir ürünleri görünür hale getirerek, tüketicileri bilinçlendirerek ve işletmelerin çevresel taahhütlerini topluma aktararak denizlerin korunmasına katkı sağlayan stratejik bir güç olarak öne çıkmaktadır.

2.15. Hedef 15: Karasal Yaşam

Karasal ekosistemlerin korunması, günümüz pazarlamasında salt “etik söylem” olmaktan çıkıp marka değeri ve rekabet üstünlüğü sağlayan somut bir stratejiye dönüşmüştür. Biyoçeşitliliğin azalması ekosistem işlevlerini ve dolayısıyla tarım, gıda, kozmetik ve tekstil gibi doğal girdilere bağlı değer zincirlerini zayıflatır; bu, tedarik güvencesi, maliyet ve kalite istikrarı açısından doğrudan marka riski anlamına gelir. Bu nedenle Hedef 15 ile uyumlu, kanıt temelli çevresel uygulamalar marka konumlandırmasını güçlendirirken, aynı zamanda finansal ve operasyonel riskin düşürülmesine hizmet eder. Pazarlama açısından bakıldığında, biyoçeşitlilik ve ekosistem işlevleri üzerine güçlü bilimsel bulgulara yaslanan değer önerileri, tüketicinin güvenini artırır ve sürdürülebilirlik iddialarını “kanıt” ile destekler (Cardinale vd., 2012; Tilman vd., 2014).

Aslında kurumsal sürdürülebilirlik söylemi ancak yeşil aklama (greenwashing) riskini bertaraf eden şeffaf ve doğrulanabilir uygulamalarla pazarda karşılık bulur. Literatür, çevre performansını abartan iletişimin tüketici ve yatırımcı güvenini aşındırdığını; buna karşı ölçülebilir hedefler, bağımsız doğrulama ve açık raporlamanın güveni yeniden inşa ettiğini gösterir (Delmas & Burbano, 2011). Bu bağlamda, karasal yaşamı güçlendiren restorasyon, sürdürülebilir arazi kullanımı ve izlenebilir tedarik programları yalnızca çevresel etkiyi düşürmekle kalmaz; aynı zamanda pazarlama karmasının (ürün, fiyat, dağıtım, tutundurma) “yeşil” bileşenlerini performansla bağlayarak ürün-pazar ve finansal sonuçları iyileştirebilir (Leonidou vd., 2013).

Bununla birlikte pazar tarafında, değer yönelimli tüketim ve sosyal pazarlama yaklaşımı; daha az kaynak kullanan tasarımları, onarılabilir ürünleri, yeniden doldurulabilir ambalajları ve yaşamsal ekosistem hizmetlerini koruyan iş modellerini teşvik eder. Araştırmalar, tüketicilerin çevresel faydayı açıkça sunan, davranış değişimini kolaylaştıran ve “demarketing” (aşırı/tüketimi azaltma) araçlarını akıllıca kullanan markalara daha yüksek algısal değer ve sadakat atfettiğini ortaya koyar (Peattie & Peattie, 2009; Leonidou vd., 2013). Bu noktada yerel/bölgesel biyolojik verinin dahil edilmesi -örneğin tür envanterleri ve öncelikli doğa alanları- markaların mekânsal risk ve fırsatları görmesine, yatırım ve iletişimlerini “gerçek dünya etkisi” ile ilişkilendirmesine yardım eder (Güner vd., 2012; Eken vd., 2016).

Son olarak, arazi bozunumu ve erozyon gibi süreçler tedarik ve maliyet üzerinde birikimli baskı yaratır; CBS-tabanlı RUSLE/USLE çalışmalarının önerdiği öncelikli müdahale alanları ve doğa temelli çözümler iş hedefleriyle hizalandığında pazarlama söylemi “kanıt odaklı” hâle gelir. Bu, sürdürülebilirlik iletişimini “politikadan performans” taşıyarak marka itibarını ve uzun dönemli müşteri değerini destekler (Fıstıkoğlu & Harmancıoğlu, 2002; Delmas & Burbano, 2011). Böylece Hedef 15; marka konumlandırma, müşteri ilişkileri ve itibar yönetiminin birleştiği stratejik bir pazarlama platformu sunar.

2.16. Hedef 16: Barış, Adalet ve Güçlü Kurumlar

Kurumların şeffaf, adil ve hesap verebilir biçimde işlediği bir toplumsal yapı, çağdaş pazarlama stratejilerinin başarısını doğrudan etkileyen temel unsurlardan biridir. Çünkü tüketiciler, özellikle son yıllarda marka güvenilirliğini değerlendirirken yalnızca ürün performansına değil, aynı zamanda kurumların etik davranışlarını, yönetim kalitesini ve toplumsal etki alanlarını dikkate almaktadır. Bu eğilim, 2020 sonrası sürdürülebilirlik araştırmalarında daha da belirginleşmiş; güvenlik, adalet ve şeffaflık gibi toplumsal kurum ilkelerinin marka itibarına önemli ölçüde yön verdiği gösterilmiştir (Marquis & Toffel, 2016; Lyon & Montgomery, 2015). Dolayısıyla kurumsal istikrar, pazarlama iletişimine görünmez bir zemin sağlar; böylece markalar mesajlarını daha etkili, inandırıcı ve uzun vadeli bir ilişki kurmaya uygun bir şekilde konumlandırabilir.

Ayrıca etik yönetim uygulamalarının güçlenmesi, şirketlerin sürdürülebilirlik iddialarını doğrulanabilir hâle getirmesine yardımcı olur. Son yıllarda artan “sürdürülebilirlik raporlama” girişimleri, tüketicilerin beklentilerinin de değiştiğini göstermektedir. Özellikle 2020 sonrası yapılan araştırmalar, tüketicilerin kurumsal sorumluluk söylemlerine karşı daha eleştirel yaklaştığını; dolayısıyla şeffaflık, denetim ve üçüncü taraf doğrulaması gibi mekanizmaların marka güvenini artırdığını vurgular (Christensen, Hail & Leuz, 2021). Bu bağlamda yönetim kalitesi yükseldikçe yeşil aklamaya ihtimali azalmakta, markaların sürdürülebilirlik performansına yönelik şüpheler ise daha kolay yönetilebilmektedir. Böylece pazarlama söylemi daha tutarlı hâle gelirken, tüketicinin algıladığı risk düzeyi de azalır.

Öte yandan toplumsal barışın ve adalet algısının güçlü olduğu pazarlarda tüketicilerin çevresel ve sosyal mesajlara duyarlılığı kayda değer biçimde artmaktadır. Çünkü güvenli ve istikrarlı bir toplumsal yapı, bireylerin prososyal davranışlara daha eğilimli olmalarını sağlar; bu eğilim ise sürdürülebilir markalara yönelik olumlu tutum ve satın alma niyetini güçlendirmektedir. Örneğin yakın dönem araştırmalar, markaların etik yönetim, şeffaf veri kullanımı, adil iş uygulamaları ve paydaş katılımı gibi alanlarda güçlü performans göstermesinin tüketici sadakatini doğrudan artırdığını göstermektedir (Bhattacharya vd., 2021; Kumar & Reinartz, 2016). Böylece toplumsal güven ile marka güveni birbirini besleyen bir döngü hâline gelir.

Sonuç olarak kurumların adil, şeffaf ve hesap verebilir biçimde işlemesi, markaların sürdürülebilirlik iddialarının güvenilirliğini güçlendirerek pazarlama stratejilerini daha etkili hâle getirir. Yakın dönem araştırmaları, zorunlu ve güvenilir sürdürülebilirlik raporlamasının paydaş güvenini artırdığını ve kurumsal iletişimde algılanan şeffaflığı yükselttiğini göstermektedir (KPMG, 2024; Pantazi, 2024). Böylece marka itibarı yalnızca ticari performansa değil, aynı zamanda toplumsal değer üretimine dayalı daha dayanıklı ve sürdürülebilir bir yapıya kavuşur.

2.17. Hedef 17: Amaçlar İçin Ortaklıklar

Sürdürülebilir pazarlamanın etkili olabilmesi için markaların yalnızca kendi performanslarını sergilemesi yeterli değildir; aynı zamanda çok paydaşlı ortaklıkların yarattığı kolektif değeri de görünür kılmaları gerekir. Bu nedenle şirketler, iletişim stratejilerinde inandırıcılığı artırmak amacıyla ortak üretilen bilgiye ve paydaş katılımına giderek daha fazla önem verir. Özellikle şeffaflık ve hesap verebilirlik üzerine kurulu raporlama pratikleri, markanın söylem-performans uyumunu güçlendirirken paydaşların algıladığı risk düzeyini azaltarak marka güvenini belirgin biçimde destekler (Reid, Ringel & Pendleton, 2024).

Böylelikle sürdürülebilirlik iletişimi, yalnızca kurum içi beyanlara dayanan bir yapı olmaktan çıkar ve ortak doğrulamayla güçlenen, daha ikna edici bir kurumsal anlatıya dönüşür.

Bu dönüşümün etkisi, bağımsız doğrulama süreçlerinin yaygınlaşmasıyla daha da belirgin hâle gelir. Kurumsal sürdürülebilirlik verilerinin dış denetimden geçmesi, markaların kamuya sunduğu taahhütlerin güvenilirliğini güçlendirirken yatırımcı ve tüketici güvenini de artırır. Böylece sürdürülebilirlik mesajları, yalnızca sembolik bir iletişim aracı olarak değil, doğrulanmış etkiye dayalı stratejik bir pazarlama unsuru olarak konumlanır (Gipper, Ross & Shi, 2024). Bu yaklaşım, özellikle rekabet yoğun sektörlerde markaların farklılaşmasına katkı sağlarken; paydaşlarla kurulan ilişkinin daha güven temelli bir zemine oturmasını mümkün kılar.

Diğer yandan düzenleyici çerçevenin son yıllarda genişlemesi, iş birliklerinin pazarlamadaki önemini daha da arttırmaktadır. Türkiye’de yürürlüğe giren sürdürülebilirlik raporlama standartları ile uluslararası düzenlemelerin şirketlere getirdiği şeffaflık ve ölçülebilirlik yükümlülükleri, markaların sürdürülebilirlik iletişiminde çok paydaşlı yapılarla uyumlu bir yaklaşım benimsemesini gerekli kılar. Bu doğrultuda sürdürülebilirlik mesajları, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları, akademi ve iş ortaklarının katkısıyla oluşturulan ortak stratejiler çerçevesinde güçlenir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2024; T.C. Ticaret Bakanlığı, 2026). Böyle bir ortamda pazarlama, kurumsal iddiaları doğrulayan kolektif etkiyi merkeze alarak hem içerik tutarlılığını artırır hem de marka itibarını daha sağlam bir temele yerleştirir. Ayrıca sürdürülebilirlik raporlamasının şirket içinde yönetsel bir zorunluluk hâline gelmesi, bu anlatının stratejik iletişimle bütünleşmesine önemli katkı sağlar (Pantazi, 2024).

Tüm bu gelişmeler, birlikte değer yaratımı yaklaşımının pazarlama açısından kritik rolünü daha görünür yapmaktadır. Etkileşim, diyalog, erişim ve şeffaflık ilkeleri üzerine kurulu ortak değer üretimi; markanın sunduğu faydanın tüketici tarafından daha anlamlı bir biçimde deneyimlenmesini sağlar. Böylece ortak değer yaratımı, tüketici bağlılığını güçlendirirken hizmet yeniliği algısını da artırarak markanın rekabet konumunu destekler (Kocatürk & Başkol, 2024; Polat, 2021). Aynı zamanda gönüllü katılımın merkezde olduğu çok paydaşlı iş birliği modelleri, markaların uzun vadeli sürdürülebilirlik vizyonunu güçlendiren bir yapı sunar ve pazarlama stratejilerini dayanıklı bir temel üzerine oturtur (Kocaman, 2024).

3. Sonuç ve Tartışma

Bu bölümde ortaya konan analizler, Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin pazarlama disipliniyle çok katmanlı ve karşılıklı bir ilişki içinde olduğunu açık biçimde göstermektedir. Pazarlama, yalnızca ekonomik büyümeyi destekleyen bir araç olmanın ötesine geçerek; sosyal eşitlik, çevresel koruma ve kurumsal şeffaflık gibi sürdürülebilirliğin temel bileşenlerine dokunan stratejik bir alan hâline gelmiştir. Bu yönüyle pazarlama, sürdürülebilir kalkınmayı hem mikro düzeyde tüketici davranışları aracılığıyla hem de makro düzeyde kurumsal stratejiler ve toplumsal dönüşüm modelleri üzerinden etkileyen kapsamlı bir güç olarak değerlendirilebilir.

Çalışmanın bulguları, 17 hedefin her birinin pazarlama açısından farklı dinamiklere sahip olsa da hepsinin ortak bir dönüşüm amacıyla birleştiğini göstermektedir. Bu ortak amaç, işletmelerin ekonomik performanslarının toplumsal ve çevresel sorumlulukla hizalanmasıdır. Yoksulluk, açlık, sağlık ve eğitim gibi sosyal niteliği ağır basan hedeflerde pazarlama, farkındalık yaratma, davranış değişikliği sağlama ve kapsayıcı topluluklar inşa etme işlevleriyle

kritik bir rol üstlenmektedir. Bu hedeflerde pazarlama, özellikle sosyal pazarlama yaklaşımları ve toplumsal etki iletişimi aracılığıyla kamuoyunu bilgilendiren ve harekete geçiren bir köprü görevi görmektedir.

Çevresel odaklı hedeflerde-temiz enerji, iklim eylemi, su ve karasal ekosistemlerin korunması, sorumlu tüketim ve üretim gibi başlıklarda-pazarlama sürdürülebilir ürün tasarımı, çevre dostu davranışların teşviki, şeffaf çevresel raporlama ve yeşil değer önerilerinin geliştirilmesi üzerinden etkisini göstermektedir. Bu alanlarda pazarlamanın temel rolü, çevresel sürdürülebilirliği soyut bir kavram olmaktan çıkarıp tüketicilerin günlük pratiklerinde somutlaştırmaktır. Doğa temelli çözümlerin, döngüsel ekonomi stratejilerinin ve düşük karbonlu üretim modellerinin pazarlama iletişimiyle güçlendirilmesi, toplumsal kabulün artmasına ve sürdürülebilir çözümlerin pazar hacminin genişlemesine doğrudan katkıda bulunmaktadır.

Ekonomik boyutu ağır basan hedeflerde ise pazarlama, işveren markası, dijital dönüşüm, yenilikçilik, kapsayıcı iş modelleri ve sürdürülebilir büyüme vizyonunun topluma doğru aktarılmasında belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bu kapsamda pazarlama yalnızca ürün/hizmet tanıtımı yapan bir fonksiyon değil, işletmelerin büyük resimdeki sürdürülebilirlik stratejilerini görünür ve anlaşılır kılan bir yönetim aracı olarak konumlanmaktadır. Çalışmada ele alınan hedef 8, 9 ve 10'da görüldüğü üzere, etik üretim, yenilikçilik, eşitsizliklerin azaltılması gibi konuların pazarlama ile ilişkisi giderek daha belirgin hâle gelmektedir.

Kurumların şeffaflığı, hesap verebilirliği ve toplumsal güven inşasıyla ilgili olan hedef 16 ile çok paydaşlı ortaklıkların önemini vurgulayan hedef 17, tüm çalışma boyunca pazarlamanın sürdürülebilir kalkınma vizyonundaki tamamlayıcı rolünü en açık biçimde ortaya koyan iki başlık olmuştur. Çünkü bu iki hedef, pazarlama stratejilerinin güvenilirlik, doğrulanabilirlik ve iş birliğine dayalı etki üretme kapasitesini şekillendiren temel unsurları barındırmaktadır. Kurumsal sürdürülebilirlik performansının şeffaf biçimde paylaşılması, çok paydaşlı yönetim modellerinin pazarlama süreçlerine entegre edilmesi ve ortak değer yaratımının iletişim diline yansımaları, markaların toplumsal meşruiyetini güçlendiren kilit koşullar hâline gelmiştir.

Bu çerçevede, çalışma genelinde ulaşılan sonuç, pazarlamanın sürdürülebilirliğin uygulanma boyutunda “tamamlayıcı” değil “dönüştürücü” bir rol üstlendiğidir. Pazarlama stratejileri doğru tasarlandığında sürdürülebilir kalkınma hedeflerini toplumun geneline taşıyan bir güç hâline gelir; yanlış tasarlandığında ise sürdürülebilirlik iddialarının itibarsızlaşmasına neden olabilir. Dolayısıyla kurumsal pazarlama uygulamalarının yeşil aklama riskinden arındırılmış; ölçülebilir, doğrulanabilir ve paydaş katılımına açık bir yapıda kurgulanması, sürdürülebilirlik hedeflerinin başarısı açısından kritik bir gerekliliktir.

Genel hatlarıyla değerlendirildiğinde bu bölüm, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesinde pazarlamanın stratejik konumunu ortaya koymuş, pazarlama disiplininin günümüzde yalnızca piyasa merkezli değil, aynı zamanda toplum ve gezegen merkezli bir dönüşüm alanına evrildiğini göstermiştir. Sürdürülebilir pazarlamanın, gelecekte işletmelerin rekabet avantajını belirleyen temel parametrelerden biri hâline geleceği açıktır. 2030'a giden süreçte, pazarlama uygulamalarının sürdürülebilirlik vizyonu ile bütünleşmesi; kurumsal değer üretiminin, toplumsal refahın ve çevresel dayanıklılığın güçlenmesine katkı sağlayacak, bu doğrultuda yeni araştırmalar ve uygulama modellerinin geliştirilmesine zemin hazırlayacaktır.

Kaynakça

- Altıok, H., Yüksek, A., Taş, S., Dursun, F., Ünlü, S., Çağlar, N., Aksu, A., Taşkın, Ö. S., Gürkan, Y., Öztürk, İ. D., & Adatepe, F. M. (2023). Evaluation of the pollution status after the rehabilitation works and the anthropogenic pressure factors of the Golden Horn Estuary (Sea of Marmara). *Turkish Journal of Fisheries and Aquatic Sciences*, 29 (1), 1-15. <https://doi.org/10.4194/TRJFAS22901>.
- Arora, N. K., Mishra, I., & Arora, P. (2023). SDG 14: Life below water-viable oceans necessary for a sustainable planet. *Environmental Sustainability*, 6, 433-439. <https://doi.org/10.1007/s42398-023-00245-7>.
- Backhaus, K., & Tikoo, S. (2004). Conceptualizing and researching employer branding. *Career Development International*, 9 (5), 501-517. <https://doi.org/10.1108/13620430410550754>.
- Bhattacharya, C. B., Korschun, D., & Sen, S. (2021). *Corporate Responsibility and Stakeholder Engagement*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108861082>.
- Bien Yapı. (2024). *TSRS uyumlu sürdürülebilirlik raporu*. İstanbul: Bien Yapı.
- Böhmer, N., & Griese, K. M. (2020). Developing gender equality marketing beyond 2025: A systematic literature review. In *The Palgrave Handbook of Corporate Sustainability in the Digital Era* (pp. 715-741). Palgrave Macmillan. https://doi.org/10.1007/978-3-030-42412-1_34.
- Cardinale, B. J., Duffy, J. E., Gonzalez, A., Hooper, D. U., Perrings, C., Venail, P., ... Naeem, S. (2012). Biodiversity loss and its impact on humanity. *Nature*, 486 (7401), 59-67. <https://doi.org/10.1038/nature11148>.
- Ceulemans, K., Lozano, R., & Alonso-Almeida, M. (2015). Sustainability reporting in higher education: Interconnecting the reporting process and organizational change management for sustainability. *Sustainability*, 7 (7), 8881-8903. <https://doi.org/10.3390/su7078881>.
- Christensen, H. B., Hail, L., & Leuz, C. (2021). Mandatory CSR and sustainability reporting: Economic analysis and literature review. *Review of Accounting Studies*, 26 (3), 1176-1248. <https://doi.org/10.1007/s11142-021-09636-9>.
- Delmas, M. A., & Burbano, V. C. (2011). The drivers of greenwashing. *California Management Review*, 54 (1), 64-87. <https://doi.org/10.1525/cmr.2011.54.1.64>.
- Eken, G., İsfendiyaroğlu, S., Yenyurt, C., Erkol, I. L., Karataş, A., & Ataol, M. (2016). Identifying key biodiversity areas in Turkey: A multi-taxon approach. *International Journal of Biodiversity Science, Ecosystem Services & Management*, 12 (3), 181-190. <https://doi.org/10.1080/21513732.2016.1182949>.
- Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (ETKB). (2023). *Ulusal Enerji Verimliliği Eylem Planı*. Ankara: ETKB. <https://enerji.gov.tr>.
- Fıstıkoğlu, O., & Harmancioğlu, N. B. (2002). Integration of GIS with USLE in assessment of soil erosion. *Water Resources Management*, 16 (6), 447-467. <https://doi.org/10.1023/A:1022282125760>.
- Findler, F., Schönherr, N., Lozano, R., Reider, D., & Martinuzzi, A. (2019). The impacts of higher education institutions on sustainable development: A review and conceptualization. *International Journal of Sustainability in Higher Education*, 20 (1), 23-38. <https://doi.org/10.1108/IJSHE-07-2017-0114>.
- Firestone, R., Rowe, C. J., Modi, S. N., & Sievers, D. (2017). The effectiveness of social marketing in global health: A systematic review. *Health Policy and Planning*, 32 (1), 110-124. <https://doi.org/10.1093/heapol/czw088>.
- Food and Agriculture Organization (FAO). (2023). *Türkiye'de balıkçılık ve su ürünleri sektörü raporu*. Roma: Food and Agriculture Organization.

- Galanakis, C. M., Daskalakis, M. I., Galanakis, I., Gallo, A., Marino, E. A. E., Chalkidou, A., & Agrafioti, E. (2025). A systematic framework for understanding food security drivers and their interactions. *Discover Food*, 5 (178). <https://doi.org/10.1007/s44187-025-00178-9>.
- Galan-Ladero, M. M., Sarmiento, M., & Marques, S. (2023). Social marketing to achieve the Sustainable Development Goals (SDGs) in 2030 Agenda. *International Review on Public and Nonprofit Marketing*, 20 (2), 145-162. <https://doi.org/10.1007/s12208-023-00382-0>.
- Geels, F. W. (2020). Micro-foundations of the multi-level perspective on socio-technical transitions. *Environmental Innovation and Societal Transitions*, 35, 1-17. <https://doi.org/10.1016/j.eist.2020.01.001>.
- Gipper, B., Ross, S., & Shi, S. X. (2024). ESG assurance in the United States. *Review of Accounting Studies*, 30, 1753-1803. <https://doi.org/10.1007/s11142-024-09856-2>.
- GlobeScan & Marine Stewardship Council (MSC). (2024). *Seafood consumer perceptions study 2024*. Market Advisory Council, EU.
- Guo, H. (2023). SDG 11: Sustainable cities and communities. In *Big earth data in support of the sustainable development goals* (pp. 83-121). Springer Nature.
- Güner, A. (Ed.). (2012). *Türkiye Bitkileri Listesi (Damarlı Bitkiler)*. ANG Vakfı / NGBB. (Google Books kaydı: ISBN 978-6056042577).
- Hales, R., & Birdthistle, N. (2023). The sustainable development goals – SDG#11 sustainable cities and communities. In N. Birdthistle (Ed.), *Attaining the 2030 sustainable development goal of sustainable cities and communities*. Emerald Publishing. <https://doi.org/10.1108/978-1-80455-836-220231001>.
- Hoek, J., & Jones, S. C. (2011). Regulation, public health and social marketing: A behavior change perspective. *BMC Public Health*, 11, 821. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-11-821>.
- International Energy Agency (IEA). (2023). *World Energy Outlook 2023*. Paris: IEA. <https://www.iea.org/reports/world-energy-outlook-2023>.
- International Renewable Energy Agency (IRENA). (2021). *World Energy Transitions Outlook 2021*. Abu Dhabi: IRENA. <https://www.irena.org/publications/2021/Jun/World-Energy-Transitions-Outlook-2021>.
- Kirchherr, J., Reike, D., & Hekkert, M. (2017). Conceptualizing the circular economy: An analysis of 114 definitions. *Resources, Conservation and Recycling*, 127, 221-232. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2017.09.005>.
- Kocaman, R. (2024). Ortaklaşa değer yaratımı perspektifi ile gönüllü katılımın dinamikleri. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 16 (1), 119-153. <https://doi.org/10.15659/ttad.16.1.181>.
- Kocatürk, O., & Başkol, M. (2024). Pazarlamada ortak değer yaratma sürecine kavramsal bir bakış. *JOMELIPS*, 9 (2), 93-106. <https://doi.org/10.24013/jomelips.1496496>.
- Kotler, P., & Keller, K. L. (2016). *Marketing management* (15th ed.). Pearson Education Limited.
- Kotler, P., & Sarkar, C. (2017). Finally, brand activism. *The Marketing Journal*. <https://www.marketingjournal.org/finally-brand-activism-philip-kotler-and-christian-sarkar/>.
- KPMG. (2024). *The move to mandatory reporting: Survey of Sustainability Reporting 2024*. <https://kpmg.com/xx/en/our-insights/esg/the-move-to-mandatory-reporting.html>.
- Kumar, V., & Reinartz, W. (2016). Creating enduring customer value. *Journal of Marketing*, 80 (6), 36-68. <https://doi.org/10.1509/jm.15.0414>.
- Küfeoğlu, S. (2022). SDG-10: Reduced inequalities. In *Emerging technologies* (pp. 371-384). Springer Nature.

- Leonidou, C. N., Katsikeas, C. S., & Morgan, N. A. (2013). "Greening" the marketing mix: Do firms do it and does it pay off? *Journal of the Academy of Marketing Science*, 41 (2), 151-170. <https://doi.org/10.1007/s11747-012-0317-2>.
- Lozano, R., Ceulemans, K., Alonso-Almeida, M., Huisingh, D., Lozano, F. J., Waas, T., ... & Hugé, J. (2015). A review of commitment and implementation of sustainable development in higher education: Results from a worldwide survey. *Journal of Cleaner Production*, 108, 1-18. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2014.09.048>.
- Lyon, T. P., & Montgomery, A. W. (2015). The means and end of greenwash. *Organization & Environment*, 28 (2), 223-249. <https://doi.org/10.1177/1086026615575332>.
- Marquis, C., & Toffel, M. W. (2016). Scrutiny, norms, and selective disclosure: A global study of greenwashing. *Organization Science*, 27 (2), 483-504. <https://doi.org/10.1287/orsc.2015.1039>
- McKenzie-Mohr, D. (2020). *Fostering sustainable behavior: An introduction to community-based social marketing*. New Society Publishers. <https://doi.org/10.5822/978-1-55092-632-6>.
- Pantazi, T. (2024). The introduction of mandatory corporate sustainability reporting in the EU and the question of enforcement. *European Business Organization Law Review*, 25 (3), 509-532. <https://doi.org/10.1007/s40804-024-00320-x>.
- Pantazi, T. (2024). The introduction of mandatory corporate sustainability reporting in the EU and the question of enforcement. *European Business Organization Law Review*, 25 (3), 509-532. <https://doi.org/10.1007/s40804-024-00320-x>.
- Peattie, K., & Belz, F. M. (2010). *Sustainability marketing: A global perspective*. Chichester: Wiley.
- Peattie, K., & Peattie, S. (2009). Social marketing: A pathway to consumption reduction? *Journal of Business Research*, 62 (2), 260-268. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2008.01.033>.
- Plastic Free Foundation. (2024). *Plastic Free July impact report*. Perth: Plastic Free Foundation.
- Pokharel, P. R. (2025). Advancing Sustainable Development Goal 15 (Life on Land): The role of corporate environmental initiatives. *Sustainable Development*. <https://doi.org/10.1002/sd.2501>.
- Polat, İ. (2021). Ortak değer yaratmanın yolcu sadakati ve algılanan hizmet yeniliği üzerine etkisi. *Pazarlama Bilimsel Toplantısı Bildirisi*.
- Porter, M. E. (1990). *The competitive advantage of nations*. Free Press.
- Reid, A., Ringel, E., & Pendleton, S. M. (2024). Transparency reports as CSR reports: Motives, stakeholders, and strategies. *Social Responsibility Journal*, 20 (1), 81-107. <https://doi.org/10.1108/SRJ-03-2023-0134>.
- Sachs, J. D., Schmidt-Traub, G., Kroll, C., Lafortune, G., Fuller, G., & Woelm, F. (2019). *Sustainable Development Report 2019: Transformations to achieve the SDGs*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108992411>.
- Schumpeter, J. A. (1934). *The theory of economic development: An inquiry into profits, capital, credit, interest, and the business cycle*. Harvard University Press.
- Sen, A. (1999). *Development as Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Sporchia, F., Antonelli, M., Aguilar-Martínez, A., Bach-Faig, A., Caro, D., Davis, K. F., Sonnino, R., & Galli, A. (2024). Zero hunger: Future challenges and the way forward towards the achievement of Sustainable Development Goal 2. *Sustainable Earth Reviews*, 7 (10). <https://doi.org/10.1007/s42055-024-00010-9>.
- Standing, G. (2008). The ILO: An agency for globalization? *Development and Change*, 39 (3), 355-384. <https://doi.org/10.1111/j.1467-7660.2008.00483.x>.

- T.C. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2024). *Sosyal politika raporu*. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB). (2024). *Türkiye’de İstihdam ve Sosyal Koruma Raporu*. Ankara: ÇSGB.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞİDB). (2023). *Ulusal Deniz ve Kıyı Stratejisi*. Ankara: ÇŞİDB Yayınları.
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (2023). *Ulusal İklim Değişikliği Stratejisi ve Eylem Planı (2023-2030)*. Ankara: T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2023). *Türkiye sanayi ve teknoloji stratejisi 2023-2028*. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2021). *Biyolojik Çeşitlilik ve Genetik Kaynaklar Politika Belgesi 2021-2025*. Ankara: Tarım ve Orman Bakanlığı Yayınları.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2024). *Türkiye Sürdürülebilirlik Raporlama Standartları: Uygulama kapsamı ve raporlama ilkeleri*. Resmî Rapor.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2026). *Kurumsal Sürdürülebilirlik Raporlama Direktifi: Bilgilendirme dokümanı*. Resmî Rapor.
- Tidd, J., & Bessant, J. (2018). *Innovation management: Challenges and opportunities in the digital age*. Wiley.
- Tilman, D., Isbell, F., & Cowles, J. M. (2014). Biodiversity and ecosystem functioning. *Annual Review of Ecology, Evolution, and Systematics*, 45, 471-493. <https://doi.org/10.1146/annurev-ecolsys-120213-091917>.
- TÜBİTAK. (2021). *Su Yönetimi ve Sürdürülebilirlik Raporu*. Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu. <https://tubitak.gov.tr>.
- TÜBİTAK. (2021). *Türkiye’de Yenilenebilir Enerji ve Sürdürülebilirlik Raporu*. Ankara: TÜBİTAK. <https://tubitak.gov.tr>.
- Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK). (2023). *Sanayi ve teknoloji stratejisi raporu*. TÜBİTAK Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (ÇŞİDB). (2024). *Türkiye iklim ve şehircilik stratejisi 2024-2030*. ÇŞİDB Yayınları.
- Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı. (2024). *Sürdürülebilir tüketim ve üretim stratejisi 2024-2030*. Ankara: Ticaret Bakanlığı Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *Gelir ve yaşam koşulları araştırması*. TÜİK Yayınları.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2024). *İşgücü İstatistikleri*. Ankara: TÜİK.
- UN Women & UN DESA. (2023). *Progress on the Sustainable Development Goals: The gender snapshot 2023*. UN Publications. <https://sdgs.un.org/publications/gender-snapshot-2023>.
- UNDP. (2020). *Gender Equality Strategy 2020–2023*. United Nations Development Programme. <https://www.undp.org/publications/gender-equality-strategy-2020-2023>.
- United Nations Development Programme. (2020). *Human development report 2020*. <https://hdr.undp.org>.
- United Nations Environment Programme (UNEP). (2023). *Goal 12: Responsible consumption and production*. UNEP Publishing.
- United Nations ESCAP, UNEP, UNESCO, FAO, UN Women, & UNOHCHR. (2025). *SDG 14: Life below water- conserve and sustainably use the oceans, seas, and marine resources for sustainable development*. Bangkok: UN ESCAP.
- United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). (2023). *UN Climate Change 2023 highlights*. UNFCCC Secretariat. <https://unfccc.int>.

- United Nations. (2015). *Transforming our world: The 2030 agenda for sustainable development*. <https://sdgs.un.org/2030agenda>.
- United Nations. (2022). *The Sustainable Development Goals Report 2022*. New York: UN. <https://unstats.un.org/sdgs/report/2022>.
- UN-Water. (2022). *Global Analysis and Assessment of Sanitation and Drinking-Water (GLAAS) 2022 report*. United Nations. <https://www.unwater.org/publications/glaas-2022-report>.
- Varzakas, T., & Smaoui, S. (2024). Global food security and sustainability issues: The road to 2030 from nutrition and sustainable healthy diets to food systems change. *Foods*, 13 (2), 306. <https://doi.org/10.3390/foods13020306>.
- Vaughan, M., Theine, H., Schieferdecker, D., & Waitkus, N. (2025). Communication about economic inequality: A systematic review. *Annals of the International Communication Association*, 49 (3), 147-158. <https://doi.org/10.1093/anncom/wlaf006>
- Voola, R., Bosangit, C., Polonsky, M., Rosenbloom, A., & Goswami, P. (2024). Embedding the United Nations Sustainable Development Goals (SDGs) in marketing education. *Journal of Marketing Education*, 46 (2), 79-83. <https://doi.org/10.1177/02734753241244573>.
- White, K., Habib, R., & Hardisty, D. J. (2019). How to SHIFT consumer behaviors to be more sustainable: A literature review and guiding framework. *Journal of Marketing*, 83 (3), 22-49. <https://doi.org/10.1177/0022242919825649>.
- Wilkinson, R., & Pickett, K. (2010). *The spirit level: Why equality is better for everyone*. Penguin Books.
- World Economic Forum. (2021). *Global Gender Gap Report 2021*. WEF Publications. <https://doi.org/10.54397/WEFgendergap2021>.

BÖLÜM 3

ULUSLARARASI SERMAYE AKIMLARI VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER ÜZERİNE ETKİLERİ

Naci YILMAZ¹

¹ Doç. Dr., Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü, İstanbul, nyilmaz@dogus.edu.tr ORCID: 0000-0003-0107-6448.

1. Giriş

Küreselleşmenin hız kazanmasıyla birlikte uluslararası sermaye hareketleri, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından çok daha belirleyici bir hale gelmiştir. Bu sermaye akımları, söz konusu ülkelere yatırım, teknoloji transferi ve finansman imkânı sağlayarak büyümeyi destekleyebilir. Ama işin bir de diğer tarafı var: aynı akımlar, makroekonomik dengeleri bozabilen ve finansal kırılganlıkları artırabilen ciddi riskler de taşıyabiliyor. Literatürde öne çıkan ortak noktalardan biri de tam olarak budur; yani sermaye girişlerinin ekonomiye etkisi, büyük ölçüde bu sermayenin niteliğine bağlıdır. Özellikle doğrudan yabancı yatırımların daha uzun vadeli ve görece istikrarlı bir yapı sunduğu, buna karşılık portföy yatırımları ile kısa vadeli sermaye hareketlerinin dalgalanmalara ve krizlere daha açık bir zemin hazırladığı sık sık vurgulanmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde sermaye akımlarının ani şekilde durması ya da çok hızlı bir biçimde artması, cari işlemler dengesi başta olmak üzere tüketim, yatırım, büyüme, döviz kuru ve finansal piyasalar üzerinde güçlü etkiler yaratabilmektedir. Bu dalgalanmalar çoğu zaman ekonomide aşırı ısınma, kredi genişlemesi ve finansal kırılganlıkların artması gibi sonuçlar doğururken, bazı durumlarda doğrudan bankacılık krizlerine ve ekonomik daralmaya kadar uzanabilmektedir. Bununla birlikte, her ülkenin aynı şekilde etkilenmediği de açıktır. Kurumsal yapı, beşeri sermaye düzeyi, finansal gelişmişlik ve uygulanan makro ihtiyati politikalar, sermaye hareketlerinin ekonomi üzerindeki etkisini önemli ölçüde biçimlendirmektedir. Özellikle sermaye kontrolleri ve ihtiyati düzenlemeler gibi araçların, olası riskleri sınırlayarak finansal sistemin dayanıklılığını artırdığı görülmektedir.

Son yıllarda yapılan çalışmalar ise bu tartışmayı biraz daha genişletmiştir. Artık uluslararası sermaye hareketleri yalnızca büyüme ve finansal istikrar üzerinden değil; kurumsal kalite, çevresel sürdürülebilirlik ve küreselleşmenin yarattığı dönüşümler üzerinden de değerlendirilmektedir. Bu da bize şunu göstermektedir: gelişmekte olan ülkelerin sermaye akımlarından doğan fırsatları iyi değerlendirebilmesi ve buna eşlik eden riskleri yönetebilmesi için yalnızca finansal değil, aynı zamanda kurumsal ve yapısal olarak da güçlü olması gerekir. Bu çalışma, uluslararası sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik ve finansal etkilerini ele almakta; bu akımların ekonomik istikrar ve sürdürülebilir büyüme açısından nasıl bir rol oynadığını değerlendirmeyi amaçlamaktadır.

Aslında uluslararası sermaye akımları gelişmekte olan ülkeler için aynı anda hem fırsat hem de risk anlamına gelmektedir. En belirgin etkileri büyüme, teknoloji gelişimi ve tasarruf açığının kapatılması üzerinden hissedilmektedir. Çünkü bu ülkeler çoğu zaman yetersiz iç tasarruf, sınırlı teknoloji birikimi ve döviz ihtiyacı nedeniyle yabancı sermayeye kalkınmanın finansmanı açısından ihtiyaç duymaktadır. Doğrudan yabancı sermaye, teknoloji ve bilgi transferi sağlaması, verimliliği artırması ve büyümeyi desteklemesi bakımından önemli bir araçtır (Çetin, 2010; Cengiz ve Karacan, 2015). Benzer biçimde banka kredileri ve finansal gelişme de ekonomik büyümeyi destekleyen tamamlayıcı kanallar arasında yer almaktadır (Coşkun ve Kuloğlu, 2022).

2. Literatür Taraması

Genel olarak bakıldığında literatür, gelişmekte olan ülkelerde sermaye akımlarının niteliği, yönü ve bileşiminin makroekonomik istikrar, finansal kırılganlık ve büyüme performansı üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. İlk dönem çalışmalarda daha çok ani duruşların ve sert sermaye hareketlerinin etkilerine odaklanılmış; bu dalgalanmaların cari işlemler dengesi, tüketim, yatırım, büyüme, döviz kuru, varlık fiyatları ve bankacılık sistemi üzerinde çoğu zaman olumsuz sonuçlar doğurduğu ortaya konmuştur. Özellikle portföy yatırımları ve dış borç ağırlıklı akımların kriz riskini yükselttiği sıkça vurgulanmıştır. Buna karşılık doğrudan yabancı yatırımların daha istikrarlı bir finansman kaynağı olduğu, finansal şoklar karşısında tampon görevi görebildiği ve uzun vadeli kalkınma açısından daha avantajlı sonuçlar doğurduğu görülmektedir.

Zamanla yapılan çalışmalar, sermaye akımlarının etkilerinin ülkeden ülkeye değiştiğini de göstermiştir. Yani aynı tür sermaye hareketi, bir ülkede büyümeyi desteklerken başka bir ülkede ciddi kırılganlıklar yaratabilmektedir. Bu farklılıkta kurumsal yapı, beşeri sermaye, döviz kuru istikrarı, finansal açıklık düzeyi, makro ihtiyati politikalar ve sermaye kontrolleri gibi unsurlar etkili olmaktadır. Özellikle makro ihtiyati araçlar ve çeşitli düzenlemeler, yabancı para cinsinden borçlanmayı ve finansal kırılganlıkları sınırlayarak istikrarı güçlendirebilmektedir. Öte yandan uluslararası banka kredileri ve kredi genişlemesi ekonomik faaliyetleri canlandırır da, beraberinde risk birikimine de yol açabilmektedir. Daha yakın dönem çalışmalar ise meseleyi yalnızca büyüme ve finansal istikrar çerçevesinde değil; aynı zamanda kurumsal kalite, çevresel sürdürülebilirlik ve küreselleşme-finance güvenliği ilişkisi üzerinden de ele almaktadır. Dolayısıyla literatürün genel eğilimi, sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkeler için hem önemli fırsatlar hem de ciddi kırılganlıklar taşıdığı; bu nedenle de yönetiminde seçici, dikkatli ve ülkenin yapısal özelliklerini dikkate alan bir yaklaşım gerektiği yönündedir.

Cemil Varlık'ın 2006 tarihli *Gelişmekte Olan Ülkelerde Sermaye Akımlarındaki Ani Durumlar ve Makroekonomik Etkileri* başlıklı çalışması, ani duruşların makroekonomik sonuçlarını Meksika, Arjantin, Kore, Tayland ve Türkiye örnekleri üzerinden incelemektedir. Epidemiyolojik yaklaşımla yürütülen araştırmada cari işlemler dengesi, tüketim, yatırım, büyüme, hisse senedi piyasaları, döviz kuru ve bankacılık krizleri gibi temel göstergeler değerlendirilmiştir. Çalışma, ani duruşların cari işlemler dengesinde tersine dönüş yarattığını ve bunun tüketim, yatırım, büyüme ile finansal piyasalar üzerinde olumsuz etkiler doğurduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca yükümlülük dolarizasyonunun düşük olduğu ülkelerde cari denge uyumunun ihracat artışıyla desteklenebildiği vurgulanmaktadır. Bu yönüyle çalışma, ani sermaye kesintilerinin gelişmekte olan ekonomilerde yarattığı kırılganlığı ve uyum süreçlerini anlamak açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

M. Çetin'in 2010 tarihli *Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği* başlıklı çalışması ise daha çok literatüre dayalı kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır. Türkiye örneği üzerinden ilerleyen çalışma, uluslararası sermaye akımlarının makroekonomik istikrar, büyüme dinamikleri ve finansal kırılganlıklar üzerindeki etkilerini tartışmaktadır. Elde edilen bulgular, bu akımların Türkiye ekonomisi üzerinde belirleyici bir rol oynadığını

göstermektedir. Bu anlamda çalışma, sermaye hareketlerinin gelişmekte olan ülkeler için taşıdığı hem fırsatları hem de riskleri birlikte ele alan önemli bir kaynak niteliğindedir.

Ostry, Ghosh, Chamon ve Qureshi'nin 2012 tarihli *Tools for Managing Financial-Stability Risks from Capital Inflows* başlıklı çalışması, 1995-2008 döneminde gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde sermaye girişlerinin finansal istikrar üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin hangi araçlarla yönetilebileceğini incelemektedir. Ekonometrik analiz sonuçları, sermaye kontrolleri ile döviz kuru bağlantılı ihtiyati önlemlerin yabancı para cinsinden kredi kullanımını ve portföy borçlanmalarını azalttığını göstermektedir. Buna bağlı olarak, bu tür politikaların ekonomik dalgalanmalara karşı dayanıklılığı artırdığı ve finansal istikrarı güçlendirdiği belirtilmektedir.

Cengiz ve Karacan'ın 2015 tarihli çalışması, gelişmekte olan ülkelere yönelen sermaye hareketlerinin ekonomik sonuçlarını kapsamlı biçimde ele almaktadır. Çalışmada doğrudan yabancı yatırımların daha düşük riskle büyümeyi desteklediği, buna karşılık portföy yatırımlarının daha oynak ve riskli sonuçlar doğurduğu vurgulanmaktadır. Böylece sermaye hareketlerinin yalnızca miktarının değil, niteliğinin de ekonomik performans açısından belirleyici olduğu ortaya konmaktadır.

Ghosh ve Qureshi'nin 2016 tarihli *Capital Inflow Surges and Consequences* başlıklı çalışması, 1980-2013 döneminde gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde sermaye girişlerinin makroekonomik dengeler ve finansal kırılganlıklar üzerindeki etkilerini incelemektedir. Epidemiyolojik analiz yöntemi kullanılan çalışmada, özellikle yükümlülük akımlarının ekonomik aşırı ısınma ve iç kredi genişlemesini, varlık akımlarına kıyasla daha fazla tetiklediği saptanmıştır. Ayrıca portföy borçlanmaları ile diğer yatırımların, doğrudan yabancı yatırımlara göre daha yüksek risk içerdiği vurgulanmaktadır.

Baum, Pundit ve Ramayandi'nin 2017 tarihli *Capital Flows and Financial Stability in Emerging Economies* başlıklı araştırması, gelişmekte olan ve yeni sanayileşmiş ekonomilerde farklı türdeki brüt sermaye akımlarının finansal istikrar üzerindeki etkilerini panel veri yöntemiyle incelemektedir. Bulgular, etkilerin anlamlı olduğunu ancak ülkeler arasında homojen bir yapı göstermediğini ortaya koymaktadır. Yani, sermaye akımlarının etkisi ülkenin finansal ve makroekonomik koşullarına bağlı olarak değişmektedir.

Gaies ve Nabi'nin 2019 tarihli *Financial Openness and Growth in Developing Countries: Why Does the Type of External Financing Matter?* başlıklı çalışması, dış finansman türlerinin büyüme ve kriz kırılganlığı üzerindeki etkilerini ele almaktadır. Ampirik sonuçlar, doğrudan yabancı yatırımlar ile dış borcun dengeli biçimde bir arada kullanıldığı finansman yapısının büyümeyi daha olumlu etkilediğini, ancak aşırı borçlanmanın kriz riskini artırdığını göstermektedir. Ayrıca döviz kuru istikrarının, finansal kırılganlıkları azaltarak ekonomik dayanıklılığı desteklediği vurgulanmaktadır.

Kirikçi ve Yanar'ın 2020 tarihli çalışması ise kurumsal yapı ve beşeri sermaye unsurlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından karşılaştırmalı olarak incelemektedir. Eğitim, sağlık, demokrasi, hukuki yapı ve yolsuzluk kontrolü gibi unsurların gelişmiş ülkelerde büyümeyi daha güçlü biçimde desteklediği,

gelişmekte olan ülkelerde ise bu ilişkinin daha zayıf kaldığı görülmektedir. Buna rağmen eğitim, sağlık ve yolsuzluk kontrolünün her iki grup için de olumlu etkiler taşıdığı saptanmıştır.

Aldasoro, Beltrán, Grinberg ve Mancini-Griffoli'nin 2020 tarihli çalışması, uluslararası banka kredilerinin gelişmekte olan piyasa ekonomileri üzerindeki makro-finansal etkilerini incelemektedir. Araştırma sonuçları, sınır ötesi banka kredilerinin finansal koşulları gevşettiğini, kredi büyümesini, döviz kurlarını, ithalatı, konut fiyatlarını ve dolayısıyla ekonomik faaliyeti artırdığını göstermektedir. Ancak bu etkinin, sermaye girişlerini daha sıkı kontrol eden ülkelerde daha zayıf olduğu da belirtilmektedir.

Ali ve Iness'in 2020 tarihli çalışması, finansal kriz öncesi ve sonrası dönemde sermaye girişlerinin bankacılık istikrarı üzerindeki etkisini ele almaktadır. Çapraz ülke analizi, 2007 öncesinde sermaye girişlerinin bankacılık istikrarını desteklediğini, 2010 sonrasında ise bunun tersine bir etkinin ortaya çıktığını göstermektedir. Çalışmanın dikkat çekici noktası, makro ihtiyati politikaların kriz sonrasında bu olumsuz etkileri hafifletici bir rol oynadığını ortaya koymasıdır.

Ebire, Ullah, Adeleye ve Shah'ın 2021 tarihli çalışması, orta gelirli ülkelerde sermaye akımlarının finansal istikrar üzerindeki etkilerini incelemektedir. Bulgular, sermaye akımlarının genel olarak finansal istikrarı desteklediğini, özellikle de dışa yönelik doğrudan yabancı yatırımların bu alanda daha güçlü bir katkı sunduğunu göstermektedir.

Gaies ve Nabi'nin 2021 tarihli bir diğer çalışması olan *Banking Crises and Economic Growth in Developing Countries: Why Privileging Foreign Direct Investment over External Debt?*, dış finansman kaynaklarının bankacılık krizleri ve büyüme üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Sonuçlar, dış borcun büyümeyi destekleyebilse de kriz dönemlerinde resesyon riskini artırdığını; doğrudan yabancı yatırımların ise krizlerin etkisini hafifleten bir şok emici işlev üstlendiğini göstermektedir.

Nxumalo ve Makoni'nin 2021 tarihli çalışması, uluslararası sermaye girişleri ile kurumsal kalite arasındaki ilişkiye odaklanmaktadır. 2007-2017 dönemini kapsayan panel veri analizi, doğrudan yabancı yatırımlar ve portföy yatırımlarının uzun vadede kurumsal kaliteyi iyileştirdiğini göstermektedir. Bu durum, sermaye girişlerinin yalnızca büyümeyi değil, aynı zamanda kurumsal yapıyı da etkileyebildiğini ortaya koymaktadır.

Coşkun ve Kuloğlu'nun 2022 tarihli Türkiye çalışması, özel sektör kredileri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi 1980-2019 dönemi verileri üzerinden test etmektedir. Johansen eşbütünleşme ve Toda-Yamamoto nedensellik testleri kullanılarak yapılan analizler, özel sektör kredileri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu ve ilişkinin çift yönlü olduğunu göstermektedir.

Yağış'ın 2023 tarihli çalışması, BRICS-T ülkelerinde finansal gelişme, doğrudan yabancı yatırımlar ve ekolojik ayak izi arasındaki nedensellik ilişkilerini incelemektedir. Araştırma, finansal gelişmenin ekolojik ayak izi üzerinde tek yönlü; doğrudan yabancı yatırımların ise çift yönlü bir ilişki yarattığını ortaya koymaktadır. Bu sonuç, sermaye akımlarının çevresel sürdürülebilirlik üzerindeki etkilerinin de dikkate alınması gerektiğini göstermektedir.

Ebire, Onmonya, Ofikwu ve Nwala'nın 2023 tarihli Nijerya odaklı çalışması ise doğrudan yabancı yatırımların finansal istikrar üzerindeki etkilerini değerlendirmektedir. Bulgular, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımının (DYSY), GSYİH içindeki payının istikrarı olumlu etkilediğini, ancak sabit yatırımlar içindeki payı ile net DYSY'nin farklı ve zaman zaman olumsuz sonuçlar doğurabildiğini göstermektedir. Bu da yabancı sermayenin etkisinin, yalnızca varlığına değil, bileşimine ve kullanım biçimine de bağlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Saad ve Sági'nin 2025 tarihli çalışması, küreselleşmenin finansal istikrar üzerindeki etkilerini gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler üzerinden karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Çalışma, gelişmiş ülkelerde ticaret açıklığı ve doğrudan yabancı yatırımların finansal istikrarsızlığı artırabildiğini; gelişmekte olan ülkelerde ise bu unsurlardaki dalgalanmaların istikrarsızlığı yükselttiğini göstermektedir. Yani küreselleşmenin etkileri tüm ülkelerde aynı biçimde ortaya çıkmamaktadır.

Zhang'ın 2025 tarihli çalışması, gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde sermaye hesabı serbestleşmesinin finansal güvenlik üzerindeki etkilerini incelemektedir. Sonuçlar, sermaye hesabı liberalizasyonunun büyüme ve entegrasyon açısından bazı fırsatlar sunmasına rağmen, aynı zamanda içsel riskleri ve kırılganlıkları artırarak finansal kriz ihtimalini güçlendirebileceğini göstermektedir.

Özyıldız vd.nin 2025 tarihli çalışması ise CO₂ emisyonlarının belirleyicilerini seçilmiş ülkeler üzerinden incelemektedir. Kümeleme ve regresyon yöntemleriyle yapılan analizler, ekonomik ve enerjiye ilişkin faktörlerin emisyonlar üzerindeki etkisinin ülke gruplarına göre değiştiğini ortaya koymaktadır. Bu da enerji politikaları ve sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin, ülkelerin yapısal özellikleri dikkate alınarak tasarlanması gerektiğini göstermektedir.

3. Sermaye Türlerine Göre Ortaya Çıkan Etkiler

Tablo 1, gelişmekte olan ülkelere yönelen uluslararası sermaye akımlarının aynı sonuçları doğurmadığını, tam tersine sermayenin türüne göre oldukça farklı etkiler yarattığını göstermektedir. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, uzun vadeli yapısı ve reel üretim kapasitesine dayanması nedeniyle büyümeyi, verimlilik artışını ve teknoloji transferini destekleyen daha istikrarlı bir sermaye türü olarak öne çıkmaktadır. Üstelik bu tür yatırımların ani çıkış eğilimi görece daha düşüktür. Portföy yatırımları ise daha likit ve kısa vadeli bir karakter taşıdığı için hızlı giriş ve çıkışlara yol açabilmekte; bu da döviz kuru ve finansal piyasalar üzerinde oynaklığı artırarak kriz riskini yükseltmektedir. Banka kredileri ve diğer sermaye hareketleri de finansman sağlamak açısından önemli olsa da, özellikle küresel belirsizlik dönemlerinde ani duruşlarla karşılaştığında borçların çevrilmesini zorlaştırabilmekte ve bankacılık sistemi üzerinde ciddi baskılar oluşturabilmektedir. Kısacası burada belirleyici olan sadece ne kadar sermaye geldiği değil, ne tür bir sermaye geldiğidir.

Tablo 1. Sermaye türlerinin gelişmekte olan ülkelere etkileri

Sermaye türü	Tipik zellik	Gelişmekte olan ülkelere etkisi
Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY)	Uzun vadeli, reel yatırım	Büyüme, verimlilik, teknoloji artışı; ani çıkış riski daha düşük
Portföy yatırımı	Kısa vadeli, likit	Hızlı giriş/çıkış; kur ve borsa oynaklığı, kriz riski
Banka ve diğer sermaye	Kredi, mevduat vb.	Ani durma anında borç çevirme sorunları, bankacılık krizi riski

4. Ani Duruşlar, Krizler ve Kırılganlıklar

Beş lke rneği üzerinden yapılan incelemeler, ani duruşların yalnızca finansal göstergelerle sınırlı kalmadığını, reel ekonomi üzerinde de oldukça sert etkiler yarattığını göstermektedir. Meksika, Arjantin, Kore, Tayland ve Türkiye’de yaşanan ani duruşlar; tüketim, yatırım ve büyümede ciddi daralmalarla, borsalarda keskin düşüşlerle ve çoğu zaman kur ile bankacılık krizleriyle birlikte ortaya çıkmıştır. Ani duruş sonrasında cari açıktaki düzelme ise ülkenin yapısına göre farklı şekillerde gerçekleşmiştir. Döviz cinsinden borçlanmanın yüksek olduğu ekonomilerde bu uyum daha çok ithalat daralması üzerinden sağlanırken, dolarizasyonun daha düşük olduğu ekonomilerde ihracat artışı daha belirgin bir rol oynamıştır (Varlık, 2006). Özellikle spekulatif portföy girişlerinin kriz dönemlerinde hızla tersine dönmesi, zaten kırılgan olan finansman yapısını daha da zorlayabilmektedir (Cengiz ve Karacan, 2015).

5. Çevresel ve Kurumsal Boyut

Sermaye akımlarının etkileri yalnızca büyüme ya da finansal istikrar üzerinden okunmamalıdır. Son dönem çalışmalar, doğrudan yabancı yatırımların ve finansal gelişmenin çevresel sonuçlar da doğurabileceğini göstermektedir. Yatırımın niteliğine ve kurumların gücüne bağlı olarak bu etkiler bazen kirleticici, bazen de daha temiz üretim süreçlerini destekleyici yönde ortaya çıkabilmektedir (zyıldız ve diğerleri, 2025; Yağiş, 2023). Bunun yanında kurumsal kalite ve beşeri sermaye düzeyi, sermaye akımlarının büyümeye dönüşebilme kapasitesini önemli ölçüde artırmaktadır (Kirii ve Yanar, 2020). Yani sermaye girişinden fayda sağlamak için sadece dış kaynak bulmak yetmemekte; bunu verimli kullanabilecek bir kurumsal ve toplumsal altyapıya da ihtiyaç vardır.

6. Etki Kanalları

Uluslararası sermaye girişleri, türüne, büyüklüğüne ve hangi politika ortamında gerçekleştiğine bağlı olarak finansal istikrarı ya destekleyebilir ya da zayıflatabilir. Bu etkiler birkaç temel kanal üzerinden ortaya çıkmaktadır.

6.1. Kredi, kaldıraç ve varlık fiyatları

Sınır ötesi banka kredilerindeki artışlar, finansal koşulları gevşetebilmekte; kredi büyümesini, döviz kurunu, ithalatı ve konut fiyatlarını yukarı çekebilmektedir. Bu süreç, ilk bakışta ekonomik canlılık yaratıyor gibi görünse de, aynı zamanda patlama-çöküş döngülerine karşı kırılganlığı artırmaktadır (Aldasoro ve diğerleri, 2020; Ghosh ve Qureshi, 2016). Büyük sermaye girişleri çoğu zaman ekonomik aşırı ısınma, ulusal paranın aşırı değerlenmesi, banka kaldıraç oranlarının artması ve yabancı para cinsinden kredi genişlemesiyle birlikte görülmektedir. Bunların tümü kriz riskini besleyen unsurlar arasında yer almaktadır.

6.2. Girişlerin bileşimi

Sermaye girişlerinin bileşimi, etkilerin yönünü belirleyen en kritik unsurlardan biridir. Doğrudan yabancı yatırımlar genellikle daha güvenli bir sermaye biçimi olarak kabul edilmektedir. Çünkü portföy yatırımları ve diğer borç akımlarına göre daha az makroekonomik dengesizlik ve daha düşük finansal kırılganlıkla ilişkilendirilmektedir (Ghosh ve Qureshi, 2016). Buna karşılık portföy yatırımları ve bankacılık temelli akımlar, daha çok kredi patlamaları ve istikrarsızlık riskleriyle bağlantılıdır. Elbette bu etkiler her ülkede aynı değildir; ülkenin politika karışımı ve yapısal özellikleri burada belirleyici rol oynar (Baum ve diğerleri, 2017). Ayrıca dış borç finansmanı, bankacılık krizlerine karşı kırılganlığı artırırken, doğrudan yabancı yatırımlar kriz dönemlerinde bir tür şok emici işlev görebilmektedir (Gaies ve Nabi, 2019; Gaies ve Nabi, 2021).

6.3. İstikrar üzerindeki net etkisi

Bazı çalışmalar, özellikle orta gelirli ülkelerde toplam sermaye akımlarının, dış doğrudan yatırımlar güçlü olduğunda finansal istikrarla pozitif ilişkili olabileceğini göstermektedir (Ebire ve diğerleri, 2021; Ebire ve diğerleri 2023). Ancak başka çalışmalar da, sermaye akımlarının banka ve sistem istikrarı üzerindeki etkilerinin oldukça heterojen olduğunu, hatta bazı durumlarda istikrarsızlaştırıcı sonuçlar doğurabildiğini ortaya koymaktadır (Ali ve Iness, 2020; Baum ve diğerleri, 2017). Yani burada tek bir genel sonuçtan söz etmek kolay değildir; etki, sermayenin türüne ve ülkenin hazırlık düzeyine göre değişmektedir.

Tablo 2 de bunu açık biçimde desteklemektedir. Sermaye girişlerinin finansal istikrar üzerindeki etkisi yalnızca akımların büyüklüğüne bağlı değildir; bu akımların hangi politika çerçevesi içinde karşılandığı da en az onun kadar önemlidir. Özellikle makro ihtiyati araçlar ve döviz cinsi kredilere getirilen sınırlamalar, bankacılık sistemindeki bilanço bozulmalarını, aşırı kredi genişlemesini ve kur uyumsuzluklarını sınırlandırarak kırılganlıkları azaltabilmektedir. Benzer şekilde sermaye kontrolleri de döviz cinsi borçlanma, portföy kaynaklı dış yükümlülükler ve kredi patlamaları üzerinde frenleyici bir rol oynayabilmektedir. Güçlü kurumsal yapı ise düzenleme kapasitesi, denetim etkinliği ve politika güvenilirliği sayesinde oynak sermaye akımlarının daha rahat absorbe edilmesini sağlar. Bu yüzden sermaye girişlerinin etkisi doğrusal değildir; uygun politikalar ve sağlam kurumlar devrede olduğunda sonuçlar önemli ölçüde değişebilmektedir.

Tablo 2. Politikaların istikrar etkilerini şekillendiren unsurlar

Politika / özellik	Sermaye girişlerinin istikrar üzerindeki etkisi
Makro ihtiyati araçlar, döviz kredi limitleri	Girişlerin banka istikrarı üzerindeki olumsuz etkisini azaltır
Sermaye kontrolleri (döviz ve bankalar üzerine)	Döviz kredisini, portföy borcunu ve kredi patlamalarını sınırlar
Güçlü kurumlar	Oynak akışların emilmesine yardımcı olur, istikrarsızlığı azaltır

6. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma kapsamında değerlendirilen literatür ve tablolar, gelişmekte olan ülkelere yönelen uluslararası sermaye akımlarının etkilerinin yalnızca ne kadar sermaye geldiğiyle açıklanamayacağını açıkça göstermektedir. Asıl belirleyici olan, bu sermayenin türü, bileşimi ve ülkenin bu akımları karşılayacak yapısal kapasitesidir. Bulgular, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının uzun vadeli, üretim ve teknoloji odaklı yapısı sayesinde büyüme, verimlilik ve görece finansal istikrar açısından daha avantajlı olduğunu ortaya koymaktadır. Buna karşılık portföy yatırımları ile banka ve diğer borç yaratıcı akımların kısa vadeli, oynak ve hızlı biçimde geri dönebilen yapısı, gelişmekte olan ülkelerde kırılmalara artırmaktadır. Özellikle ani duruş dönemlerinde bu tür akımların geri çekilmesi, cari dengede sert uyum süreçlerine, yatırımlarda ve tüketimde gerilemeye, finansal piyasalarda değer kaybına ve bankacılık sistemi üzerinde ciddi baskılara yol açmaktadır.

Literatürün en dikkat çekici yönlerinden biri, sermaye girişlerinin etkilerinin doğrusal olmamasıdır. Aynı tür bir sermaye akımı, bir ülkede büyümeyi ve finansal derinleşmeyi desteklerken, başka bir ülkede kredi balonları, kur aşırı değerlenmesi, dış borç bağımlılığı ve finansal istikrarsızlık yaratabilmektedir. Bu farkın arkasında çoğunlukla kurumsal kapasite, finansal sistemin derinliği, döviz cinsinden borçlanma düzeyi, makroekonomik politika güvenilirliği ve düzenleyici çerçeve yer almaktadır. Bu nedenle sermaye akımlarını basitçe “iyi” ya da “kötü” şeklinde sınıflandırmak yeterli değildir. Esas mesele, hangi sermaye türünün hangi ekonomik ve kurumsal ortamda ülkeye girdiğidir. Bu da gelişmekte olan ülkelerde dış finansman stratejisinin daha seçici ve dikkatli biçimde tasarlanmasını zorunlu hale getirmektedir.

Çalışmadan çıkan önemli sonuçlardan biri, doğrudan yabancı yatırımların diğer sermaye türlerine kıyasla daha güvenli ve daha sürdürülebilir bir finansman kaynağı olduğudur. DYS'nin kriz dönemlerinde şok emici bir rol üstlenebilmesi, dış borç ve kısa vadeli portföy akımlarına göre daha düşük ani çıkış riski taşıması ve reel sektöre üretken kapasite kazandırması, onu gelişmekte olan ülkeler açısından daha avantajlı hale getirmektedir. Buna

karşılık portföy yatırımları ve banka temelli akımlar kısa vadede likidite sağlasa da, çoğu zaman kredi genişlemesi, varlık fiyat balonları ve dış kırılğanlıklar üzerinden uzun vadeli istikrarı tehdit edebilmektedir. Dolayısıyla politika yapıcılarının hedefi yalnızca daha fazla sermaye çekmek olmamalı; aynı zamanda daha sağlıklı ve üretken sermaye bileşimine yönelmek olmalıdır.

Ani duruşlar ve krizler üzerine yapılan değerlendirmeler de, dış finansmana dayalı büyüme modelinin ne kadar hassas olabileceğini göstermektedir. Meksika, Arjantin, Kore, Tayland ve Türkiye örnekleri, ani sermaye çıkışlarının yalnızca finansal piyasaları değil, reel ekonomiyi de derinden etkilediğini ortaya koymaktadır. Özellikle dolarizasyonun ve dış borç bağımlılığının yüksek olduğu ekonomilerde uyum süreci daha maliyetli hale gelmekte; cari açık düzeltmeleri çoğu zaman ithalat daralması ve iç talep çöküşü üzerinden gerçekleşmektedir. Buna karşılık daha düşük dolarizasyon düzeyine sahip ekonomilerde ihracat kanalı daha dengeli bir uyum imkânı sunabilmektedir. Bu bulgu, dış finansman yapısının niteliği kadar bilanço yapısının ve döviz kompozisyonunun da ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

Politika açısından bakıldığında ise literatür oldukça nettir: makro ihtiyati araçlar, döviz cinsi kredi sınırlamaları, sermaye akımı yönetim önlemleri ve güçlü kurumsal yapı finansal istikrar açısından kritik öneme sahiptir. Aşırı kredi genişlemesini sınırlayan, yabancı para borçlanmasını kontrol altına alan ve bankacılık sistemindeki kur uyumsuzluklarını azaltan politikalar, sermaye girişlerinin olumsuz etkilerini yumuşatabilmektedir. Aynı şekilde sermaye kontrollerinin seçici ve hedefli biçimde uygulanması da kısa vadeli dış yükümlülüklerde biriken riskleri azaltabilmektedir. Buradan çıkan temel sonuç şudur: finansal açıklık ile finansal güvenlik arasındaki ilişki otomatik bir ilişki değildir. Güçlü düzenleme ve denetim kapasitesine sahip ülkeler, sermaye hareketlerinden daha fazla fayda sağlarken riskleri de daha iyi yönetebilmektedir.

Buna ek olarak, son dönem çalışmaların işaret ettiği çevresel ve kurumsal boyutlar da oldukça önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve finansal gelişme, uygun kurumsal ortamda teknoloji transferi ve verimlilik artışı sağlayabilir; ancak çevresel açıdan olumsuz dışsallıklar da yaratabilir. Aynı şekilde kurumsal kalite ve beşeri sermaye düzeyi, sermaye girişlerinin büyümeye ve kalkınmaya dönüşme kapasitesini artırmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde sermaye akımlarının yönetimi sadece kısa vadeli makroekonomik istikrar meselesi olarak görülmemeli; uzun vadeli kurumsal dönüşüm ve sürdürülebilir kalkınma hedefleriyle birlikte ele alınmalıdır.

Genel tabloya bakıldığında, sermaye akımlarının gelişmekte olan ülkeler açısından ne tamamen olumlu ne de tamamen olumsuz olduğu görülmektedir. Etkiler, sermayenin türüne, giriş biçimine, ülkenin yapısal kırılğanlıklarına ve uygulanan politika setine göre değişmektedir. Bu nedenle en makul yaklaşım; kısa vadeli ve spekülâtif akımların risklerini sınırlandıran, üretken ve uzun vadeli yatırımları teşvik eden, finansal sistemi makro ihtiyati araçlarla güçlendiren ve kurumsal kaliteyi yükselten bütüncül bir politika çerçevesinin benimsenmesidir. Böyle bir yaklaşım, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası sermaye hareketlerinden doğan fırsatları daha iyi değerlendirmesine ve bu akımların yaratabileceği kırılğanlıkları daha düşük maliyetle yönetmesine yardımcı olacaktır.

Özetle söylemek gerekirse, uluslararası sermaye akımları gelişmekte olan ülkeler için büyüme ve teknoloji açısından önemli bir kaynak olabilir; ancak ani duruşlar ve spekülâtif portföy hareketleri nedeniyle aynı zamanda ciddi bir kırılganlık kaynağıdır. Bu yüzden politika odağı, doğrudan yabancı sermayenin payını artırmak, portföy kaynaklı dalgalanmaları sınırlamak, finansal ve döviz kuru kırılganlıklarını azaltmak ve kurumsal kapasiteyi güçlendirmek olmalıdır.

Sonuç olarak, gelişmekte olan piyasalarda uluslararası sermaye girişleri iki farklı yönlü etki yaratabilir: doğru koşullarda finansmanı derinleştirip istikrarı destekleyebilir; fakat özellikle borç ve portföy akımlarındaki artışlar, güçlü makro ihtiyati politikalar, etkin sermaye akımı yönetimi ve sağlam kurumsal çerçevelerle desteklenmediğinde sistemik riski artırabilir.

KAYNAKÇA

- Ali, M., Iness, A. (2020). Capital inflows and bank stability around the financial crisis: The mitigating role of macro-prudential policies. *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 69, 101254. <https://doi.org/10.1016/j.intfin.2020.101254>.
- Aldasoro, I., Beltrán, P., Grinberg, F., Mancini-Griffoli, T. (2020). The macro-financial effects of international bank lending on emerging markets. *Journal of International Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2023.103733>.
- Baum, C., Pundit, M., Ramayandi, A. (2017). Capital flows and financial stability in emerging economies. *Asian Development Bank Institute Research Paper Series*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3187832>.
- Cengiz, V., Karacan, R. (2015). Gelişmekte olan ülkelere yönelik sermaye hareketleri ve ekonomik sonuçları. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*. 15, 327-344. <https://doi.org/10.18092/ijeas.81461>.
- Coşkun, H., Kuloğlu, B. (2022). Türkiye’de banka kredilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika Dergisi*. <https://doi.org/10.29216/ueip.1076973>.
- Çetin, M. (2010). Finansal Serbestleşme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi. İzmir. Yüksek Lisans Tezi.
- Ebire, K., Ullah, S., Adeleye, B., Shah, M. (2021). Effect of capital flows on financial stability in middle-income countries. *Journal of Financial Regulation and Compliance*. <https://doi.org/10.1108/jfrc-08-2020-0081>.
- Ebire, K., Onmonya, L., Ofikwu, C., Nwala, M. (2023). Does foreign direct investment affect financial stability in developing countries: the Nigerian experience. *IIARD International Journal of Banking and Finance Research*. <https://doi.org/10.56201/ijbfr.v9.no3.2023.pg1.12>.
- Gaies, B., Nabi, M. (2019). Financial openness and growth in developing countries: why does the type of external financing matter? *Journal of Economic Integration*. <https://doi.org/10.11130/jei.2019.34.3.426>.
- Gaies, B., Nabi, M. (2021). Banking crises and economic growth in developing countries: Why privileging foreign direct investment over external debt? *Bulletin of Economic Research*. <https://doi.org/10.1111/boer.12271>.
- Ghosh, A., Qureshi, M. (2016). Capital inflow surges and consequences. *Econometric Modeling: International Economics eJournal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2838069>.
- Kirikçi, M., Yanar, R. (2020). Kurumsal yapı, beşeri sermaye ve ekonomik büyüme ilişkisi: gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19, 311-331. <https://doi.org/10.21547/jss.695555>.

- Nxumalo, I., Makoni, P. (2021). Analysis of international capital inflows and institutional quality in emerging markets. *Economies*. <https://doi.org/10.3390/economies9040179>.
- Ostry, J., Ghosh, A., Chamon, M., & Qureshi, M. (2012). Tools for managing financial-stability risks from capital inflows. *Journal of International Economics*, 88, 407-421. <https://doi.org/10.1016/j.jinteco.2012.02.002>.
- Özyıldız, T., Koçdemir, S., Güleç, O. (2025). Kümeleme ve kantil yaklaşımıyla CO₂ emisyonlarının belirleyicileri: Seçilmiş ülkeler uygulaması. *Business & Management Studies: An International Journal*. <https://doi.org/10.15295/bmij.v13i3.2586>.
- Saad, R., Sági, J. (2025). Assessing the impact of globalization on financial stability: Evidence from selected developed and developing countries. *Investment Management and Financial Innovations*. [https://doi.org/10.21511/imfi.22\(2\).2025.31](https://doi.org/10.21511/imfi.22(2).2025.31).
- Varlık, C. (2006). Gelişmekte olan ülkelerde sermaye akımlarındaki ani durmalar ve makroekonomik etkileri. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*.
- Yağış, O. (2023). Finansal gelişme ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekolojik ayakizi üzerindeki etkileri: panel nedensellik analizi. *Journal of Social Research and Behavioral Sciences*. <https://doi.org/10.52096/jsrbs.9.19.15>.
- Zhang, T. (2025). Analysis of the impact of capital account liberalization in emerging market countries on financial security. *Advances in Economics, Management and Political Sciences*. <https://doi.org/10.54254/2754-1169/2024.ga19081>.

BÖLÜM 4

ÇOK KUTUPLU DÜNYA EKONOMİSİNDE PARA VE TİCARET BLOKLARININ OLUŞUMU: KÜRESEL EKONOMİK AYRIŞMA VE YENİ DÜZEN

Hüseyin TEZER¹

1. Giriş

Son kırk yıl içerisinde küresel ekonomi, üretim yapısı, ticaret ağları ve finansal sistemin organizasyonu açısından derin bir dönüşüm sürecinden geçmiştir. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde hız kazanan küreselleşme süreci, sermaye hareketlerinin serbestleşmesi, ticaretin liberalizasyonu ve finansal entegrasyonun artmasıyla birlikte dünya ekonomisinin büyük ölçüde tek merkezli bir yapıya evrilmesine yol açmıştır. Bu süreçte Amerika Birleşik Devletleri öncülüğünde şekillenen dolar merkezli uluslararası para sistemi ve küresel ticaret ağları, ekonomik faaliyetlerin koordinasyonunda belirleyici bir rol üstlenmiştir. Ancak son yıllarda yaşanan jeopolitik gerilimler, ticaret savaşları, pandemi sonrası tedarik zinciri kırılmaları ve teknolojik rekabetin derinleşmesi, bu yapının sürdürülebilirliğine ilişkin tartışmaları yeniden gündeme taşımıştır. Günümüzde küresel ekonomik sistem, giderek daha belirgin hale gelen birçok kutupluluk eğilimi içerisinde yeniden şekillenmektedir. Çin başta olmak üzere yükselen ekonomilerin üretim, ticaret ve finans alanlarında artan ağırlığı, küresel güç dengelerinde önemli bir kaymaya işaret etmektedir. Bu dönüşüm yalnızca ekonomik büyüklüklerin yeniden dağılımı ile sınırlı kalmamakta; aynı zamanda uluslararası para sistemi, ödeme altyapıları ve ticaret ilişkilerinin yapısal olarak yeniden organize edilmesine yol açmaktadır. Bu bağlamda, küresel ekonomide giderek belirginleşen bir diğer eğilim ise ekonomik ilişkilerin bloklaşma yönünde evrilmesidir. Özellikle son dönemde, dolar merkezli sistemin dışında alternatif ödeme mekanizmalarının geliştirilmesi, yerel para birimleriyle ticaretin teşvik edilmesi ve bölgesel ticaret anlaşmalarının artması, küresel ekonomik sistemde bir ayrışma sürecinin hız kazandığını göstermektedir. BRICS ülkeleri arasında yerel para kullanımını girişimleri, Çin'in uluslararasılaşan para politikaları ve bölgesel ticaret ağlarının güçlenmesi, küresel ekonomide rekabet eden para ve ticaret bloklarının oluşmaya başladığına işaret etmektedir. Bu gelişmeler, küreselleşmenin sona erdiği yönündeki tartışmalarla birlikte, mevcut sistemin daha parçalı ve çok merkezli bir yapıya doğru evrildiğini ortaya koymaktadır. Bu çalışma, söz konusu dönüşümü çok kutuplu dünya ekonomisi bağlamında para ve ticaret bloklarının oluşumu üzerinden analiz etmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel argümanı, küresel ekonominin tek merkezli bir yapıdan uzaklaşarak rekabet eden bölgesel para ve ticaret bloklarına ayrıştığı ve bu sürecin yeni bir ekonomik düzenin temelini oluşturduğudur. Bu çerçevede çalışma, küresel ekonomik sistemdeki ayrışma (fragmentation) dinamiklerini ortaya koyarak literatürde giderek önem kazanan jeoekonomik dönüşüm tartışmalarına katkı sunmayı hedeflemektedir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, şu temel araştırma sorusuna odaklanmaktadır: Çok kutuplu dünya ekonomisi, para ve ticaret bloklarının oluşumunu nasıl şekillendirmektedir? Bu ana soru kapsamında, dolar merkezli uluslararası para sisteminin çözülme eğilimleri, alternatif para sistemlerinin yükselişi, ticaret ağlarının bölgeselleşme düzeyi ve bu dönüşümün küreselleşmenin geleceği üzerindeki etkileri analiz edilmektedir. Ayrıca gelişmekte olan ekonomilerin bu yeni oluşan yapıda nasıl konumlandığı da çalışmanın önemli bir araştırma boyutunu oluşturmaktadır. Çalışma, teorik ve kavramsal bir çerçeve ile desteklenen karşılaştırmalı makroekonomik analiz yöntemi kullanarak, küresel para ve ticaret sistemindeki dönüşümü çok boyutlu bir perspektiften ele almaktadır. Bu yönüyle çalışma, hem uluslararası iktisat literatürüne kavramsal katkı sağlamayı hem de politika yapımcılar açısından yeni ekonomik düzenin dinamiklerine ilişkin analitik bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır.

2. Teorik ve Kavramsal Çerçeve

Küresel ekonomide son yıllarda gözlemlenen yapısal dönüşümler, uluslararası iktisat literatüründe farklı teorik yaklaşımlar çerçevesinde açıklanmaktadır. Çok kutuplu dünya ekonomisine geçiş süreci, yalnızca ekonomik büyüklüklerin yeniden dağılımını değil, aynı zamanda küresel para sistemi, ticaret ağları ve üretim organizasyonunun da yeniden

şekillenmesini beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda, para ve ticaret bloklarının oluşumunu anlamak için hegemonik istikrar teorisi, jeoekonomi yaklaşımı, küresel değer zincirleri analizi, parasal hegemonya ve yeni bölgeselcilik yaklaşımları birlikte ele alınmalıdır.

2.1. Hegemonik İstikrar Teorisi ve Küresel Güç Dönüşümü

Hegemonik istikrar teorisi, uluslararası ekonomik sistemin istikrarının büyük ölçüde baskın bir hegemon gücün varlığına bağlı olduğunu savunmaktadır. Bu teoriye göre, küresel ticaretin açıklığı, finansal istikrar ve uluslararası kurumların etkinliği, hegemon gücün sağladığı kamu malları sayesinde sürdürülebilir hale gelmektedir (Kindleberger, 1973, s. 289). İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri, Bretton Woods sistemi aracılığıyla küresel ekonomik düzenin kurucu ve düzenleyici aktörü olarak bu rolü üstlenmiştir. Ancak son yıllarda ABD'nin küresel sistemdeki görece gücünde yaşanan azalma ve Çin başta olmak üzere yükselen ekonomilerin artan ekonomik ağırlığı, hegemonik yapının aşınmasına yol açmaktadır. Bu durum, uluslararası sistemin daha parçalı ve çok merkezli bir yapıya evrilmesine neden olmaktadır (Gilpin, 2001, s. 97). Hegemonik gücün zayıflaması, küresel ekonomik koordinasyonun azalmasına ve ülkelerin bölgesel veya alternatif ekonomik düzen arayışlarına yönelmesine yol açarak para ve ticaret bloklarının oluşumunu hızlandırmaktadır.

2.2. Jeoekonomi ve Ekonomik Araçların Stratejik Kullanımı

Jeoekonomi yaklaşımı, ekonomik araçların (ticaret, finans, teknoloji, enerji) devletler tarafından jeopolitik amaçlar doğrultusunda stratejik olarak kullanıldığını vurgulamaktadır. Bu perspektife göre, küresel ekonomi yalnızca piyasa mekanizmaları tarafından değil, aynı zamanda güç rekabeti tarafından şekillendirilmektedir (Blackwill & Harris, 2016, s. 20). Son yıllarda artan ticaret savaşları, ekonomik yaptırımlar ve teknoloji kısıtlamaları, jeoekonomik rekabetin küresel sistemde belirleyici hale geldiğini göstermektedir. Özellikle ABD-Çin rekabeti bağlamında değerlendirildiğinde, ekonomik araçların bir dış politika enstrümanı olarak kullanılması, ülkelerin alternatif ticaret ve finansal ağlar oluşturmasına neden olmaktadır. Bu durum, küresel ekonominin bütünleşik yapısından uzaklaşarak bloklaşma eğilimine girmesine zemin hazırlamaktadır.

2.3. Küresel Değer Zincirleri ve Üretim Ağlarının Parçalanması

Küresel değer zincirleri (Global Value Chains - GVC), üretim süreçlerinin farklı ülkeler arasında bölünerek organize edildiği uluslararası üretim sistemini ifade etmektedir. 1980'lerden itibaren hız kazanan bu yapı, küresel ekonomik entegrasyonun en önemli unsurlarından biri olmuştur (Baldwin, 2016, s. 12). Ancak son dönemde pandemi, jeopolitik gerilimler ve tedarik zinciri kırılmaları, bu yapının kırılabilirliğini ortaya çıkarmıştır. Bu gelişmeler, firmaların ve devletlerin üretim ağlarını yeniden yapılandırmasına ve daha bölgesel veya güvenlik odaklı tedarik zincirlerine yönelmesine neden olmuştur (UNCTAD, 2020, s. 45). Bu süreç, küresel üretim sisteminin parçalanmasına ve ticaret bloklarının daha belirgin hale gelmesine katkı sağlamaktadır.

2.4. Parasal Hegemonya ve Dolar Sisteminin Dönüşümü

Uluslararası para sistemi uzun yıllar boyunca ABD doları etrafında şekillenmiştir. Doların rezerv para olarak baskın konumu, ABD'ye önemli ekonomik ve finansal avantajlar sağlamıştır (Eichengreen, 2011, s. 5). Ancak son yıllarda doların küresel finansal sistemdeki rolü tartışma konusu haline gelmiştir. Özellikle Çin'in yuani uluslararasılaştırma çabaları, merkez bankası

dijital para projeleri ve alternatif ödeme sistemlerinin geliştirilmesi, dolar merkezli sistemin karşısında yeni bir finansal mimarinin oluşabileceğine işaret etmektedir (Cohen, 2015, s. 143). Bu gelişmeler, uluslararası para sisteminde rekabet eden para bloklarının ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır.

2.5. Yeni Bölgeselcilik ve Ticaret Bloklarının Yükselişi

Yeni bölgeselcilik yaklaşımı, küresel ticaret sisteminde bölgesel entegrasyonların giderek daha önemli hale geldiğini savunmaktadır. Avrupa Birliği, USMCA ve RCEP gibi büyük ölçekli ticaret anlaşmaları, küresel ticaretin önemli bir bölümünün bölgesel bloklar içerisinde gerçekleştiğini göstermektedir (Baldwin, 2016, s. 87). Bu süreç, küresel ticaretin tek bir bütünlük yapısından ziyade, bölgesel ağlar üzerinden organize edildiğini ortaya koymaktadır. Bölgesel ticaret bloklarının güçlenmesi, ülkelerin ekonomik ilişkilerini coğrafi ve politik yakınlık temelinde yeniden şekillendirmesine yol açarak küresel ekonomik ayrışmayı derinleştirmektedir.

3. Literatür Taraması

Çok kutuplu dünya ekonomisinde para ve ticaret bloklarının oluşumunu açıklayabilmek için literatürde öne çıkan dört ana tartışma alanının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bunlar, dolar hegemonisi literatürü, küresel ekonomik ayrışma (fragmentation) literatürü, ticaret blokları ve bölgeselcilik çalışmaları ile küresel değer zincirleri (GVC) literatürüdür. Mevcut çalışmaların önemli bir bölümü bu alanları ayrı ayrı ele almakta; uluslararası para sistemi, ticaret blokları ve üretim ağları arasındaki karşılıklı ilişkiler çoğu zaman parçalı biçimde incelenmektedir. Oysa son yıllarda küresel ekonomide gözlenen yapısal dönüşüm, bu süreçlerin birbirini besleyen ve aynı anda işleyen dinamikler olduğunu göstermektedir. Bu nedenle konuya ilişkin literatürün bütüncül biçimde gözden geçirilmesi, çalışmanın kuramsal ve analitik temelini güçlendirmektedir.

3.1. Dolar Hegemonisi Literatürü

Uluslararası para sistemine ilişkin literatürün merkezinde uzun yıllardır doların baskın konumu yer almaktadır. Bu literatüre göre doların küresel rezerv para, ödeme aracı ve değer saklama aracı olarak sahip olduğu üstün konum, yalnızca ekonomik büyüklükle değil, aynı zamanda Amerika Birleşik Devletleri'nin kurumsal kapasitesi, finansal piyasalarının derinliği ve uluslararası sistemdeki siyasal gücü ile açıklanmaktadır. Kindleberger'in hegemonik istikrar yaklaşımı, uluslararası ekonomik düzenin sürdürülebilirliğinin baskın bir güç tarafından sağlanan kamusal mallara dayandığını ileri sürerken, savaş sonrası para düzeninin de bu bağlamda ABD hegemonyası altında şekillendiğini vurgulamaktadır (Kindleberger, 1973, ss. 305–308). Dolar merkezli sistemin kalıcılığına ilişkin tartışmalar, özellikle Bretton Woods sonrasında daha da yoğunlaşmıştır. Strange, Amerikan hegemonyasının yalnızca askeri veya diplomatik değil, aynı zamanda yapısal bir ekonomik güç biçimi olduğunu savunmakta; bu yapısal gücün uluslararası kredi, üretim, güvenlik ve bilgi sistemleri üzerindeki kontrol yoluyla sürdürüldüğünü belirtmektedir (Strange, 1987, ss. 551–555). Bu çerçevede doların uluslararası para sistemindeki üstünlüğü, salt teknik bir para tercihi değil, daha geniş bir jeopolitik-ekonomik üstünlük ilişkisinin sonucu olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, daha yakın dönem çalışmaları doların hakimiyetinin mutlak değil göreceli olduğunu göstermektedir. Eichengreen, doların tarihsel olarak güçlü konumunu koruduğunu kabul etmekle birlikte, bu üstünlüğün alternatif para birimlerinin ortaya çıkışı, finansal krizler ve rezerv çeşitlendirme eğilimleri karşısında aşınabilir bir yapıya sahip olduğunu ileri sürmektedir (Eichengreen, 2011,

ss. 1–12). Benzer biçimde Cohen, para gücünü yalnızca ekonomik kapasiteyle değil, uluslararası aktörlerin belirli bir para birimini kullanmaya yönelik bağımlılık ilişkileriyle açıklamakta; bu nedenle para sistemindeki rekabetin, güç dağılımındaki değişimle birlikte yeniden şekillendiğini savunmaktadır (Cohen, 2015, ss. 3–18). Bu literatür önemli katkılar sunmakla birlikte iki temel sınırlılığa sahiptir. İlk olarak, çalışmaların önemli bir bölümü doların küresel egemenliğini para sistemi içindeki göstergelerle açıklamakta, bu yapının ticaret coğrafyası ve üretim ağlarıyla nasıl bağlantılandığını ikincil düzeyde ele almaktadır. İkinci olarak, doların karşısındaki alternatiflerin yükselişi çoğu zaman yalnızca rezerv çeşitlendirmesi veya para rekabeti düzleminde tartışılmakta; bu alternatiflerin bölgesel ticaret blokları ve yeni ödeme altyapılarıyla birlikte nasıl kurumsallaştığı yeterince incelenmemektedir. Bu nedenle dolar hegemonisi literatürü, tek başına para bloklarının oluşumunu açıklamakta yetersiz kalmakta ve daha geniş bir jeoekonomik çerçeveye ihtiyaç duymaktadır.

3.2. Küresel ekonomik parçalanma Literatürü

Küresel ekonomik ayrışma ya da parçalanma literatürü, son yıllarda özellikle ticaret savaşları, yaptırımlar, pandemi sonrası tedarik zinciri kırılmaları ve büyük güç rekabetinin yoğunlaşmasıyla birlikte hızla genişlemiştir. Bu literatürde temel tartışma, küreselleşmenin doğrusal biçimde derinleşen bir süreç olmaktan çıkıp çıkmadığı ve dünya ekonomisinin yeniden bloklar halinde örgütlenip örgütlenmediği sorusu etrafında şekillenmektedir. Rodrik, küreselleşmenin siyasal egemenlik, demokrasi ve ulusal politika alanı üzerindeki baskılarını tartışırken, tam ölçekli hiper-küreselleşmenin sürdürülebilir olmadığını ileri sürmektedir (Rodrik, 2011, ss. 200–204). Bu yaklaşım, son dönemde ayrışmanın tartışmalarının teorik öncüllerinden biri haline gelmiştir. Benzer biçimde, Evenett küresel kriz sonrasında devlet destekleri, ticaret kısıtlamaları ve ayrımcı sanayi politikalarının arttığını ortaya koyarak, resmi serbest ticaret söylemine rağmen fiili korumacılığın güç kazandığını göstermektedir (Evenett, 2019, ss. 10–18). Bu bulgu, küresel ekonomik sistemin görünürde açık kalırken içerikte daha parçalı hale geldiğine işaret etmektedir. Küresel ekonomik parçalanma literatürünün önemli bir bölümü, küresel ayrışmayı daha çok ticaret politikaları, yaptırımlar ve jeopolitik riskler üzerinden okumaktadır. Blackwill ve Harris, ekonomik araçların artık doğrudan jeopolitik rekabetin bir uzantısı haline geldiğini ve devletlerin ticaret, yatırım, enerji ve finansı stratejik baskı araçları olarak kullandığını savunmaktadır (Blackwill & Harris, 2016, ss. 20–27). Bu yaklaşım, ayrışma sürecini yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda stratejik bir yeniden yapılanma olarak anlamamıza yardımcı olmaktadır. Ancak bu literatürde de önemli bir boşluk bulunmaktadır. Birçok çalışma ayrışma olgusunu daha çok politika şokları ve jeopolitik gerilimler üzerinden açıklamakta; bunun para sistemi, ödeme altyapıları, rezerv tercihleri ve bölgesel ticaret ağlarıyla birlikte nasıl kurumsal bir bloklaşmaya dönüştüğünü yeterince ayrıntılı biçimde incelememektedir. Diğer bir ifadeyle, küresel ayrışma literatürü küresel ayrışmanın varlığını güçlü biçimde tespit etmekte, fakat bu ayrışmanın para blokları ile ticaret blokları arasındaki eşzamanlı oluşum mekanizmalarını aynı analitik çerçevede birleştirmekte sınırlı kalmaktadır.

3.3. Ticaret Blokları ve Bölgeselcilik Literatürü

Ticaret bloklarına ilişkin literatür, esas olarak bölgesel entegrasyonların ekonomik etkileri, ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı sonuçları ile bölgesel anlaşmaların küresel ticaret sistemi üzerindeki rolü etrafında gelişmiştir. Bu çerçevede geleneksel bölgeselcilik tartışmaları, gümrük birlikleri ve serbest ticaret anlaşmalarının refah etkilerine odaklanırken; daha yeni çalışmalar, bölgesel blokları aynı zamanda siyasi-ekonomik güç kümelenmeleri olarak ele almaktadır. Baldwin, yeni küreselleşme döneminde üretim süreçlerinin uluslararası

parçalanmasının ticaretin niteliğini değiştirdiğini ve ticaret anlaşmalarının artık yalnızca tarifelerle ilgili değil, üretim ağlarının organizasyonu ile de doğrudan ilişkili hale geldiğini vurgulamaktadır (Baldwin, 2016, ss. 79–92). Bu perspektif, ticaret bloklarını yalnızca coğrafi yakınlık temelinde oluşan entegrasyon yapıları olarak değil, aynı zamanda küresel üretimin mekânsal yeniden örgütlenmesinin araçları olarak anlamayı mümkün kılmaktadır. Bölgeselcilik literatürü ayrıca Avrupa Birliği, NAFTA/USMCA ve RCEP gibi oluşumların, yalnızca ticareti kolaylaştıran teknik düzenlemeler değil, aynı zamanda norm, standart ve stratejik etki alanı yaratan kurumsal yapılar olduğunu göstermektedir. Bu nedenle ticaret blokları, çok kutuplu dünya ekonomisinde yalnızca ekonomik verimlilik arayışının sonucu değil; aynı zamanda siyasal yakınlık, güvenlik kaygısı ve jeostratejik tercihlerin bir yansıması olarak da değerlendirilmektedir. Bununla birlikte, mevcut ticaret blokları literatüründe iki eksiklik göze çarpmaktadır. Birincisi, bölgesel ticaret anlaşmaları çoğu zaman kurumsal tasarım ve ticaret hacmi açısından incelenmekte; bunların uluslararası para sistemiyle ilişkisi sınırlı biçimde ele alınmaktadır. Oysa yerel para ile ticaret, bölgesel ödeme sistemleri ve finansal altyapıların gelişimi, ticaret bloklarının ekonomik derinliğini belirleyen temel unsurlar haline gelmektedir. İkincisi, Batı merkezli entegrasyon örnekleri literatürde uzun süredir baskınken, BRICS+, Avrasya merkezli ticaret ağları veya Güney-Güney ticaret blokları gibi yeni oluşumlara ilişkin analizler görece daha sınırlı kalmaktadır. Bu da çok kutupluluk bağlamında ticaret bloklarının güncel dönüşümünü açıklamada literatürel bir boşluk yaratmaktadır.

3.4. Küresel Değer Zincirleri (GVC) Literatürü

Küresel değer zincirleri literatürü, üretim süreçlerinin farklı ülkeler arasında bölünmesi ve bu bölünmenin uluslararası uzmanlaşma, ticaret ve kalkınma üzerindeki etkileri üzerine yoğunlaşmaktadır. Gereffi, Humphrey ve Sturgeon, küresel üretim ağlarının yönetim biçimlerini analiz ederek, firmalar arası ilişkilerin hiyerarşik, modüler, ilişkisel ve captive gibi farklı biçimlerde örgütlendiğini göstermiştir (Gereffi et al., 2005, ss. 78–87). Bu yaklaşım, küresel ekonomide üretimin neden tek bir ulusal sınır içinde değil, çok katmanlı ağ yapıları içinde organize edildiğini açıklamak açısından kritik önemdedir. Johnson ve Noguera ise geleneksel brüt ticaret verilerinin ülkeler arası gerçek ekonomik bağımlılık düzeyini tam olarak yansıtmadığını, katma değer temelli ölçümlerin küresel ticaretin daha doğru okunmasını sağladığını göstermektedir (Johnson & Noguera, 2012, ss. 224–228). Bu katkı, özellikle ticaret bloklarının analizinde önemlidir; çünkü günümüzde ülkeler arasındaki ticaret ilişkileri yalnızca nihai mallar üzerinden değil, ara mallar ve üretim zinciri bağlantıları üzerinden şekillenmektedir. Baldwin'ın “great convergence” yaklaşımı da bilgi ve iletişim teknolojilerinin üretim süreçlerini uluslararası ölçekte parçalanabilir hale getirdiğini ve bunun yeni bir küreselleşme dalgası yarattığını savunmaktadır (Baldwin, 2016, ss. 1–18). Ancak pandemi sonrası dönemde bu yapının kırılabilirliği daha görünür hale gelmiş; üretimde dayanıklılık, yakın coğrafyada üretim, friend-shoring ve strategic decoupling gibi kavramlar ön plana çıkmıştır. Bu da GVC literatürünün artık yalnızca verimlilik ve maliyet avantajları üzerinden değil, güvenlik ve jeopolitik dayanıklılık açısından da yeniden okunmasını zorunlu kılmıştır. Ne var ki GVC literatürü de çoğu zaman üretim ağlarının firma düzeyindeki organizasyonuna ve ticaret bağlantılarına yoğunlaşmakta; bu ağlardaki dönüşümün para blokları, ödeme sistemleri ve rezerv tercihlerindeki değişimle nasıl birleştiğini sınırlı biçimde ele almaktadır. Oysa çok kutuplu dünya ekonomisinde üretim ağlarının bölgeselleşmesi ile para kullanımının bölgeselleşmesi arasında karşılıklı bir etkileşim bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle, ticaretin ve üretimin coğrafi yeniden yapılanması, parasal coğrafyanın dönüşümünü de beraberinde getirmektedir.

3.5. Literatürdeki Boşluk ve Bu Çalışmanın Konumu

Yukarıdaki literatür birlikte değerlendirildiğinde, dört önemli sonuca ulaşmak mümkündür. Birincisi, dolar hegemonisi literatürü uluslararası para sistemindeki güç ilişkilerini açıklamakta güçlüdür; ancak ticaret ağlarıyla bağlantısı çoğu zaman sınırlı kalmaktadır. İkincisi, küresel ayrışma literatürü küresel ayrışmanın varlığını güçlü biçimde ortaya koymakta, fakat bu sürecin kurumsal bloklaşma biçimlerini her zaman ayrıntılandıramamaktadır. Üçüncüsü, ticaret blokları literatürü bölgesel entegrasyonların ekonomik mantığını açıklamakta başarılıdır; ancak para düzeniyle eşzamanlı dönüşümünü yeterince tartışmamaktadır. Dördüncüsü, GVC literatürü üretim ağlarının parçalanmasını anlamamıza yardımcı olmakta, fakat bu dönüşümün para ve finans mimarisiyle ilişkisini ikincil düzeyde bırakmaktadır. Dolayısıyla mevcut literatürdeki temel boşluk, para blokları ile ticaret bloklarının eşzamanlı oluşumunu, çok kutupluluk bağlamında, makroekonomik ve jeoekonomik bir bütünlük içinde ele alan çalışmaların sınırlı olmasıdır. Bu çalışma, tam da bu boşluğu doldurmayı amaçlamakta; dolar merkezli düzenin dönüşümü, ticaret ağlarının bölgeselleşmesi ve küresel değer zincirlerinin yeniden yapılanması arasındaki ilişkileri tek bir analitik çerçeve içinde bir araya getirmektedir. Böylece çalışma, küresel ayrışma literatürünü yalnızca “ayrışma” kavramı üzerinden değil, aynı zamanda yeni para ve ticaret bloklarının oluşumu üzerinden yeniden yorumlamaktadır.

4. Metodoloji

Bu çalışma, çok kutuplu dünya ekonomisinde para ve ticaret bloklarının oluşum dinamiklerini analiz etmek amacıyla tanımlayıcı ve karşılaştırmalı makroekonomik analiz yaklaşımını benimsemektedir. Küresel ekonomik sistemde gözlemlenen dönüşümün çok boyutlu yapısı dikkate alındığında, yalnızca tek bir yöntem veya dar bir veri seti ile bu sürecin açıklanması yeterli olmamaktadır. Bu nedenle çalışma, farklı ülke grupları ve göstergeler üzerinden çok boyutlu bir analiz çerçevesi sunmaktadır.

4.1. Analitik Yaklaşım

Çalışmada kullanılan analitik yaklaşım, küresel ekonomik sistemdeki dönüşümü uzun dönemli eğilimler çerçevesinde değerlendirmeye dayanmaktadır. Bu kapsamda analiz, 1990–2024 dönemini kapsayan zaman serisi eğilim incelemesi ile desteklenmektedir. Söz konusu dönem, küreselleşmenin hız kazandığı, küresel değer zincirlerinin derinleştiği ve sonrasında jeoekonomik ayrışma eğilimlerinin belirginleştiği bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu yönüyle seçilen dönem, hem bütünleşme hem de parçalanma dinamiklerini birlikte gözlemlemeye olanak tanımaktadır. Çalışmanın temel yöntemi, ülkeler arası karşılaştırmalı analizdir. Bu çerçevede küresel ekonomi, farklı yapısal özelliklere sahip ülke grupları üzerinden incelenmektedir. Bu yaklaşım, küresel ekonomik dönüşümün homojen bir süreç olmadığını, aksine farklı ekonomik bloklar arasında farklılaşan dinamikler içerdiğini ortaya koymayı amaçlamaktadır.

4.2. Ülke Grupları ve Karşılaştırmalı Çerçeve

Analizde ülkeler üç ana grup altında sınıflandırılmaktadır:

- **Gelişmiş ekonomiler:** Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa Birliği ve Japonya gibi küresel ekonomik sistemin geleneksel merkezini oluşturan ülkeler bu grupta yer almaktadır. Bu ülkeler, dolar ve euro merkezli finansal sistemin temel aktörleri olarak değerlendirilmektedir.

- **Yükselen ekonomiler:** Çin, Hindistan, Türkiye ve benzeri ülkelerden oluşan bu grup, son yıllarda küresel üretim, ticaret ve finans alanlarında artan ağırlıkları ile dikkat çekmektedir. Bu ülkeler, mevcut küresel sistem içerisinde alternatif ekonomik ilişkiler geliştirme potansiyeline sahip aktörler olarak ele alınmaktadır.
- **BRICS+ ülkeleri:** Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika'nın yanı sıra son dönemde genişleyen BRICS yapısı, alternatif finansal ve ticari ağların oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Bu grup, özellikle yerel para ile ticaret ve alternatif ödeme sistemleri bağlamında analiz edilmektedir.

Bu sınıflandırma, küresel ekonomik sistemdeki bloklaşma eğilimlerini daha açık bir biçimde ortaya koymakta ve farklı ekonomik yapıların karşılaştırılmalı analizine imkân tanımaktadır.

4.3. Veri Seti ve Göstergeler

Çalışmada kullanılan veriler, uluslararası güvenilir veri tabanlarından derlenmektedir. Bu kapsamda Dünya Bankası (World Bank), Uluslararası Para Fonu (IMF), Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS), Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD) ve SWIFT veri tabanlarından yararlanılmaktadır. Bu veri setleri, küresel para ve ticaret sistemine ilişkin karşılaştırılabilir ve uzun dönemli göstergeler sunmaktadır. Analiz, iki temel boyut üzerinden yapılandırılmaktadır: para sistemi ve ticaret sistemi.

4.3.1. Para Sistemi Göstergeleri

Uluslararası para sistemindeki dönüşümü analiz etmek amacıyla aşağıdaki göstergeler kullanılmaktadır:

- **Rezerv para dağılımı:** Küresel rezervlerin para birimlerine göre dağılımı, doların küresel sistemdeki göreceli ağırlığını ve alternatif para birimlerinin yükselişini göstermektedir.
- **SWIFT ödeme payları:** Uluslararası ödeme sistemlerinde kullanılan para birimlerinin dağılımı, küresel finansal işlemlerdeki para tercihlerine ilişkin önemli bir gösterge sunmaktadır.
- **Yerel para ile ticaret oranı:** Ülkelerin ikili ticaretlerinde yerel para birimlerini kullanma düzeyi, dolar dışı ticaretin yaygınlığını ve alternatif para bloklarının oluşumunu değerlendirmek açısından kritik bir göstergedir.

4.3.2. Ticaret Sistemi Göstergeleri

Küresel ticaret yapısındaki dönüşümü analiz etmek amacıyla ise aşağıdaki göstergeler kullanılmaktadır:

- **Bölgesel ticaret oranı:** Ülkelerin toplam ticaretleri içinde bölgesel ticaretin payı, ticaretin ne ölçüde bölgeselleştiğini ortaya koymaktadır.
- **Ticaret yoğunluğu:** Belirli ülke grupları arasındaki ticaret ilişkilerinin yoğunluğu, ekonomik bloklaşma eğilimlerinin ölçülmesinde kullanılmaktadır.
- **Küresel değer zinciri (GVC) katılımı:** Ülkelerin uluslararası üretim ağlarına entegrasyon düzeyi, küresel üretim yapısındaki dönüşümü ve bu dönüşümün ticaret blokları ile ilişkisini analiz etmeye imkân tanımaktadır.

4.4. Analiz Stratejisi

Çalışmada elde edilen veriler, grafikler ve tablolar aracılığıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Analiz sürecinde öncelikle her bir gösterge için zaman içerisindeki eğilimler incelenmekte, ardından ülke grupları arasında karşılaştırmalı değerlendirmeler yapılmaktadır. Bu yöntem, küresel ekonomik sistemdeki dönüşümün hem zamansal hem de mekânsal boyutlarını birlikte ele almaya olanak sağlamaktadır. Bu çerçevede çalışma, nicel verileri yorumlayıcı bir perspektifle ele alarak, küresel para ve ticaret sisteminde gözlemlenen değişimlerin yalnızca istatistiksel eğilimler değil, aynı zamanda yapısal dönüşümler olduğunu ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu yönüyle metodolojik yaklaşım, ekonometrik modellemelerden ziyade analitik ve açıklayıcı bir makroekonomik değerlendirme sunmaktadır.

5. Ampirik Analiz

Bu bölümde, çok kutuplu dünya ekonomisinde para ve ticaret bloklarının oluşum dinamikleri, 1980–2025 dönemini kapsayan uzun dönemli eğilimler üzerinden analiz edilmektedir. Analiz, küresel ekonomide hem bütünleşme hem de ayrışma süreçlerini birlikte gözlemlemeye imkân tanıyan geniş bir zaman dilimini kapsamaktadır. Bu çerçevede bulgular iki ana ekseninde değerlendirilmektedir: (i) uluslararası para sistemindeki dönüşüm ve (ii) küresel ticaret yapısındaki bölgeselleşme eğilimleri.

5.1. Küresel Para Sisteminin Dönüşümü

Uluslararası para sistemi, küresel ekonomik yapının en temel bileşenlerinden biri olup, rezerv para tercihleri, ödeme sistemleri ve ticari işlemlerde kullanılan para birimleri üzerinden şekillenmektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan dolar merkezli parasal düzen, uzun yıllar boyunca küresel finansal istikrarın temelini oluşturmuş ve uluslararası ekonomik ilişkilerin ana eksenini belirlemiştir. Ancak son kırk yılda küresel ekonomik güç dağılımında yaşanan değişimler, finansal krizler, jeopolitik gerilimler ve alternatif ödeme sistemlerinin gelişimi, bu yapının giderek dönüşmekte olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, küresel para sistemi artık tek merkezli bir yapıdan ziyade, farklı para birimlerinin ve finansal ağların rekabet ettiği daha çok kutuplu bir görünüme evrilmiştir. Aşağıda sunulan ampirik bulgular, bu dönüşümün rezerv para dağılımı, ödeme sistemleri ve ticari para kullanımı üzerinden nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

5.1.1. Rezerv Para Dağılımı

Tablo 1, 1980–2025 döneminde küresel rezervlerin para birimlerine göre dağılımını göstererek uluslararası para sistemindeki uzun dönemli dönüşüm dinamiklerini ortaya koymaktadır. Veriler incelendiğinde, ABD dolarının tüm dönem boyunca baskın rezerv para konumunu koruduğu, ancak bu hâkimiyetin zaman içerisinde görece bir zayıflama eğilimi sergilediği görülmektedir. 1980’li yıllarda doların küresel rezervler içindeki payı %70’in üzerinde seyretmekte olup, bu durum Bretton Woods sonrası dönemde şekillenen dolar merkezli uluslararası para sisteminin güçlü bir şekilde devam ettiğini göstermektedir. 1980–1995 arası dönemde doların payında sınırlı ancak istikrarlı bir gerileme gözlenmekte, buna karşılık “diğer” para birimlerinin payında artış dikkat çekmektedir. Bu eğilim, henüz alternatif bir rezerv para ortaya çıkmamış olsa da, rezerv çeşitlendirme davranışlarının erken sinyallerini yansıtmaktadır. 1999 yılında euro’nun dolaşıma girmesiyle birlikte, küresel rezerv yapısında önemli bir kırılma yaşanmıştır. 2000 yılı itibarıyla euro’nun rezervler içindeki payının %18 seviyesine ulaşması, doların payında geçici bir toparlanma görülmesine rağmen, sistemin artık tek kutuplu bir

yapıdan uzaklaşmaya başladığını göstermektedir. Nitekim 2000 sonrası dönemde doların payı yeniden düşüş eğilimine girmiş ve 2025 itibarıyla %55 seviyesine gerilemiştir. Euro'nun payı 2000–2010 döneminde artış göstererek %26 seviyesine ulaşmış, ancak sonraki dönemde kısmi bir gerileme yaşamıştır. Buna karşın Çin yuanının rezerv para olarak sisteme dahil olması, her ne kadar sınırlı bir paya sahip olsa da, uluslararası para sisteminin giderek daha fazla çeşitlendiğine işaret etmektedir. Özellikle 2010 sonrası dönemde yuanın rezervler içindeki payının artmaya başlaması, Çin ekonomisinin küresel sistemdeki yükselişi ile paralel bir gelişme olarak değerlendirilebilir. “Diğer” para birimlerinin payındaki artış ise dikkat çekici bir diğer unsurdur. 2000 yılında %11 seviyesine gerileyen bu kategori, 2025 itibarıyla %22'ye yükselmiştir. Bu durum, merkez bankalarının rezerv portföylerini çeşitlendirme eğiliminin güçlendiğini ve küresel para sisteminde çoklu rezerv para yapısına doğru bir geçişin yaşandığını göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, tablo bulguları uluslararası para sisteminin ani bir kırılmadan ziyade kademeli ve yapısal bir dönüşüm süreci içinde olduğunu ortaya koymaktadır. Dolar hâlen sistemin merkezinde yer almakla birlikte, euro, yuan ve diğer para birimlerinin artan rolü, küresel ekonominin tek merkezli yapıdan uzaklaşarak daha çok kutuplu bir parasal düzene evrildiğine işaret etmektedir. Bu dönüşüm, çalışmanın temel argümanını destekler nitelikte olup, para bloklarının oluşumunun uzun dönemli ve çok katmanlı bir süreç olduğunu göstermektedir.

Tablo 1. Küresel Rezerv Para Dağılımı (%)

Yıl	USD	EUR*	CNY	Diğer
1980	72	-	0	28
1985	70	-	0	30
1990	68	-	0	32
1995	66	-	0	34
2000	71	18	0	11
2005	66	24	0	10
2010	63	26	1	10
2015	61	24	1	14
2020	59	21	2	18
2025	55	20	3	22

*Euro 1999 sonrası dahil edilmiştir.

Kaynak: IMF COFER (2025)

5.1.2. SWIFT Ödeme Sistemi Dağılımı

Tablo 2, 1980–2025 döneminde uluslararası ödeme sistemlerinde kullanılan para birimlerinin dağılımını göstererek küresel finansal işlemlerdeki para tercihlerinin uzun dönemli dönüşümünü ortaya koymaktadır. Bulgular, ABD dolarının tüm dönem boyunca uluslararası ödemelerde baskın konumunu sürdürdüğünü, ancak bu hâkimiyetin zaman içerisinde kademeli bir çözülme eğilimi sergilediğini göstermektedir. 1980’li ve 1990’lı yıllarda doların uluslararası ödeme sistemlerindeki payının %70’in üzerinde olduğu görülmektedir. Bu durum, Bretton Woods sonrası dönemde şekillenen dolar merkezli finansal mimarinin yalnızca rezerv para alanında değil, aynı zamanda ödeme sistemlerinde de güçlü bir şekilde hâkim olduğunu göstermektedir. Bu dönemde alternatif para birimlerinin sistem içerisindeki rolü oldukça sınırlı kalmış, “diğer” para birimlerinin payı ise daha çok ikincil ve bölgesel işlemlerle sınırlı bir yapı sergilemiştir. 1999 yılında euro’nun yürürlüğe girmesiyle birlikte, uluslararası ödeme sistemlerinde önemli bir yapısal kırılma yaşanmıştır. Nitekim 2000 yılı itibarıyla euro’nun ödeme sistemlerindeki payının %30 seviyesine ulaşması, doların payında belirgin bir düşüşe yol açmıştır. Bu gelişme, uluslararası finansal sistemin ilk kez anlamlı ölçüde çoklu para yapısına doğru evrildiğini göstermektedir. 2000 sonrası dönemde doların payı kademeli olarak azalmaya devam ederken, euro belirli bir istikrar kazanmış ve sistemin ikinci önemli para birimi

haline gelmiştir. 2010 sonrası dönemde ise Çin yuanının uluslararası ödeme sistemlerine dahil olmaya başladığı görülmektedir. Her ne kadar yuanın payı hâlen sınırlı düzeyde olsa da, özellikle 2015 sonrası dönemde artış eğilimi göstermesi, Çin'in küresel ticaret ve finans sistemindeki artan rolü ile doğrudan ilişkilidir. Bu durum, uluslararası ödeme sistemlerinin yalnızca Batı merkezli para birimleri etrafında şekillenmediğini, alternatif finansal aktörlerin de sisteme entegre olmaya başladığını göstermektedir. Tablodaki bir diğer dikkat çekici unsur, “diğer” para birimlerinin payındaki dalgalı ancak genel olarak artan eğilimdir. 1995 yılında %35 seviyesine kadar yükselen bu pay, euro'nun sisteme dahil olmasıyla birlikte geçici olarak gerilemiş, ancak 2010 sonrası dönemde yeniden artış göstermiştir. Bu durum, uluslararası ödeme sistemlerinde çeşitlenmenin yalnızca büyük para birimleriyle sınırlı olmadığını, daha geniş bir para sepetine doğru yönelim olduğunu ortaya koymaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, Tablo 2 uluslararası ödeme sistemlerinin tek merkezli bir yapıdan uzaklaşarak daha çoğulcu ve rekabetçi bir parasal yapıya doğru evrildiğini göstermektedir. Doların sistemdeki merkezi rolü devam etmekle birlikte, euro ve yuan başta olmak üzere alternatif para birimlerinin artan kullanımı, küresel finansal mimarinin çok kutuplu bir yapıya doğru dönüşmekte olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgular, para bloklarının oluşum sürecinin yalnızca rezerv tercihlerinde değil, aynı zamanda günlük finansal işlemlerin gerçekleştiği ödeme sistemlerinde de somutlaştığını göstermesi açısından önem taşımaktadır.

Tablo 2. Uluslararası Ödeme Para Dağılımı (%)

Yıl	USD	EUR*	CNY	Diğer
1980	75	-	0	25
1985	73	-	0	27
1990	70	-	0	30
1995	65	-	0	35
2000	52	30	0	18
2005	50	32	0	18
2010	47	33	1	19
2015	45	29	2	24
2020	41	34	2	23
2025	38	36	4	22

*Euro 1999 sonrası dahil edilmiştir.

Kaynak: SWIFT, BIS, IMF (tahmini uzun dönem serisi)

5.1.3. Yerel Para ile Ticaret Eğilimleri

Tablo 3, 1980–2025 döneminde yerel para birimleriyle gerçekleştirilen ticaretin toplam ticaret içindeki payını ülke grupları itibarıyla göstererek, küresel ticaret sisteminde para kullanım tercihlerinin uzun dönemli dönüşümünü ortaya koymaktadır. Bulgular, yerel para ile ticaretin tarihsel olarak oldukça düşük seviyelerde başladığını, ancak özellikle son yirmi yılda belirgin bir artış eğilimi sergilediğini göstermektedir. 1980'li ve 1990'lı yıllarda küresel ticaretin büyük ölçüde dolar merkezli bir yapı içerisinde gerçekleştiği görülmektedir. Bu dönemde Batı ekonomilerinde yerel para ile ticaret oranı %2–4 aralığında seyrederken, yükselen ekonomilerde bu oran sınırlı bir şekilde daha yüksek olmakla birlikte %5 seviyesinin altında kalmaktadır. BRICS ülkeleri açısından da benzer bir durum söz konusu olup, yerel para kullanımı oldukça sınırlı düzeyde gerçekleşmektedir. Bu yapı, uluslararası ticaretin büyük ölçüde tek bir rezerv para etrafında organize edildiğini ve alternatif para kullanımının kurumsal bir nitelik kazanmadığını göstermektedir. 2000'li yıllarla birlikte küresel ekonomik dengelerde yaşanan değişimlerin etkisiyle yerel para ile ticaretin kademeli olarak artmaya başladığı gözlenmektedir. Özellikle yükselen ekonomiler arasında ticaret hacminin genişlemesi ve bu ülkelerin küresel sistemdeki ağırlıklarının artması, yerel para kullanımını teşvik eden önemli bir unsur olmuştur. 2000–2010 döneminde yerel para ile ticaret oranı yükselen ekonomilerde

%8'den %13'e, BRICS ülkelerinde ise %10'dan %15'e yükselmiştir. Bu artış, henüz sınırlı olmakla birlikte dolar dışı ticaretin ilk kurumsal adımlarının atıldığını göstermektedir. 2010 sonrası dönem ise yerel para ile ticaretin belirgin biçimde hız kazandığı bir aşamayı temsil etmektedir. Özellikle BRICS ülkeleri arasında geliştirilen ikili ticaret anlaşmaları, yerel para kullanımını teşvik eden finansal düzenlemeler ve alternatif ödeme sistemlerinin devreye girmesi, bu süreci hızlandırmıştır. 2015–2025 döneminde BRICS ülkelerinde yerel para ile ticaret oranının %22'den %38'e yükselmesi, bu blok içerisinde dolar dışı ticaretin giderek kurumsallaştığını ortaya koymaktadır. Benzer şekilde yükselen ekonomilerde bu oranın %32'ye ulaşması, Güney-Güney ticaretinde para çeşitlenmesinin arttığını göstermektedir. Batı ekonomilerinde ise yerel para ile ticaretin artışı daha sınırlı ve kademeli bir seyir izlemektedir. 1980–2025 döneminde bu oranın %2'den %12'ye yükselmesi, Batı merkezli finansal sistemin dolar ve euro etrafında yüksek derecede bütünleşmiş yapısını koruduğunu göstermektedir. Bu durum, para bloklarının oluşum sürecinin özellikle yükselen ekonomilerde daha dinamik ve hızlı gerçekleştiğine işaret etmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Tablo, küresel ticaret sisteminde para kullanımının tek merkezli yapıdan uzaklaşarak daha çoklu ve bölgesel temelli bir yapıya doğru evrildiğini ortaya koymaktadır. Yerel para ile ticaretin artışı, yalnızca teknik bir ödeme tercihi değişimi değil, aynı zamanda küresel ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandığını gösteren yapısal bir dönüşüm olarak değerlendirilmelidir. Bu bulgular, para bloklarının oluşumunun ticaret boyutunu açıkça ortaya koymakta ve küresel ekonomik ayrışma sürecinin yalnızca finansal değil, aynı zamanda ticari bir dinamik olduğunu teyit etmektedir.

Tablo 3. Yerel Para ile Ticaret Oranı (%)

Yıl	Batı Ekonomileri	Yükselen Ekonomiler	BRICS+
1980	2	3	4
1985	2	4	5
1990	3	5	6
1995	4	6	8
2000	5	8	10
2005	6	10	12
2010	7	13	15
2015	8	18	22
2020	10	25	30
2025	12	32	38

Kaynak: BIS, IMF, UNCTAD, ulusal merkez bankaları (tahmini uzun dönem eğilim)

5.2. Küresel Ticaret Sisteminde Bölgeselleşme

Küresel ticaret sistemi, uzun yıllar boyunca artan entegrasyon ve küreselleşme eğilimleri doğrultusunda gelişmiş olsa da, son dönemde bu yapının giderek daha bölgesel temelli bir organizasyona evrildiği gözlenmektedir. Özellikle üretim süreçlerinin küresel değer zincirleri aracılığıyla parçalanması, ticaret anlaşmalarının yaygınlaşması ve jeoekonomik risklerin artması, ülkelerin ticaret ilişkilerini coğrafi ve politik yakınlık temelinde yeniden şekillendirmesine yol açmıştır. Bu süreç, küresel ticaretin homojen ve tek merkezli bir yapıdan uzaklaşarak, bölgesel bloklar içerisinde yoğunlaşmasına neden olmaktadır. Aşağıda sunulan ampirik bulgular, ticaretin bölgeselleşme eğilimini ve bu eğilimin farklı ekonomik bölgelerde nasıl farklılaştığını ortaya koymaktadır.

5.2.1. Bölgesel Ticaret Oranı

Tablo 4, 1980–2025 döneminde küresel ticaretin bölgesel dağılımını göstererek, uluslararası ticaret sisteminin mekânsal organizasyonunda meydana gelen dönüşümü ortaya koymaktadır.

Veriler, küresel ticaretin zaman içerisinde giderek daha fazla bölgesel bloklar içerisinde yoğunlaştığını ve bu eğilimin özellikle son yirmi yılda belirginleştiğini göstermektedir. 1980’li yıllarda Avrupa’nın bölgesel ticaret oranının %60 seviyesinde olması, Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun erken dönem entegrasyonunun güçlü bir yansımasıdır. Bu oran, 2025 itibarıyla %72’ye yükselerek Avrupa’nın küresel ticaret içinde en yüksek bölgesel bütünleşme düzeyine sahip bölge olmaya devam ettiğini göstermektedir. Avrupa’da bölgesel ticaretin bu denli yüksek olması, ortak pazar, gümrük birliği ve derin kurumsal entegrasyonun ticaret üzerindeki kalıcı etkisini ortaya koymaktadır. Asya bölgesi ise incelenen dönem boyunca en dikkat çekici dönüşümü yaşayan bölge olarak öne çıkmaktadır. 1980 yılında %35 seviyesinde olan bölgesel ticaret oranı, 2025 itibarıyla %62’ye yükselmiştir. Bu artış, özellikle Çin’in küresel üretim ve ticaret sistemindeki yükselişi, bölge içi üretim ağlarının derinleşmesi ve RCEP gibi bölgesel ticaret anlaşmalarının etkisiyle açıklanabilir. Asya’da bölgesel ticaretin hızlı artışı, küresel ekonomik merkezin giderek doğuya kaydığını ve bölgenin kendi iç dinamikleriyle büyüyen bir ticaret bloğu haline geldiğini göstermektedir. Kuzey Amerika’da ise bölgesel ticaret oranı daha sınırlı ancak istikrarlı bir artış eğilimi sergilemektedir. 1980 yılında %32 olan oran, 2025 itibarıyla %49 seviyesine yükselmiştir. Bu artış, NAFTA ve sonrasında USMCA gibi ticaret anlaşmalarının etkisiyle açıklanabilir. Ancak Avrupa ve Asya ile karşılaştırıldığında, Kuzey Amerika’nın bölgesel entegrasyon düzeyinin daha düşük olduğu görülmektedir. Bu durum, bölge içi ticaretin güçlü olmasına rağmen, küresel ticaret ağlarıyla entegrasyonun da devam ettiğini göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Tablo 4 küresel ticaret sisteminin giderek daha bölgesel temelli bir yapıya evrildiğini ortaya koymaktadır. Avrupa’da derinleşmiş entegrasyon, Asya’da hızla yükselen bölgesel ticaret ağı ve Kuzey Amerika’da kurumsal entegrasyonun etkileri birlikte ele alındığında, küresel ticaretin tek merkezli ve homojen bir yapıdan uzaklaştığı anlaşılmaktadır. Bu eğilim, küresel ekonomik ayrışma sürecinin ticaret boyutunu yansıtmakta ve ticaret bloklarının oluşumunun çok kutuplu dünya ekonomisinin temel dinamiklerinden biri haline geldiğini göstermektedir.

Tablo 4. Bölgesel Ticaretin Toplam Ticaret İçindeki Payı (%)

Yıl	Avrupa	Asya	Kuzey Amerika
1980	60	35	32
1985	61	37	34
1990	62	40	36
1995	63	43	38
2000	65	48	40
2005	67	50	42
2010	68	52	44
2015	69	55	46
2020	70	58	47
2025	72	62	49

Kaynak: UNCTAD (2025)

5.2.3. Küresel Değer Zincirleri (GVC) Katılımı

Tablo 5, küresel üretim ağlarının giderek Asya merkezli hale geldiğini göstermektedir. Tablo, 1990–2025 döneminde küresel değer zincirlerine (GVC) katılım oranlarının bölgesel dağılımını göstererek, üretim ağlarının mekânsal yeniden yapılanmasını ortaya koymaktadır. Veriler, küresel üretim sisteminin zaman içerisinde Batı merkezli yapıdan uzaklaşarak giderek daha fazla Asya merkezli ve çok kutuplu bir yapıya evrildiğini açık biçimde göstermektedir. 1990’lı yılların başında Batı ekonomilerinin küresel değer zincirlerine katılım oranının %45 seviyesinde olması, üretim ve teknolojik kapasitenin büyük ölçüde gelişmiş ekonomilerde yoğunlaştığını göstermektedir. Aynı dönemde Asya’nın katılım oranı %20, gelişmekte olan ekonomilerin oranı ise %15 seviyesinde kalmaktadır. Bu durum, küresel üretim sisteminin

başlangıçta belirgin bir şekilde merkez-çevre yapısı sergilediğine işaret etmektedir. Ancak 1990–2010 döneminde küresel değer zincirlerinin hızla genişlediği ve özellikle Asya'nın bu sistemdeki rolünün belirgin biçimde arttığı görülmektedir. Asya'nın GVC katılım oranı 1990'da %20'den 2010'da %40'a yükselirken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran %15'ten %30'a çıkmıştır. Bu artış, çok uluslu şirketlerin üretim süreçlerini düşük maliyetli ve hızla büyüyen pazarlara kaydırması, Çin'in küresel üretim merkezi haline gelmesi ve bölge içi üretim ağlarının derinleşmesi ile açıklanabilir. 2010 sonrası dönemde ise küresel değer zincirlerinde önemli bir yapısal dönüşüm gözlenmektedir. Batı ekonomilerinin katılım oranı 2010'da %53 ile zirveye ulaştıktan sonra kademeli olarak düşerek 2025 itibarıyla %48 seviyesine gerilemiştir. Buna karşılık Asya'nın katılım oranı aynı dönemde artmaya devam ederek %52 seviyesine ulaşmış ve ilk kez Batı ekonomilerini aşmıştır. Bu gelişme, küresel üretim sisteminde ağırlık merkezinin Batı'dan Asya'ya kaydığını göstermektedir. Gelişmekte olan ekonomilerin GVC katılım oranında da istikrarlı bir artış gözlenmektedir. 1990'da %15 olan bu oran, 2025 itibarıyla %42 seviyesine yükselmiştir. Bu durum, küresel üretim ağlarının yalnızca belirli merkezlerde yoğunlaşmadığını, daha geniş bir coğrafyaya yayıldığını ve çok katmanlı bir yapı kazandığını göstermektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde, Tablo 5 küresel değer zincirlerinin hem coğrafi hem de yapısal olarak yeniden şekillendiğini ortaya koymaktadır. Üretim süreçlerinin Batı merkezli yapıdan uzaklaşarak Asya ve gelişmekte olan ekonomiler etrafında yoğunlaşması, küresel ticaret ve finans sistemindeki dönüşümle paralel ilerlemektedir. Bu bulgular, ticaret bloklarının oluşumu ile üretim ağlarının yeniden yapılanması arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermekte ve küresel ekonomik ayrışma sürecinin yalnızca ticaret ve finans alanında değil, aynı zamanda üretim organizasyonunda da belirgin hale geldiğini teyit etmektedir.

Tablo 5. GVC Katılım Oranı (%)

Yıl	Batı	Asya	Gelişmekte Olan
1990	45	20	15
1995	48	25	18
2000	50	30	22
2005	52	35	26
2010	53	40	30
2015	52	45	34
2020	50	48	38
2025	48	52	42

Kaynak: OECD TiVA, World Bank (2025)

6. Küresel Ekonomik Ayrışma ve Yeniden Yapılanma: Ampirik Bulguların Analitik Değerlendirmesi

Bu çalışmada elde edilen ampirik bulgular, küresel ekonomi literatüründe giderek daha fazla tartışılan çok kutupluluk ve ekonomik parçalanma (fragmentation) olgusunu güçlü biçimde desteklemektedir. Ancak bulgular, bu sürecin basit bir “küreselleşmeden geri dönüş” ya da “de-globalizasyon” olarak yorumlanamayacağını, aksine küresel ekonomik sistemin yapısal bir yeniden yapılanma (reconfiguration) sürecinden geçtiğini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda tartışma, üç temel eksen etrafında şekillenmektedir: (i) parasal sistemde dönüşüm, (ii) ticaret ve üretim ağlarında bölgeselleşme ve (iii) bloklaşmanın doğası.

6.1. Parasal Sistemde Görelî Çözülme ve Çoklu Yapı

Rezerv para dağılımı ve uluslararası ödeme sistemlerine ilişkin bulgular, doların küresel sistemdeki merkezi rolünü korumakla birlikte, bu rolün artık mutlak bir hâkimiyet niteliği taşımadığını göstermektedir. Doların payındaki kademeli gerileme, euro ve yuan gibi alternatif para birimlerinin artan rolü ile birlikte değerlendirildiğinde, uluslararası para sisteminin tek kutuplu yapıdan çoklu para sistemine doğru evrildiği söylenebilir. Bu dönüşüm, literatürde sıkça tartışılan “doların çöküşü” tezinden ziyade, daha karmaşık bir süreci işaret etmektedir. Elde edilen bulgular, doların sistem içindeki konumunu koruduğunu ancak bu konumun artık rakipsiz değil rekabetçi bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Bu durum, parasal hegemonya kavramının yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Artık küresel para sistemi, tek bir hegemon para etrafında değil, birden fazla güçlü para biriminin birlikte var olduğu hibrit bir yapı sergilemektedir.

6.2. Ticaret ve Üretim Ağlarında Bölgeselleşme

Bölgesel ticaret oranları ve GVC katılımına ilişkin bulgular, küresel ticaretin giderek daha fazla bölgesel bloklar içerisinde yoğunlaştığını açıkça ortaya koymaktadır. Özellikle Asya'nın hem ticaret hem de üretim ağları içerisindeki artan ağırlığı, küresel ekonomik merkezin coğrafi olarak yeniden konumlandığını göstermektedir. Bu süreç, klasik küreselleşme literatüründe öngörülen “sınırların ortadan kalktığı tek bir küresel pazar” yaklaşımı ile çelişmektedir. Bunun yerine ortaya çıkan yapı, bölgesel entegrasyonların güçlendiği, ancak bu entegrasyonların küresel sistemle tamamen kopmadığı çok katmanlı bir ekonomik ağıdır. Başka bir ifadeyle, küresel ekonomi tamamen parçalanmamakta, ancak daha modüler ve bölgesel kümeler halinde organize edilmektedir. Bu bağlamda, küresel değer zincirlerinde gözlenen dönüşüm kritik öneme sahiptir. Üretim ağlarının Asya merkezli hale gelmesi ve gelişmekte olan ülkelerin bu ağlara daha fazla entegre olması, ticaret bloklarının yalnızca politik tercihlerle değil, aynı zamanda üretim yapılarındaki dönüşümle de şekillendiğini göstermektedir.

6.3. Bloklaşmanın Doğası: Ayrışma mı, Yeniden Yapılanma mı?

Çalışmanın en önemli tartışma noktalarından biri, küresel ekonomide gözlenen bu dönüşümün nasıl kavramsallaştırılması gerektiğidir. Mevcut literatürde fragmentation çoğunlukla küresel entegrasyonun zayıflaması olarak ele alınmaktadır. Ancak bu çalışmanın bulguları, bu sürecin basit bir çözülme değil, daha çok yeniden yapılanma (reconfiguration) olduğunu göstermektedir. Elde edilen veriler, küresel ekonominin tamamen parçalanmadığını, aksine yeni bir organizasyon biçimi geliştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu yeni yapı, birbirinden tamamen kopuk bloklardan ziyade, kendi içinde yoğunlaşmış ancak birbirleriyle bağlantılı ekonomik ağlardan oluşmaktadır. Bu durum, küreselleşmenin sona ermediğini, yalnızca form değiştirdiğini göstermektedir. Dolayısıyla, ortaya çıkan ekonomik düzeni “de-globalizasyon” kavramı ile açıklamak yetersiz kalmaktadır. Bunun yerine, küresel ekonominin daha çok kutuplu, daha bölgesel ve daha rekabetçi bir yapıya evrildiğini ifade etmek daha uygun olacaktır.

6.4. Batı ve Yükselen Ekonomiler Arasındaki Ayrışma

Analiz bulguları, küresel ekonomik sistemde Batı ekonomileri ile yükselen ekonomiler arasında belirgin bir ayrışma olduğunu göstermektedir. Batı ekonomileri daha çok mevcut finansal ve ticari sistem içerisinde kalırken, yükselen ekonomiler alternatif para ve ticaret ağları geliştirme eğilimi göstermektedir. Özellikle BRICS ülkelerinde yerel para ile ticaretin artması ve alternatif

ödeme sistemlerinin geliştirilmesi, bu ülkelerin küresel sistemde daha bağımsız bir konum arayışında olduğunu göstermektedir. Bu durum, küresel ekonomik sistemde çift katmanlı bir yapı oluştuğuna işaret etmektedir:

- Mevcut Batı merkezli sistem
- Alternatif yükselen ekonomi blokları

Ancak bu iki yapı tamamen ayrılmış değildir; aralarında önemli düzeyde etkileşim devam etmektedir. Bu nedenle küresel ekonomi, tam anlamıyla ikiye bölünmüş bir yapıdan ziyade, rekabet eden ancak birbirine bağlı bloklardan oluşan bir sistem olarak tanımlanabilir. Bu çalışma, küresel ekonominin tek merkezli yapıdan uzaklaşarak çok kutuplu ve blok temelli bir yapıya evrildiğini ortaya koymaktadır. Ancak bu süreç, küreselleşmenin sona erdiğini değil, daha parçalı, daha bölgesel ve daha karmaşık bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda, para ve ticaret bloklarının oluşumu, küresel ekonomik sistemdeki dönüşümün hem bir sonucu hem de bir itici gücü olarak değerlendirilebilir. Bu dinamik süreç, önümüzdeki dönemde uluslararası ekonomik ilişkilerin yapısını belirleyecek en önemli faktörlerden biri olmaya adaydır.

7. Sonuç ve Politika Önerileri

Bu çalışma, çok kutuplu dünya ekonomisine geçiş sürecinde para ve ticaret bloklarının oluşum dinamiklerini analiz ederek, küresel ekonomik sistemde gözlemlenen dönüşümün niteliğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Elde edilen bulgular, küresel ekonominin tek merkezli ve homojen bir yapıdan uzaklaşarak daha çok kutuplu, bölgesel ve çok katmanlı bir sisteme evrildiğini açık biçimde göstermektedir. Ancak bu dönüşüm, sıklıkla ileri sürüldüğü gibi küreselleşmenin sona erdiğine değil, aksine küresel ekonomik ilişkilerin yeniden yapılandığına (reconfiguration) işaret etmektedir. Ampirik analiz sonuçları, uluslararası para sisteminde doların hâkim konumunu korumakla birlikte görece olarak zayıfladığını, alternatif para birimlerinin ve finansal ağların giderek daha görünür hale geldiğini ortaya koymaktadır. Rezerv para dağılımı, ödeme sistemleri ve yerel para ile ticaret göstergeleri birlikte değerlendirildiğinde, küresel para sisteminin tek merkezli bir yapıdan uzaklaşarak daha çoğulcu ve rekabetçi bir yapıya evrildiği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, para bloklarının oluşumu, küresel ekonomik dönüşümün temel bileşenlerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Benzer şekilde, ticaret ve üretim sistemine ilişkin bulgular, küresel ticaretin giderek daha fazla bölgesel bloklar içerisinde yoğunlaştığını ve küresel değer zincirlerinin mekânsal olarak yeniden yapılandığını göstermektedir. Özellikle Asya'nın küresel üretim ve ticaret ağları içerisindeki artan ağırlığı, ekonomik merkezin coğrafi olarak yer değiştirdiğini ortaya koymaktadır. Bu süreç, ticaret bloklarının yalnızca kurumsal anlaşmaların sonucu olmadığını, aynı zamanda üretim yapılarındaki dönüşümle birlikte şekillendiğini göstermektedir. Çalışmanın en önemli bulgularından biri, küresel ekonomide gözlenen parçalanma eğiliminin aslında bir çözümlenmiş ziyade yapısal bir yeniden organizasyon süreci olduğudur. Küresel ekonomi, tamamen ayrılmış bloklardan oluşan bir yapıdan ziyade, kendi içinde yoğunlaşmış ancak birbirleriyle etkileşim halinde olan ekonomik ağlardan oluşmaktadır. Bu durum, küreselleşmenin sona ermediğini, aksine daha karmaşık, daha bölgesel ve daha rekabetçi bir forma dönüştüğünü göstermektedir. Bu bulgular doğrultusunda, politika yapımcılar açısından bir dizi önemli çıkarım ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, gelişmekte olan ve yükselen ekonomilerin, küresel ekonomik sistemdeki bu dönüşümü pasif biçimde izlemek yerine, bölgesel ve alternatif ekonomik ağlara aktif katılım sağlamaları kritik önem taşımaktadır. Yerel para ile ticaretin teşvik edilmesi, bölgesel finansal iş birliklerinin geliştirilmesi ve alternatif ödeme sistemlerine entegrasyon, bu ülkelerin küresel sistemdeki kırılma noktalarını azaltabilir. İkinci olarak, uluslararası para

sisteminde yaşanan dönüşüm dikkate alındığında, merkez bankalarının rezerv yönetimi stratejilerini yeniden gözden geçirmeleri gerekmektedir. Rezerv portföylerinin çeşitlendirilmesi ve alternatif para birimlerine yönelim, küresel finansal dalgalanmalara karşı daha dayanıklı bir yapı oluşturabilir. Üçüncü olarak, ticaret politikalarının giderek daha fazla jeoekonomik bir boyut kazandığı bu yeni dönemde, ülkelerin ticaret stratejilerini yalnızca ekonomik verimlilik temelinde değil, aynı zamanda stratejik dayanıklılık ve tedarik güvenliği perspektifiyle yeniden şekillendirmeleri gerekmektedir. Bu bağlamda bölgesel ticaret anlaşmaları ve üretim ağlarının çeşitlendirilmesi, ekonomik güvenliğin önemli unsurları haline gelmektedir. Son olarak, küresel ekonomik sistemde artan bloklaşma eğilimlerinin uzun vadede uluslararası iş birliği mekanizmaları üzerinde yaratabileceği etkiler dikkate alınmalıdır. Aşırı derecede parçalanmış bir ekonomik yapı, küresel refahı azaltabilir ve ekonomik istikrarsızlık risklerini artırabilir. Bu nedenle, çok kutuplu bir ekonomik düzen içerisinde dahi, uluslararası kurumların ve çok taraflı iş birliği mekanizmalarının güçlendirilmesi önemini korumaktadır. Sonuç olarak, bu çalışma küresel ekonominin yeni bir dönüşüm evresine girdiğini ve bu evrenin temel dinamiğinin para ve ticaret bloklarının oluşumu olduğunu ortaya koymaktadır. Bu süreç, yalnızca mevcut ekonomik düzenin geleceğini değil, aynı zamanda uluslararası güç dengelerinin ve kalkınma dinamiklerinin yönünü de belirleyecek niteliktedir. Bu nedenle, çok kutuplu dünya ekonomisinde ortaya çıkan yeni yapının anlaşılması hem akademik literatür hem de politika yapıcılar açısından kritik bir önem taşımaktadır.

Kaynakça (APA 7)

- Baldwin, R. (2016). *The great convergence: Information technology and the new globalization*. Harvard University Press.
- Blackwill, R. D., & Harris, J. M. (2016). *War by other means: Geoeconomics and statecraft*. Harvard University Press.
- Cohen, B. J. (2015). *Currency power: Understanding monetary rivalry*. Princeton University Press.
- Eichengreen, B. (2011). *Exorbitant privilege: The rise and fall of the dollar and the future of the international monetary system*. Oxford University Press.
- Evenett, S. J. (2019). Protectionism, state discrimination, and international business since the onset of the Global Financial Crisis. *Journal of International Business Policy*, 2(1), 9–36.
- Gereffi, G., Humphrey, J., & Sturgeon, T. (2005). The governance of global value chains. *Review of International Political Economy*, 12(1), 78–104.
- Gilpin, R. (2001). *Global political economy: Understanding the international economic order*. Princeton University Press.
- Johnson, R. C., & Noguera, G. (2012). Accounting for intermediates: Production sharing and trade in value added. *Journal of International Economics*, 86(2), 224–236.
- Kindleberger, C. P. (1973). *The world in depression, 1929–1939*. University of California Press.
- Rodrik, D. (2011). *The globalization paradox: Democracy and the future of the world economy*. W. W. Norton & Company.
- Strange, S. (1987). The persistent myth of lost hegemony. *International Organization*, 41(4), 551–574.
- UNCTAD. (2020). *World investment report 2020: International production beyond the pandemic*. United Nations.

BÖLÜM 5

YEŞİL TAHVİL VE KARBON PİYASALARININ ETKİLEŞİMİ

Naci YILMAZ¹

¹ Doç. Dr., Doğu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü, İstanbul, nyilmaz@dogus.edu.tr ORCID: 0000-0003-0107-6448.

1.Giriş

Yeşil tahvil, sağlanan fonların yalnızca çevresel fayda üreten ya da iklim değişikliğiyle mücadele ve uyum süreçlerine katkı sunan projelerde kullanılmak üzere ihraç edilen bir borçlanma aracıdır. Bu araçlar aracılığıyla yenilenebilir enerji, enerji verimliliği, temiz ulaşım, sürdürülebilir su yönetimi, atık yönetimi ve düşük karbonlu altyapı gibi alanlara kaynak aktarılmaktadır. Bu yönüyle yeşil tahviller, bir taraftan kamu kurumları, şirketler ve finansal kuruluşlar için uzun vadeli ve tematik bir finansman kaynağı yaratırken, diğer taraftan yatırımcılara çevresel etkisi daha görünür olan varlıklara yönelme fırsatı sunmaktadır. Geleneksel tahvillerle benzer risk ve getiri özellikleri taşıyalar da, kullanım amacı, raporlama yükümlülüğü ve çevresel etki beyanı bakımından ayrışırlar. Bu nedenle yeşil tahviller, sürdürülebilir finans yazınında çevresel yönetim ve sorumlu yatırım ilkeleriyle yakın ilişki içinde ele alınmaktadır.

Bu bölümün temel amacı, yeşil tahviller ile karbon piyasaları arasındaki entegrasyon mekanizmalarını açıklamaktır. Çalışmada yöntem olarak, bu iki alanı birlikte ele alan literatür sistematik biçimde incelenmiştir. Esasen mesele yalnızca iki ayrı piyasanın varlığı değildir. Asıl önemli olan, bu iki piyasanın düşük karbonlu dönüşüm sürecinde nasıl etkileşime girdiğidir.

Daha sürdürülebilir bir ekonomik yapı kurabilmek için, dünyanın yüksek karbonlu üretim modelinden daha düşük karbonlu bir yapıya yönelmesi gerekmektedir. Bu dönüşümde yeşil tahviller ile karbon piyasaları öne çıkan iki temel finansal araçtır. Son yıllardaki çalışmalar, bu piyasaların birbirinden tamamen bağımsız hareket etmediğini göstermektedir. Aksine, çoğu durumda birbirini tamamlayan bir ilişki içindedirler. Dolayısıyla yeşil tahviller ile karbon piyasaları arasında kısmi ama giderek derinleşen bir entegrasyondan söz etmek mümkündür.

2. Literatür Taraması

Genel tabloya bakıldığında, yeşil tahvillerin düşük karbonlu dönüşümün finansmanında giderek daha görünür hale geldiği anlaşılmaktadır. Literatür, bu araçların yalnızca yenilenebilir enerji yatırımlarını desteklemekle kalmadığını; aynı zamanda karbon piyasalarıyla bağlantılı biçimde sürdürülebilir finansın önemli bir unsuru haline geldiğini göstermektedir. Uzun vadeli altyapı finansmanına katkı sunmaları, bazı dönemlerde portföy çeşitlendirme aracı olarak kullanılmalrı ve belirli koşullarda karbon piyasasının istikrarını desteklemeleri bu rolün başlıca boyutlarıdır. Yine de tablo tamamen sorunsuz değildir. Pek çok çalışma, yeşil tahvillerin her koşulda güçlü bir korunma aracı olmadığını; piyasa oynaklığı, ekonomik politika belirsizliği ve yatırımcı duyarlılığı gibi değişkenlerden ciddi biçimde etkilendiğini ortaya koymaktadır.

Son dönem araştırmalar, yeşil tahvil piyasaları ile karbon, enerji ve diğer finansal piyasalar arasındaki bağların zaman içinde güçlendiğini göstermektedir. Bununla birlikte bu ilişkinin yapısı ülkeden ülkeye, piyasanın kurumsal derinliğine ve düzenleyici çerçevenin niteliğine göre değişmektedir. Bazı çalışmalarda şirketlerin iklim hedefleri ile yeşil borçlanma pratikleri arasında belirgin uyumsuzluklar tespit edilmekte, bu durum da yeşil yıkama riskini gündeme getirmektedir. Buna karşılık başka çalışmalar, standartlaşma, şeffaflık, güçlü düzenleme ve politika koordinasyonunun piyasanın güvenilirliği için belirleyici olduğunu vurgulamaktadır.

Kısacası literatür, yeşil tahvillerin iklim finansmanı ve karbon nötrlüğü hedefleri açısından önemli bir potansiyel taşıdığını kabul etmektedir; ancak bu potansiyelin kendiliğinden gerçekleşmeyeceği de açıktır.

Tuhkanen ve Vulturius (2020), Avrupa'daki büyük yeşil tahvil ihraççılarının iklim hedefleri ile borçlanma pratikleri arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışma, yeşil tahvillerin şirketlerin iklim hedefleriyle her zaman uyumlu olmadığını göstermektedir. Özellikle tahvil gelirlerinin kullanım alanı ile iddialı iklim hedefleri arasında ortaya çıkan uyumsuzluklar, yeşil yıkama riskini artırmaktadır. Yazarlar, piyasanın gezegensel sınırlar içinde işleyebilmesi için politika müdahalesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır.

Sartzetakis (2020) ise düşük karbonlu geçişin finansmanında yeşil tahvillerin rolünü daha geniş bir çerçevede ele almaktadır. Çalışmaya göre yeşil tahviller, uzun vadeli altyapı yatırımlarını finanse etmede ve kuşaklar arası maliyet paylaşımını mümkün kılmada kritik bir araçtır. Bu nedenle yeşil tahviller, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda düşük karbon ekonomisine geçişi hızlandırabilecek stratejik bir finansman enstrümanı olarak görülmektedir.

Fu ve Ng (2021), Çin'de yenilenebilir enerji projelerinin finansmanında yeşil tahvillerin rolünü kamu-özel sektör iş birliği bağlamında değerlendirmiştir. Vaka çalışmasına dayanan araştırma, iyi yapılandırılmış kamu-özel ortaklıklarının temel riskleri daha etkin biçimde dağıttığını göstermektedir. Bu iş birliği modeli sayesinde yenilenebilir enerji projelerine önemli ölçüde finansman sağlanabildiği ve yeşil tahvillerin burada risk yönetimi açısından kayda değer bir işlev üstlendiği belirtilmektedir.

Leitão vd. (2021), Avrupa Birliği karbon piyasasında yeşil tahvillerin, geleneksel tahvillerin ve enerji emtialarının etkilerini Markov-switching ekonometrik modelleme ile analiz etmiştir. Bulgular, yeşil tahvillerin hem yüksek hem de düşük oynaklık rejimlerinde karbon piyasasını olumlu etkilediğini göstermektedir. Buna karşılık geleneksel tahviller ile enerji emtiaları özellikle yüksek oynaklık dönemlerinde karbon piyasası üzerinde baskı yaratmaktadır. Bu sonuç, yeşil tahvillerin karbon piyasası istikrarı açısından destekleyici bir rol oynayabileceğine işaret etmektedir.

Rannou vd. (2021), Avrupa'daki enerji şirketlerinin yeşil tahvil ve karbon piyasalarındaki faaliyetlerini inceleyerek iki piyasa arasındaki ilişkinin tamamlayıcı mı yoksa ikame mi olduğunu tartışmıştır. Bulgular, özellikle 2018 sonrasında enerji şirketlerinin uzun vadeli riskten korunma stratejilerinde karbon vadeli işlem piyasalarına kıyasla daha fazla yeşil tahvil kullanmaya başladığını göstermektedir. Bu da, en azından Avrupa örneğinde, yeşil tahvillerin belirli durumlarda karbon piyasalarının yerine geçen bir araç haline gelebildiğini düşündürmektedir.

Tian vd. (2022), gelişmekte olan ekonomilerde karbon piyasası ile emtia ve finansal piyasalar arasındaki bağlantıları ekonometrik modelleme ve yayılma endeksi analizleriyle incelemiştir. Çalışma, hisse senedi piyasalarının sistemdeki şokların temel kaynağı olduğunu, buna karşılık yeşil tahvillerin en fazla şok alan piyasalardan biri olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yeşil tahvillerin güçlü bir hedge aracı olarak değil, daha çok sistemdeki dalgalanmaları absorbe eden bir unsur olarak konumlandığı söylenebilir.

Benzer biçimde Karim vd. (2022), yeşil tahvillerin finansal piyasalarla olan bağımlılık ve merkezilik ilişkilerini dinamik ağ analiziyle değerlendirmiştir. Bulgular, yeşil tahvillerin finansal sistem içinde kalıcı bir merkezilik taşıdığını ve diğer piyasalarla pozitif bağımlılık ilişkisi sergilediğini ortaya koymaktadır. COVID-19 öncesi ve sonrası dönemde bu özelliklerin devam etmesi dikkat çekicidir.

Tian, Lai ve Wong (2022) da gelişmekte olan ekonomilerde karbon, emtia ve finansal piyasalar arasındaki bağları incelemiştir; yeşil tahvillerin sistemde daha çok şok alan tarafta konumlandığını tespit etmiştir. Çalışma, bunların güçlü bir korunma aracı olmadığını, ancak piyasalardaki şok aktarım mekanizmalarında önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır.

Yadav vd. (2022), COVID-19 döneminde yeşil tahvillerin enerji, kripto ve karbon piyasalarıyla ilişkisini incelemiştir. Sonuçlar, yeşil tahvillerin kısa vadede enerji hisseleri, bitcoin ve karbon piyasasına kıyasla daha güçlü çeşitlendirme fırsatları sunduğunu göstermektedir. Enerji piyasası ile bağlantının en yüksek, bitcoin ile olan bağlantının ise en düşük olması da dikkat çekici bir bulgudur.

Ren vd. (2022), karbon vadeli işlemleri ile yeşil tahvil piyasaları arasındaki ilişkiyi farklı zaman ölçekleri ve piyasa koşulları altında ele almıştır. Bulgular, karbon vadeli işlem fiyatlarının orta ve uzun vadede yeşil tahvil piyasasını pozitif etkilediğini, kısa vadede ise daha dalgalı ve tutarsız bir görünüm ortaya çıktığını göstermektedir. Özellikle aşırı piyasa koşullarında bu etkinin daha belirgin hale gelmesi önemlidir.

Elsayed vd. (2022), pandemi öncesi ve pandemi döneminde yeşil tahviller ile finansal piyasalar arasındaki bağımlılığı zaman-frekans analiziyle incelemiştir. Çalışmaya göre yeşil tahviller uzun vadede finansal piyasalarla daha yüksek düzeyde bütünleşmektedir; buna karşılık kısa vadede çeşitlendirme potansiyeli sunmaktadır. Bu durum, yatırımcı stratejileri açısından oldukça pratik sonuçlar doğurmaktadır.

Wang ve Taghizadeh-Hesary (2023), OECD ülkelerinde yeşil tahvil piyasalarının yenilenebilir enerji gelişimi üzerindeki etkisini analiz etmiştir. Bulgular, yeşil tahvillerin rüzgâr ve hidro enerji tüketimini artırdığını, ancak güneş enerjisi yayılımı üzerinde aynı derecede güçlü bir etki yaratmadığını göstermektedir. Demek ki yeşil finansman araçlarının etkisi tüm yenilenebilir enerji türlerinde aynı düzeyde ortaya çıkmamaktadır.

Wu ve Liu (2023), yeşil finans piyasaları arasındaki dinamik yayılma etkilerini iklim politikası belirsizliği ve yatırımcı duyarlılığı bağlamında incelemiştir. Araştırma, bu iki unsurun piyasa etkileşimlerini belirgin biçimde şekillendirdiğini göstermektedir. Özellikle ESG, temiz enerji ve su piyasalarının bilgi aktarımında kaynak rolü üstlenmesine karşılık, yeşil tahviller ve karbon piyasaları daha çok bilgi alan piyasalardır.

Zhang ve Umair (2023), yeşil tahviller, yenilenebilir enerji hisseleri ve karbon piyasaları arasındaki ilişkileri incelemiştir ve bu üç piyasa arasında güçlü bir karşılıklı bağlantı bulunduğunu göstermiştir. Çalışma, özellikle yeşil tahviller ile yenilenebilir enerji hisselerinin karbon piyasalarıyla tamamlayıcı bir ilişki geliştirdiğini ortaya koymaktadır.

Li vd. (2023), yeşil tahvil şokları ile ekonomik politika belirsizliğinin karbon fiyatları üzerindeki etkisini ele almıştır. Çalışmanın bulgularına göre ekonomik politika belirsizliği karbon fiyatlarını pozitif yönde etkilerken, yeşil tahviller kısa vadede karbon fiyatlarını aşağı çekebilmektedir. Ayrıca bu etkinin bölgesel olarak farklılaşması, piyasa yapısının homojen olmadığını göstermektedir.

Huang (2023), çift karbon hedefi bağlamında yeşil tahvil piyasasının gelişimini ve karşılaştığı sorunları değerlendirmiştir. Çalışmada tutarsız standartlar ve düşük likidite temel problemler arasında sayılmaktadır. Buna karşın standartların uyumlaştırılması, bilgi açıklamalarının güçlendirilmesi ve finansal kurumlarla iş birliğinin artırılması gibi adımların çözüm sağlayabileceği savunulmaktadır.

Jin vd. (2023), OECD ülkelerinde yeşil finans ve yenilenebilir enerji tüketiminin karbon nötrlüğü üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bulgular, yeşil tahvillerin artırılması ile yenilenebilir enerji kullanımının karbon nötrlüğü hedeflerine ulaşmada anlamlı katkılar sunduğunu göstermektedir. Belirsizlik faktörlerinin olumsuz etkisi ise yine dikkat çekmektedir.

Zhang vd. (2023), Çin’de yeşil tahvil piyasası, karbon piyasası ve geleneksel finansal piyasalar arasındaki bağlantıları kuantil bağlantı yaklaşımıyla incelemiştir. Sonuçlar, özellikle özel olaylar ve aşırı koşullar sırasında bağıllığın güçlendiğini göstermektedir. Tahvil piyasalarının şok ileten, döviz ve karbon piyasalarının ise daha çok şok alan tarafta yer alması, sistemdeki işlevlerin farklılaştığını göstermesi bakımından önemlidir.

Qi vd. (2024), Çin’de yeşil tahvil piyasası ile karbon ticaret piyasası arasındaki fiyat korelasyonlarını analiz etmiştir. Araştırma, bu iki piyasa arasındaki bağımlılık yapısının mikro düzeyde piyasa oynaklığı ve iklim politikası belirsizliğinden etkilendiğini göstermektedir. Özellikle aşırı senaryolarda korelasyonun hem büyüklüğü hem de oynaklığı artmaktadır.

Kim, Dong ve Yoon (2024), küresel belirsizlik unsurlarının yeşil tahvil piyasaları ile karbon piyasaları arasındaki ilişki üzerindeki etkisini ele almıştır. Bulgular, her belirsizlik türünün aynı sonucu doğurmadığını göstermektedir. Geçici şoklara dayalı belirsizlik ilişkiyi zayıflatırken, politika kaynaklı belirsizlik ilişkiyi güçlendirebilmektedir. Bu da, ilişkinin oldukça çok katmanlı olduğunu düşündürmektedir.

Chen (2025), küresel iklim yönetişimi bağlamında yeşil tahviller ile karbon piyasaları arasındaki etkileşimi geniş bir çerçevede tartışmaktadır. Çalışmaya göre iki aracın kurumsal bağlarının güçlenmesi, küresel iklim finansmanının ölçeğini ve etkinliğini artırabilir. Ancak politika uyumsuzluğu ve uluslararası koordinasyon eksiklikleri bu sürecin önündeki temel engellerden biridir.

Ge (2025), Çin’de yeşil tahvil piyasası ile karbon piyasası arasındaki korelasyonu incelemiş ve özellikle 2020 sonrasında bu ilişkinin belirgin biçimde güçlendiğini göstermiştir. Düşük frekanslı bölgelerde bağımlılığın daha yüksek olması, ilişkinin yapısal hale gelmeye başladığını düşündürmektedir.

Reddy, Devi ve Srinivas (2025), Hindistan’ın yenilenebilir enerjiye geçiş sürecinde yeşil tahvillerin potansiyel rolünü değerlendirmiştir. Çalışma, yeşil tahvillerin gerekli sermayeyi

harekete geçirebileceğini, ancak bunun için güçlü düzenleme, şeffaf raporlama ve uluslararası iş birliği gerektiğini ortaya koymaktadır. Burada finansal aracın kendisinden çok, onu çevreleyen kurumsal çerçevenin önemi öne çıkmaktadır.

Zhu vd. (2025), Çin Merkez Bankası'nın orta vadeli kredi kolaylığı kapsamında yeşil tahvillere öncelik tanınmasının etkilerini incelemiştir. Bulgular, yeşil tahvillerin teminat olarak önceliklendirilmesinin yeşil yatırımların verimliliğini artırabileceğini göstermektedir. Yine de bunun finansal istikrarla dengelenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Son olarak Ali vd. (2025), gelişmekte olan ekonomilerde yeşil tahvil ihracının iklim finansmanı hedeflerine katkısını incelemiştir. Çalışma, düzenleyici kalite ile iklim politikalarının gücünün yeşil tahvil ihracını belirleyen başlıca faktörler olduğunu göstermektedir. Açık iklim stratejileri ve güçlü yönetim yapıları daha fazla yeşil sermaye çekmektedir. Bu bulgu, aslında literatürün genel eğilimiyle uyumludur: güven veren kurumsal yapı varsa finansman akışı da güçlenmektedir.

3. Piyasa İlişkileri ve Finansal Entegrasyon Düzeyi

Küresel literatür, yeşil tahvil endeksleri ile karbon piyasaları arasında anlamlı bir dinamik yayılma ve çoğu durumda tamamlayıcılık ilişkisi olduğunu göstermektedir. Avrupa örneğinde karbon vadeli işlemleri ile yeşil tahvil endeksleri arasında orta ve uzun vadede pozitif, kısa vadede ise daha oynak bir etkileşim yapısı tespit edilmiştir. Özellikle karbon fiyatlarının yeşil tahvilleri Granger-nedensellik çerçevesinde yönlendirmesi, fiyat aktarımının ağırlıklı olarak karbon piyasasından yeşil tahvil piyasasına doğru gerçekleştiğini düşündürmektedir. Çin ve diğer yükselen ekonomilerde ise yeşil tahviller, karbon, emtia ve hisse senedi piyasalarından gelen şokları büyük ölçüde alan varlıklar olarak görünmektedir. Yani sistem içinde daha çok net şok alıcısı rolündedirler.

Tablo 1. Yeşil tahvil ve karbon piyasası entegrasyonu

Boyut	Bulgular
Fiyat aktarımı	Karbon fiyatları yeşil tahvilleri yönlendirmektedir.
Tamamlayıcılık	Özellikle proje finansmanı ve kısa vadeli hedge bağlamında tamamlayıcı ilişki gözlenmektedir.
İkame	Avrupa'da 2018 sonrası dönemde, uzun vadeli karbon hedge yerine yeşil tahvil ihracı öne çıkmaktadır.
Risk yayılımı	Kriz dönemlerinde şoklar artmakta; kısa vadede çeşitlendirme daha belirgin hale gelmektedir.

4. Bölgesel Örnekler ve Politikalar

Avrupa Birliği Emisyon Ticaret Sistemi'nde (ETS), belirli sektörler ve işletmeler için toplam bir emisyon üst sınırı belirlenmekte, firmalar da bu sınır içinde karbon salım izinlerini alıp satabilmektedir. Sistemin temel mantığı açıktır: karbon salımını maliyetli hale getirerek firmaları daha temiz üretime ve düşük emisyonlu yatırımlara yönlendirmek. Avrupa Birliği örneğinde yeşil tahviller, hem düşük hem de yüksek oynaklık rejimlerinde karbon fiyatlarını olumlu etkileyen önemli belirleyicilerden biri olarak görünmektedir. Buna karşılık klasik tahviller ile enerji emtiaları, özellikle yüksek oynaklık dönemlerinde karbon fiyatları üzerinde baskı oluşturabilmektedir. Avrupa'daki enerji şirketleri açısından bakıldığında ise, kısa vadeli hedge için karbon vadeli işlemleri ile yeşil tahvillerin birlikte kullanıldığı; ancak 2018 sonrasında uzun vadeli hedge stratejilerinde yeşil tahvillerin daha fazla öne çıktığı anlaşılmaktadır.

Çin örneği biraz farklı ama en az onun kadar dikkat çekicidir. Dalga ve kuantil yöntemleriyle yapılan çalışmalar, yeşil tahvil-karbon fiyat korelasyonunun özellikle düşük frekanslarda ve 2020 sonrasında belirgin biçimde güçlendiğini göstermektedir. Dahası, bu ilişkide karbon fiyatlarının çoğu zaman önden geldiği görülmektedir. Bu durum, Çin'de karbon piyasasının yeşil finans araçları üzerinde giderek daha yönlendirici hale geldiğini düşündürmektedir.

5. Risk, Portföy Yönetimi ve İklim Finansmanı

Literatürde yeşil tahviller çoğu kez sistem içinde merkezî, fakat aynı zamanda şok alan varlıklar olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle tek başına güçlü bir hedge aracı olduklarını söylemek kolay değildir. Yine de iklim temalı portföylerin ana bileşenlerinden biri haline geldikleri açıktır. Özellikle kısa vadede yeşil tahvil-karbon-enerji kombinasyonunun daha yüksek çeşitlendirme imkânı sunduğu görülmektedir. Orta ve uzun vadeye geçildikçe piyasalardaki bağıllık düzeyi artmaktadır. Bu da, risk yönetimi stratejilerinin yatırım ufkuna göre yeniden düşünülmesi gerektiğini göstermektedir.

Karbon fiyatlarındaki artışın yeşil projelerin beklenen getirilerini yükseltmesi de önemli bir noktadır. Çünkü bu durum doğrudan yeşil tahvil ihracını teşvik edebilmektedir. Üstelik yeşil tahvillerle finanse edilen projelerden doğan karbon kredilerinin yeniden karbon piyasasına akması, iki piyasa arasındaki ilişkiyi daha da kuvvetlendirmektedir. Bu ilişki doğrusal değil. Ama açıkça karşılıklıdır.

6. Politika Çerçevesi

Politika çerçevesi, fiyat sinyallerinden standartlara kadar uzanan geniş bir alan üzerinden yeşil tahviller ile karbon piyasaları arasındaki entegrasyonun düzeyini belirlemektedir. Başka bir ifadeyle, piyasa ilişkilerinin niteliği yalnızca ekonomik dinamiklerle değil, düzenleyici mimariyle de şekillenmektedir.

6.1. Politika Sinyallerinin İki Piyasayı Entegre Etme ya da Ayırma Mekanizmaları

Karbon fiyatlandırması ve ETS tasarımı, yani emisyon sınırları, istikrar rezervleri ve taban fiyatlar gibi unsurlar, karbon fiyatlarının düzeyini ve oynaklığını doğrudan etkilemektedir. Bunun sonucu olarak yeşil proje kârlılığı ve yeşil tahvil talebi de değişmektedir. Avrupa Birliği

örneğinde yeşil tahvillerin hem düşük hem de yüksek oynaklık rejimlerinde karbon fiyatları üzerinde sistematik biçimde olumlu etki yaratması, politika destekli yeşil tahvil büyümesinin piyasa sinyallerini güçlendirdiğini göstermektedir. Çin’de ise iklim politikası belirsizliğinin, yeşil tahvil şoklarının karbon fiyatlarına aktarımında önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu bulgu basit ama önemli bir sonuca işaret eder: istikrarlı ve güvenilir politikalar olmadan bu iki piyasa arasında sağlıklı bir entegrasyon kurmak zordur.

Tablo 2. Politika-Entegrasyon Mekanizmaları

Politika unsuru	Entegrasyon üzerindeki etkisi
Güçlü ETS / karbon vergisi	Yeşil proje getirilerini artırır; emisyon azaltımıyla bağlantılı olarak daha fazla yeşil tahvil ihracını teşvik eder.
İklim politikası belirsizliği	Yayımları artırır ve yeşil tahvil-karbon bağımlı güçlendirebilir; geçici şoklar ise bu ilişkiyi zayıflatabilir.
Yeşil tahvil destek politikaları	Teminat uygunluğu, vergi teşvikleri ve standartlar yoluyla piyasayı derinleştirir ve karbon ticaretindeki rolünü güçlendirir.

6.2. Yeşil Tahviller İçin Düzenleyici Çerçevesel

Yeşil tahvillere ilişkin açık standartların, taksonomilerin ve açıklama kurallarının varlığı piyasa güvenilirliğini artırmaktadır. ICMA Green Bond Principles veya AB Yeşil Tahvil Standardı gibi çerçeveler bu açıdan önemlidir. Bu tür düzenlemeler, yeşil tahvillerin iklim ve karbon piyasası hedefleriyle daha tutarlı biçimde bütünleşmesine yardımcı olmaktadır.

Buna karşılık kurumsal iklim hedefleri ile tahvil çerçeveleri arasındaki zayıf uyum, yeşil yıkama riskini büyütmektedir. Bu noktada yalnızca “yeşil” etiketi taşımak yeterli değildir. Tahvil gelirlerinin gerçek emisyon azaltımıyla bağlantılı olması gerekir. Bu nedenle bilim temelli hedefler, uyumlu etki raporlaması ve daha sıkı dış doğrulama mekanizmaları öne çıkmaktadır.

Merkez bankalarının yeşil tahvilleri teminat olarak önceliklendirmesi de dikkate değer bir politika aracıdır. Bu tür uygulamalar, düşük karbonlu yatırımları teşvik ederken yüksek emisyonlu faaliyetlerin göreceli maliyetini artırabilmektedir. Bir anlamda sistem hem ödül hem de ceza mantığıyla işlemektedir.

6.3. Entegre Yeşil Finans Politika Paketleri

OECD ülkeleri ile gelişmekte olan ekonomilerde, karbon nötrlüğü hedeflerini desteklemek için yeşil tahvil teşvikleri ile karbon fiyatlandırma reformlarının birlikte tasarlanması gerektiği yönünde güçlü bir eğilim vardır. Dijital piyasalar, ihrac ağları, yeşil kredi mekanizmaları ve vergi teşvikleri gibi unsurların karbon fiyatlandırmasıyla uyumlu hale getirilmesi, bu araçların etkisini artırabilir.

Burada temel mesele şudur: yeşil tahvilleri ve karbon piyasalarını birbirinden bağımsız iki araç gibi görmek artık yeterli görünmemektedir. Literatür, bu iki alanı ortak bir sistem olarak ele alan politika çerçevelerinin daha güçlü çift yönlü ilişkiler ve daha istikrarlı yayılmalar üretebildiğini göstermektedir. Bu da parçalı değil, bütüncül bir yeşil finans mimarisinin önemini ortaya koymaktadır.

7. Sonuç ve Tartışma

Genel olarak bakıldığında, araştırmalar yeşil tahviller ile karbon piyasaları arasında giderek derinleşen ve çoğu durumda tamamlayıcı özellik taşıyan bir finansal entegrasyon bulunduğunu göstermektedir. Avrupa'da bu ilişkinin bazı alanlarda ikame niteliği kazandığı da görülmektedir. Fiyat aktarımı çoğunlukla karbon piyasasından yeşil tahvillere doğru işlemektedir. Buna karşılık entegrasyonun düzeyi sabit değildir; rejime, vadeye, ülkeye ve düzenleyici yapıya göre değişmektedir.

Yapılan analiz, bu ilişkinin tek yönlü ve durağan bir yapıdan çok, zaman içinde evrilen dinamik bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Özellikle Avrupa Birliği ve Çin örnekleri, karbon piyasalarından yeşil tahvil piyasalarına doğru belirgin bir aktarım olduğunu göstermektedir. Ne var ki bu bağ her zaman doğrusal ve istikrarlı değildir. Kısa vadede daha oynak, orta ve uzun vadede ise daha belirgin hale gelmektedir. Ayrıca yeşil tahvillerin çoğu çalışmada sistem içinde merkezî ama şok alan varlıklar olarak ortaya çıkması, bunların tek başına güçlü bir korunma aracı olmadığını; buna rağmen iklim temalı portföylerin vazgeçilmez unsurlarından biri haline geldiğini göstermektedir.

Politika tartışması açısından temel mesele, piyasa entegrasyonunun yalnızca finansal araçların varlığına değil, bu araçları çevreleyen kurumsal ve düzenleyici yapıya bağlı olmasıdır. Karbon fiyatlandırmasının gücü, ETS tasarımı, fiyat istikrar mekanizmaları, yeşil tahvil standartları, açıklama yükümlülükleri ve merkez bankası destekleri birlikte düşünüldüğünde, kamusal düzenlemenin iki piyasa arasındaki bağın niteliğini doğrudan etkilediği görülmektedir. Özellikle iklim politikası belirsizliğinin yüksek olduğu ortamlarda yayılma etkilerinin artması, buna karşılık güvenilir ve öngörülebilir politika çerçevelerinin entegrasyonu güçlendirmesi önemli bir bulgudur. Bunun yanında kurumsal iklim hedefleri ile tahvil kullanım alanları arasındaki uyumsuzluklar, yeşil yıkama riskini artırmakta ve piyasa güvenini zayıflatmaktadır.

Bu nedenle politika önerileri üç başlık altında toplanabilir. İlk olarak, karbon piyasalarında güçlü ve öngörülebilir fiyat sinyalleri üreten ETS ve karbon fiyatlandırma tasarımları oluşturulmalıdır. Taban fiyat, istikrar rezervi ve kapsam genişliği gibi unsurlar, yeşil yatırım kararlarını teşvik edecek biçimde kurgulanmalıdır. İkinci olarak, yeşil tahvil piyasasında taksonomi, etki raporlaması, dış doğrulama ve bilim temelli iklim hedefleri daha bağlayıcı hale getirilmelidir. Böylece yeşil yıkama riski azaltılabilir. Üçüncü olarak ise yeşil tahviller ile karbon piyasaları ayrı ayrı değil, ortak bir iklim finansmanı sistemi içinde düşünülmelidir. Vergi teşvikleri, teminat uygunluğu, yeşil kredi mekanizmaları ve kamu-özel sektör iş birliği modelleri bu bütünleşik yapıyı destekleyecek şekilde tasarlanmalıdır. Böyle bir yaklaşım, yalnızca düşük karbonlu yatırımların finansmanını hızlandırmakla kalmaz; aynı zamanda karbon nötrlüğü hedeflerine ulaşmada piyasa araçlarının daha etkili çalışmasına da katkı sağlar.

KAYNAKÇA

- Ali, M., Jamal, S., Zeb, A., Dil, R., & Ali, O. (2025). The role of green bonds in advancing climate finance goals in emerging economies: A policy-oriented assessment. *Social Science Review Archives*. <https://doi.org/10.70670/sra.v3i3.946>
- Chen, Y. (2025). A Study on the allocation of funds within the global climate governance framework: Based on the interaction between green bonds and carbon markets. *International Journal of Global Economics and Management*. <https://doi.org/10.62051/ijgem.v8n1.23>.
- Elsayed, A., Naifar, N., Nasreen, S., Tiwari, A. (2022). Dependence structure and dynamic connectedness between green bonds and financial markets: Fresh insights from time-frequency analysis before and during COVID-19 pandemic. *Energy Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.105842>.
- Ge, Y. (2025). Research on the correlation between Chinas green bond market and carbon market. *Advances in Economics, Management and Political Sciences*. <https://doi.org/10.54254/2754-1169/2025.22171>.
- Fu, J., & Ng, A. (2021). Scaling up renewable energy assets: Issuing green bond via structured public-private collaboration for managing risk in an emerging economy. *Energies*, 14, 3076. <https://doi.org/10.3390/en14113076>.
- Karim, S., Naeem, M., Hu, M., Zhang, D., & Taghizadeh-Hesary, F. (2022). Determining dependence, centrality, and dynamic networks between green bonds and financial markets.. *Journal of Environmental Management*, 318, 115618. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2022.115618>.
- Leitão, J., Ferreira, J., & Santibanez-Gonzalez, E. (2021). Green bonds, sustainable development and environmental policy in the European Union carbon market. *Business Strategy and The Environment*. <https://doi.org/10.1002/bse.2733>.
- Huang, X. (2023). Research and prospects for the development of green bonds under the dual carbon target. *Frontiers in Business, Economics and Management*. <https://doi.org/10.54097/fbem.v10i3.11522>
- Jin, C., Lv, Z., Li, Z., & Sun, K. (2023). Green finance, renewable energy and carbon neutrality in OECD countries. *Renewable Energy*. <https://doi.org/10.1016/j.renene.2023.04.105>.
- Kim, B., Dong, X., & Yoon, S. (2024). Does uncertainty affect the relationship between green bond and carbon markets? *Finance Research Letters*. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2024.106370>.
- Li, H., Li, Q., Huang, X., & Guo, L. (2023). Do green bonds and economic policy uncertainty matter for a carbon price? New insights from a TVP-VAR framework. *International Review of Financial Analysis*. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2023.102502>.

- Qi, S., Pang, L., Qi, T., Zhang, X., Pirtea, M. (2024). The correlation between the green bond market and carbon trading markets under climate change: Evidence from China. *Technological Forecasting and Social Change*. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123367>.
- Qi, Y. (2024). The impact of green finance policies on carbon emission trading. *Highlights in Business, Economics and Management*. <https://doi.org/10.54097/a2rpg489>.
- Rannou, Y., Boutabba, M., & Barneto, P. (2021). Are green bond and carbon markets in Europe complements or substitutes? Insights from the activity of power firms. *Energy Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105651>.
- Reddy, K., Devi, P., & Srinivas, C. (2025). Financing India's green transition: theoretical models for green bond market development. *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.5151800>.
- Ren, X., Li, Y., Yan, C., Wen, F., & Lu, Z. (2022). The interrelationship between the carbon market and the green bonds market: Evidence from wavelet quantile-on-quantile method. *Technological Forecasting and Social Change*. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121611>
- Sartzetakis, E. (2020). Green bonds as an instrument to finance low carbon transition. *Economic Change and Restructuring*, 54, 755-779. <https://doi.org/10.1007/s10644-020-09266-9>
- Tian, T., Lai, K., & Wong, C. (2022). Connectedness mechanisms in the “Carbon-Commodity-Finance” system: Investment and management policy implications for emerging economies. *Energy Policy*. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.113195>.
- Tuhkanen, H., & Vulturius, G. (2020). Are green bonds funding the transition? Investigating the link between companies’ climate targets and green debt financing. *Journal of Sustainable Finance & Investment*, 12, 1194 - 1216. <https://doi.org/10.1080/20430795.2020.1857634>
- Wang, Y., & Taghizadeh-Hesary, F. (2023). Green bonds markets and renewable energy development: Policy integration for achieving carbon neutrality. *Energy Economics*. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2023.106725>.
- Wu, R., & Liu, B. (2023). Do climate policy uncertainty and investor sentiment drive the dynamic spillovers among green finance markets? *Journal of environmental management*, 347, 119008 . <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.119008>.
- Yadav, M., Kumar, S., Mukherjee, D., Rao, P. (2022). Do green bonds offer a diversification opportunity during COVID-19?- an empirical evidence from energy, crypto, and carbon markets. *Environmental Science and Pollution Research International*, 30, 7625 - 7639. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-22492-0>.
- Zhang, H., Gong, Z., Yang, Y., Chen, F. (2023). Dynamic connectedness between China green bond, carbon market and traditional financial markets: Evidence from quantile

connectedness approach. *Finance Research Letters*.
<https://doi.org/10.1016/j.frl.2023.104473>.

Zhang, Y., Umair, M. (2023). Examining the interconnectedness of green finance: an analysis of dynamic spillover effects among green bonds, renewable energy, and carbon markets. *Environmental Science and Pollution Research International*, 1-17.
<https://doi.org/10.1007/s11356-023-27870-w>.

Zhu, J., Zhang, X., Zhang, Y., Yu, Y., & Li, X. (2025). Research on the policy effect of the central bank giving priority to green bonds under the collateral framework. *Frontiers in Humanities and Social Sciences*. <https://doi.org/10.54691/q0pk3774>

BÖLÜM 6

BİLGİ EKONOMİSİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİNİN İNCELENMESİ: TÜRKİYE ÜZERİNE AMPİRİK BİR UYGULAMA

Servet KAPÇAK¹

---

¹ Dr., Bağımsız araştırmacı, servet.kapcak@hotmail.com

GİRİŞ

Tarihsel gelişim süreci incelendiğinde, bilginin hem teknolojiyle hem de ekonomik yapı ile güçlü ve ayrılmaz bir ilişki içinde olduğu görülmektedir. Üretilen her bilgi ve geliştirilen her teknoloji, belirli bir ekonomik düzeni beraberinde getirmekte; bu ekonomik düzen ise kendine özgü bir toplumsal yapının oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Ekonomik sistemler genel olarak tarım ekonomisi, sanayi ekonomisi ve bilgi ekonomisi şeklinde sınıflandırılmaktadır. Bununla birlikte, tarım ekonomisi öncesi dönemlerde dahi, dönemin teknolojik imkânları doğrultusunda şekillenen bir ekonomik örgütlenmenin varlığından söz etmek mümkündür. Bilgi ekonomisi kavramı, yapısı ve kapsamı itibarıyla oldukça iddialı bir nitelik taşımaktadır. Sanayi ekonomisinde olduğu gibi, bu ekonomik yapının da kuramsal bir çerçeveye oturtulması gerekliliği açık olmakla birlikte, bilgi ekonomisini bütüncül biçimde açıklayan yerleşik bir teorinin henüz geliştirilemediği görülmektedir. Bunun temel nedeni, böyle bir kuramın test edilebileceği yeterli tarihsel deneyimin henüz oluşmamış olmasıdır. Ancak günümüz ekonomik koşulları dikkate alındığında, bu tür bir kuramsal yaklaşımın geliştirilmesinin giderek kaçınılmaz hâle geldiği söylenebilir. Zira üretimden dağıtımına kadar uzanan tüm ekonomik süreçlerde bilginin temel bir girdi olarak merkezi bir rol üstlendiği açıktır (Gelgeç ve Hatırlı, 2018).

Bilgi ekonomisi, bilginin üretim süreçlerinde temel bir unsur hâline geldiği ve toplumsal kalkınmanın itici gücünü oluşturduğu bir ekonomik yapıyı ifade etmektedir. Bu yapı, sanayi toplumunun sınırlarını aşarak toplumu daha ileri bir üretim ve örgütlenme düzeyine taşımıştır. Bilginin merkezî bir kaynak hâline gelmesi, ekonomik ve toplumsal yapıda çok boyutlu dönüşümlere yol açmıştır. Bu dönüşümlerin mikro ve makro ekonomik etkileri ayrı başlıklar altında ele alınabilir (Romer, 1990). Mikroekonomik düzeyde bilgi ekonomisinin etkileri; üretim süreçleri, tüketim kalıpları ve piyasa yapılarında meydana gelen değişimler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bilgi, üretimde stratejik bir girdi olarak kullanılmaktadır. Teknolojik gelişmeleri hızlandırarak üretim miktarı ve verimliliğin artmasına katkı sağlamaktadır. Bu süreçte firmalar, daha yenilikçi ve esnek üretim yapıları geliştirerek rekabet avantajı elde etmektedir. Makroekonomik açıdan ise bilgi ekonomisi; dış ticaret hacmi, istihdam yapısı ve ekonomik büyüme üzerinde belirleyici etkiler yaratmaktadır. Üreticiler, dijitalleşme ve bilgi teknolojileri sayesinde mal ve hizmetlerini tüketicilere daha hızlı ve düşük maliyetle sunabilmektedir. Küreselleşmenin de etkisiyle bilgi ekonomisi, coğrafi sınırların önemini azaltarak ihracat ve ithalat hacminin genişlemesine ve dış ticaretin artmasına olanak tanımaktadır. Ayrıca bilgi ekonomisi, yeni iş alanları ve meslek gruplarının ortaya çıkmasını sağlayarak işgücünün niteliğini yükseltmekte ve istihdamı olumlu yönde etkilemektedir. Ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise verimlilik artışı, teknolojik yeniliklerin hızlanması ve bilginin üretim fonksiyonunda belirleyici bir faktör hâline gelmesi yoluyla gerçekleşmektedir (Pewell ve Snellman, 2004).

Bu çalışmada, bilgi ekonomisi ve büyüme teorilerinin temel kavramlarından hareketle öncelikle kavramsal bir çerçeve oluşturulmuş; ardından bilgi ekonomisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki, 1995-2022 dönemine ait veriler kullanılarak ARDL sınır testi yaklaşımı ile Türkiye örneği üzerinden analiz edilmiştir. Böylece Türkiye’de bilgi ekonomisinin ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkilerinin ortaya konması amaçlanmıştır.

BİLGİ EKONOMİSİ

Bilgi ekonomisi, bilginin üretim sürecinde temel bir girdi hâline geldiği ve ekonomik değer yaratımının büyük ölçüde bilgi, teknoloji ve yenilik kapasitesine dayandığı bir ekonomik yapıyı ifade etmektedir. Bu ekonomi türünde maddi sermaye ve emek gibi geleneksel üretim faktörlerinin yanı sıra beşerî sermaye, Ar-Ge faaliyetleri, dijital altyapı ve yenilikçilik ön plana çıkmaktadır. Özellikle dijitalleşme, yapay zekâ ve veri temelli teknolojilerdeki hızlı gelişmeler, bilginin ekonomik sistem içindeki rolünü güçlendirmiş ve üretim süreçlerini daha esnek ve verimli hâle getirmiştir. Güncel literatür, bilgi ekonomisinin rekabet üstünlüğünü bilgiye erişim, bilgi üretimi ve bilginin ticarileştirilmesi kapasitesiyle ilişkilendirmektedir (OECD, 2024; World Bank, 2023). Bilgi ekonomisinin mikroekonomik etkileri, firmaların üretim yapıları, maliyet avantajları ve rekabet stratejilerinde önemli dönüşümlere yol açmaktadır. Bilgi yoğun sektörlerde faaliyet gösteren firmalar, yenilikçi ürün ve süreçler geliştirerek verimlilik artışları sağlamak ve küresel pazarlara daha kolay entegre olabilmektedir. Bilgi, üretimde artan getiriler yaratan bir faktör olarak toplam faktör verimliliğini desteklemekte ve teknoloji temelli büyümeyi hızlandırmaktadır. Firma düzeyinde yapılan ampirik çalışmalar, özellikle yapay zekâ ve dijital teknolojilerin üretkenliği anlamlı biçimde artırdığını ortaya koymaktadır (Bessen, 2023).

Makroekonomik düzeyde bilgi ekonomisi, ekonomik büyüme, istihdam yapısı ve dış ticaret performansı üzerinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Bilgi temelli büyüme, teknolojik ilerleme ve toplam faktör verimliliği artışı yoluyla uzun dönemli ve sürdürülebilir büyümeyi desteklemektedir. Bununla birlikte bilgi ekonomisi, işgücü piyasalarında nitelik dönüşümünü hızlandırarak yüksek beceri gerektiren mesleklerin payını artırmakta ve yapısal değişimleri beraberinde getirmektedir. Yapay zekâ ve ileri dijital teknolojilerin büyüme üzerindeki etkileri, yeni büyüme teorileri çerçevesinde bilgi ve teknolojinin üretim fonksiyonundaki merkezi rolünü teyit etmektedir (Aghion vd., 2023).

Yeni ekonomi kavramı, özellikle bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızlı gelişmelere bağlı olarak ekonomik yapılarda meydana gelen yapısal dönüşümleri ifade etmektedir. 1990'lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri ekonomisinde gözlenen yüksek büyüme oranları, düşük enflasyon ve belirgin biçimde gerileyen işsizlik oranları, bu dönüşümün somut göstergeleri olarak değerlendirilmektedir. Söz konusu makroekonomik performansın temelinde, enformasyon ve iletişim teknolojilerine yönelik yoğun yatırımların yer aldığı ileri sürülmüştür. Bu teknolojilerin yaygın biçimde benimsenmesiyle birlikte, üretim süreçlerinden işgücü piyasalarına kadar uzanan geniş bir alanda geleneksel ekonomik işleyişten farklı etkiler ortaya çıkmış ve bu etkiler ekonominin genel yapısına yayılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda literatürde “yeni ekonomi” kavramı kullanılmaya başlanmıştır (Söylemez, 2001). Yeni ekonomik düzeni tanımlamak amacıyla kullanılan bilgi ekonomisi kavramı ise ilk kez Machlup tarafından literatüre kazandırılmıştır. Machlup, bilgi ekonomisini klasik tarım, sanayi ve hizmet sektörleri içerisinde yer alan ancak doğrudan gözlemlenemeyen yeni bir faaliyet alanı olarak ele almıştır. Kavram, Drucker'ın *Sürekli Çılgı* adlı çalışmasıyla birlikte daha geniş bir akademik ve politik tartışma alanı bulmuş ve bilgiye dayalı üretim yapılarının önemini vurgulayan bir çerçeveye kavuşmuştur (Taşçı, 2007). Bu bağlamda bilgi ekonomisi, yalnızca teknolojik bir dönüşümü değil, aynı zamanda üretim, yönetim ve karar alma süreçlerinde bilginin merkezi bir unsur hâline gelmesini ifade etmektedir. Literatürde bilgi ekonomisinin

ortaya çıkışı iki temel belirleyici faktörle açıklanmaktadır. Bunlardan ilki, ekonomik faaliyetlerin giderek artan ölçüde bilgi yoğun hâle gelmesi; ikincisi ise ekonomik küreselleşmenin üretim, ticaret ve sermaye hareketleri üzerindeki dönüştürücü etkisidir. Bilginin üretim süreçlerindeki ağırlığının artması, firmaların rekabet stratejilerini yeniden şekillendirirken; küreselleşme, bilgiye dayalı mal ve hizmetlerin uluslararası ölçekte yayılmasını hızlandırmıştır. Bu iki dinamik birlikte ele alındığında, bilgi ekonomisinin modern ekonomik sistemlerin temel bileşenlerinden biri hâline geldiği görülmektedir (Houghton & Sheehan, 2000).

BİLGİ TOPLUMU

Bilgi toplumu, 1950’li ve 1960’lı yıllarda başta Amerika Birleşik Devletleri, Japonya ve Batı Avrupa ülkeleri olmak üzere gelişmiş ekonomilerde yaşanan teknolojik ilerlemeler ve bilgi teknolojilerinin yaygın kullanımı sonucunda ortaya çıkan bir toplumsal yapıyı ifade etmektedir. Literatürde bilgi toplumunun başlangıcı genellikle 1950’li yılların ortalarına tarihlendirilmektedir. Bu bağlamda bilgi toplumu olarak nitelendirilen ilk ülkenin Amerika Birleşik Devletleri olduğu kabul edilmektedir. Nitekim 1956 yılında ABD’de yönetim ve hizmet sektörlerinde çalışan beyaz yakalı işgücünün sayısının, sanayi sektöründe çalışan mavi yakalı işgücünü aşması, ülkenin üretim ve istihdam yapısında önemli bir dönüşüm yaşandığını göstermiştir. Bu gelişme, sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişin somut bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir (Odabaşı ve Erdal, 2018). Günümüzde içinde bulunulan dönem yaygın biçimde “bilgi çağı” olarak adlandırılmaktadır. Ancak bu aşamaya gelene kadar insanlık, tarihsel süreç içerisinde farklı toplumsal ve ekonomik evrelerden geçmiştir. Bilgi çağına geçiş süreci; özellikle sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan teknolojik yeniliklerin yanı sıra sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal alanlarda yaşanan köklü değişimlerle hız kazanmıştır. Bu dönüşüm süreci, yalnızca üretim tekniklerini değil, aynı zamanda toplumsal örgütlenme biçimlerini ve bireylerin bilgiyle kurduğu ilişkiyi de yeniden şekillendirmiştir (Yoloğlu, 2012).

Bilgi, insanlık tarihinin en erken dönemlerinden itibaren varlığını sürdürmüş temel bir unsur olmakla birlikte, toplumların gelişim düzeyine bağlı olarak farklı biçimlerde kullanılmıştır. İlkel toplumlar dışında kalan tarım, sanayi ve bilgi toplumlarında bilgi, üretim süreçlerinin ayrılmaz bir parçası olmuştur. Özellikle sanayi toplumu ve bilgi toplumunda üretim biçimlerinde meydana gelen dönüşümler; ekonomik, teknolojik, siyasal ve kültürel alanlarda önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Bu süreçte bilimsel yayınların sayısında artış yaşanmış, bilgi üretimi çeşitlenmiş ve sistematik bir nitelik kazanmıştır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş, bilimsel ilerleme, teknolojik gelişmeler ve inovasyonla birlikte ekonomik ve toplumsal yapıda kapsamlı etkiler doğurmuştur (Cervelló-Royo vd., 2025). Tablo 1’de bu toplumları birbirinden ayrılan özellikler gösterilmektedir.

Tablo 1: Tarihsel Süreç İçerisinde Oluşan Toplumsal Yapıların Özellikleri

Boyut / Toplum Türü	İlkel Toplum	Tarım Toplumu	Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Teknolojik	<ul style="list-style-type: none"> Enerji insan gücüne dayalıdır. Malzemeler hayvan postu ve taştandır. Araçlar taştan yapılmıştır. Üretim yöntemi yoktur. Ulaşım yürüyerek sağlanır. Haberleşme konuşma yoluyla olur. 	<ul style="list-style-type: none"> Enerji; insan, hayvan ve rüzgâra dayanır. Yenilenebilir malzemeler (ağaç, pamuk, yün vb.) kullanılır. Üretim yöntemi el becerilerine dayanır. Ulaşım: at, vagon ve yelkenli gemi. Haberleşme el yazısı ile sağlanır. 	<ul style="list-style-type: none"> Enerji fosil yakıtlara dayanır. Emek yerine makineler kullanılır. Birleştirme ve parçalara ayırma esaslı seri üretim vardır. Ulaşım: vapur, demiryolu, otomobil, uçak. Haberleşme basın-yayın yoluyla sağlanır. 	<ul style="list-style-type: none"> Enerji kaynakları doğal ve nükleerdir. Yenilenebilir ve ileri malzemeler kullanılır. Üretim robotlarla yapılır. Ulaşım sistemi uzay gemilerini de kapsar. Haberleşme elektronik araçlar ve bireysel iletişim ağlarıyla sağlanır.
Ekonomik	<ul style="list-style-type: none"> Avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıkla geçim sağlanır. 	<ul style="list-style-type: none"> Kendi kendine yeten, yerel ve adam merkezli ekonomi hâkimdir. Piyasa değeri olmayan temel ihtiyaçlara yöneliktir. Birincil kaynak topraktır. Köy ekonomisinde emek basit iş bölümüne dayanır. 	<ul style="list-style-type: none"> Ulusal düzeyde kitlesel ve standartlaştırılmış üretim yapılıdır. İş gücü karmaşık iş bölümüne ve hiyerarşiye dayanır. Birincil kaynak fizikî sermayedir. 	<ul style="list-style-type: none"> Küresel ekonomik yapı hâkimdir. Üretici ve tüketiciyi birleştiren bilgi hizmetleri ekonominin merkezindedir.
Sosyal Sistem	<ul style="list-style-type: none"> Küçük gruplar hâlinde, klan veya aşiret yapısı içinde yaşanır. 	<ul style="list-style-type: none"> Seçkinlerle sınırlı eğitim vardır. Cinsel rollerin baskın olduğu geniş aile yapısı hâkimdir. 	<ul style="list-style-type: none"> Çekirdek aile yaygındır. Yetkinlik temelli, kitlesel eğitim sistemi vardır. 	<ul style="list-style-type: none"> Birey merkezî konumdadır. Değişik aile tipleri görülür. Eğitim bireysel ve süreklidir.
Politik Sistem	<ul style="list-style-type: none"> Grubun en yaşlı üyesinin ya da şefin kuralları geçerlidir. 	<ul style="list-style-type: none"> Feodalite hâkimdir. Hukuk, din, sosyal sınıf ve siyaset doğuştan kazanılan statüye dayanır. 	<ul style="list-style-type: none"> Kapitalizm ve Marksizm etkilidir. Hukuk, din, sosyal sınıf ve siyaset iktidar ilişkileriyle şekillenir. 	<ul style="list-style-type: none"> Küresel işbirliği ön plandadır. Bilginin kontrolü ve sahipliği için uluslararası örgütlenmeler vardır. Yerel yönetim ve katılımcı demokrasi gelişmiştir.
Paradigma	<ul style="list-style-type: none"> Doğal şekliyle dünya gözlemlenir. 	<ul style="list-style-type: none"> Bilim temelli matematik ve astronomidir. İnsanların doğüstü güçler tarafından kontrol edildiği inancı vardır. 	<ul style="list-style-type: none"> Bilim temelli yaklaşım (fizik). Merkezi düşünce hâkimdir. Rasyonel sosyal yapı oluşturulabileceği kabul edilir. 	<ul style="list-style-type: none"> Bilim temelli biyoloji, kuantum fiziği ve çevresel bilimlerdir. İnsanın yeteneği ve düşüncesinin önemi artmıştır.

Kaynak: (Çoban, 1997: 35-36; Erkan, 1998)

Tablo 1 değerlendirildiğinde, toplumsal yapıların ilkel toplumdan bilgi toplumuna uzanan tarihsel dönüşümünü teknolojik, ekonomik, sosyal, politik ve paradigmatik boyutlar üzerinden karşılaştırmalı olarak ortaya koymaktadır. Tabloya göre üretim süreçlerinde kullanılan enerji kaynakları ve teknolojiler, toplumların ekonomik örgütlenmesini ve iş bölümü yapısını belirleyen temel unsurlar hâline gelmiştir. Özellikle sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçişle birlikte bilgi ve teknoloji, ekonomik faaliyetlerin merkezine yerleşmiş; birey odaklı sosyal yapı ve küresel ekonomik entegrasyon güç kazanmıştır. Bu çerçevede Tablo 1, bilgi toplumunun önceki toplumsal yapılardan farklı olarak yenilik, esneklik ve bilgi temelli üretim anlayışı üzerine inşa edildiğini açık biçimde göstermektedir.

Bilgi Ekonomisinin Temel Bileşenleri

Literatürde bilgi ekonomisinin yapısını ve işleyişini açıklamaya yönelik farklı sınıflandırmalar ve yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar, bilginin ekonomik değer yaratma sürecindeki rolünü ve ülkelerin bilgi temelli kalkınma kapasitelerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Dünya Bankası'nın geliştirdiği çerçeveye göre bilgi ekonomisi; ekonomik ve kurumsal rejim, eğitim ve beceri, bilgi ve iletişim altyapısı ile inovasyon sistemi olmak üzere dört temel bileşenden oluşmaktadır. Söz konusu bileşenler, bilginin üretilmesi, yayılması, özümsemesi ve ekonomik faaliyetlerde etkin biçimde kullanılmasını sağlayan tamamlayıcı unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, bileşenlerden herhangi birindeki yetersizlik, bilgi ekonomisinin bütüncül ve sürdürülebilir biçimde işlenmesini sınırlandırabilmekte; dolayısıyla ülkelerin rekabet gücü ve uzun dönemli ekonomik büyüme performansı üzerinde belirleyici etkiler yaratabilmektedir (Işık ve Kılınç, 2013).

Tablo 2: Bilgi Ekonomisinin Temel Bileşenleri

Bileşen	Açıklama
Ekonomik ve Kurumsal Rejim	Ülkenin ekonomik ve kurumsal rejimi, mevcut ve yeni bilginin verimli bir biçimde kullanılmasını sağlamalı; girişimciliğin geliştirilmesine yönelik uygun teşvik mekanizmaları oluşturmaktadır.
Eğitim ve Beceri	Ülke vatandaşları, bilgiyi üretmek, paylaşmak ve etkin biçimde kullanabilmek için nitelikli eğitime ve gerekli becerilere sahip olmalıdır.
Bilgi İletişim Altyapısı	Dinamik bir enformasyon altyapısı; etkin iletişimi, bilginin yayılımını ve enformasyonun işleyişini kolaylaştırmaktadır.
İnovasyon Sistemi	Ülkenin inovasyon sistemi; firmalar, araştırma merkezleri, üniversiteler, düşünce kuruluşları, danışmanlar ve diğer organizasyonlardan oluşarak artan küresel bilgi stokunu çekebilmeli, özümseyebilmeli, yerel ihtiyaçlara uyarlayabilmeli ve yeni teknolojiler üretebilmelidir.

Kaynak: Işık ve Kılınç, 2013

Tablo 1, bilgi ekonomisinin işleyişini belirleyen dört temel bileşeni bütüncül bir çerçevede ortaya koymaktadır. Buna göre etkin bir ekonomik ve kurumsal rejim, bilginin üretim

süreçlerinde verimli kullanılmasını ve girişimciliğin teşvik edilmesini sağlarken; eğitim ve beceri bileşeni, bireylerin bilgiyi üretme, paylaşma ve kullanma kapasitesini artırarak beşerî sermayenin niteliğini güçlendirmektedir. Bilgi ve iletişim altyapısı, bilginin hızlı ve etkin biçimde yayılmasına olanak tanıyarak ekonomik ve toplumsal etkileşimi desteklerken; inovasyon sistemi ise küresel bilgi stokunun özümsemesi, yerel ihtiyaçlara uyarlanması ve yeni teknolojilerin geliştirilmesi yoluyla sürdürülebilir büyümenin temelini oluşturmaktadır. Bu bileşenlerin birlikte ve uyumlu şekilde işlemesi, ülkelerin bilgi temelli kalkınma sürecinde rekabet avantajı elde etmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

Bilgi Ekonomisi, Sürdürülebilir Ekonomik Büyüme Bağlamında Patent ve ARGE Harcamaları

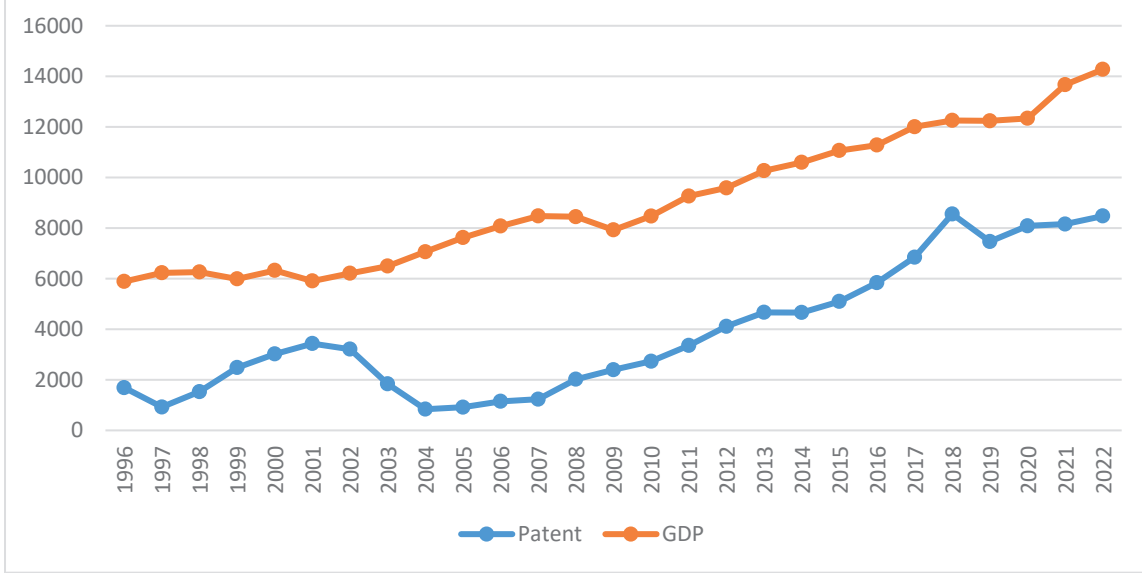
Bilgi ekonomisi çerçevesinde sürdürülebilir ekonomik büyüme, bilginin üretim süreçlerinde temel bir girdi hâline gelmesi ve bu bilginin yenilikçilik yoluyla kalıcı ekonomik değere dönüştürülmesiyle mümkün olmaktadır. Bu bağlamda patent başvuruları, bilgi ekonomisinin çıktılarında biri olarak teknolojik yeniliklerin korunmasını ve ticarileştirilmesini sağlayarak uzun dönemli büyümenin önemli bir göstergesi niteliği taşımaktadır. Patentler, firmaların ve ülkelerin bilgi üretme kapasitesini somutlaştırmakta; yüksek katma değerli üretim, verimlilik artışı ve rekabet gücü yoluyla sürdürülebilir büyüme performansını desteklemektedir. Güncel literatür, patent yoğunluğunun artmasının bilgi temelli sektörlerin gelişimini hızlandırarak ekonomilerin küresel değer zincirlerinde daha üst konumlara yükselmesine katkı sağladığını ortaya koymaktadır (Khan & Park, 2022; Liu vd., 2023).

Ar-Ge harcamaları ise bilgi ekonomisinin temel girdisi olarak sürdürülebilir ekonomik büyümenin sürekliliğini sağlayan başlıca mekanizmalardan biridir. Ar-Ge yatırımları, yeni bilginin üretilmesini ve mevcut bilginin geliştirilmesini mümkün kılarak teknolojik ilerlemeyi ve toplam faktör verimliliği artışını desteklemektedir. Bilgi ekonomisinde Ar-Ge faaliyetleri ile patent başvuruları arasında güçlü bir tamamlayıcılık ilişkisi bulunmaktadır; Ar-Ge bilgi üretimini beslerken, patentler bu bilginin ekonomik değere dönüşmesini ve yayılmasını sağlamaktadır. Bu bütüncül yapı, büyümenin yalnızca kısa vadeli değil, aynı zamanda yenilik temelli, istikrarlı ve çevresel açıdan daha verimli bir biçimde gerçekleşmesine katkı sunmaktadır. Dolayısıyla Ar-Ge harcamalarının artırılması ve patent sisteminin etkinleştirilmesi, bilgi ekonomisine dayalı sürdürülebilir büyüme stratejilerinin temel politika araçları arasında yer almaktadır (Huffman & Sims, 2020; Jones, 2024). Şeki 1 ve Şekil 2 pataent ve argenin ekonomik büyüme olan ilişkisi gösterilmiştir.

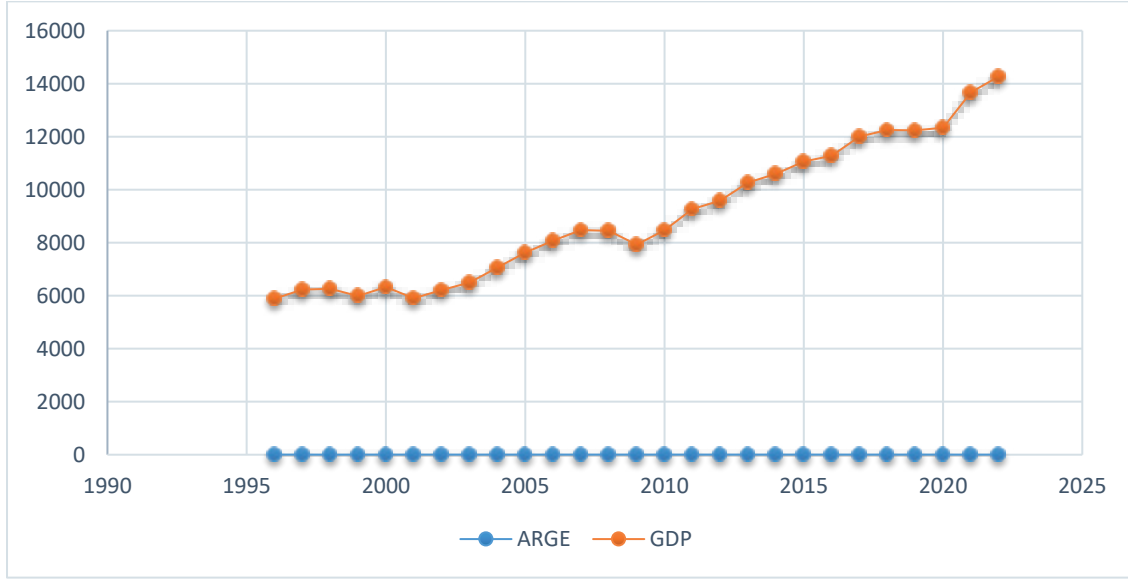
Şekil 1'deki veriler incelendiğinde, 1996-2022 döneminde patent başvuruları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli birlikte hareketi ortaya koymaktadır. Özellikle 2000'li yılların ortalarından itibaren hem patent başvurularında hem de ekonomik büyümede belirgin bir artış eğiliminin gözlemlendiği, bu eğilimin 2010 sonrası dönemde daha da güçlendiği dikkat çekmektedir. Patent başvurularındaki artışın, ekonomik büyümenin hızlandığı dönemlerle büyük ölçüde örtüşmesi, bilgi üretimi ve yenilik faaliyetlerinin büyüme sürecini destekleyen önemli bir dinamik olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bazı yıllarda kısa dönemli dalgalanmalar bulunsa da, genel eğilim patent faaliyetlerindeki genişlemenin ekonomik büyüme performansı ile paralel seyrettiğine işaret etmektedir. Bu görünüm, bilgi ekonomisi

çerçevesinde yenilikçilik ve teknolojik kapasitenin uzun dönemde sürdürülebilir ekonomik büyümenin temel belirleyicileri arasında yer aldığına dair teorik beklentilerle uyumludur.

Şekil 1: Patent Başvuruları ve Ekonomik Büyüme (1996-2022)

Şekil 2 incelendiğinde, 1996-2022 döneminde Ar-Ge harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli eğilimi ortaya koymaktadır. Ar-Ge harcamalarının özellikle 2000’li yılların ortalarından itibaren istikrarlı bir artış eğilimi sergilediği ve bu artışın ekonomik büyümedeki yükselişle büyük ölçüde paralel seyrettiği görülmektedir. Her ne kadar Ar-Ge harcamalarının düzeyi ekonomik büyümeye kıyasla daha düşük bir ölçekte yer alsada, zaman içinde artan Ar-Ge yatırımlarının büyüme sürecini destekleyen yapısal bir unsur hâline geldiği dikkat çekmektedir. Özellikle 2010 sonrası dönemde Ar-Ge harcamalarındaki düzenli artışla birlikte ekonomik büyümenin ivme kazanması, bilgi üretimi ve teknolojik yeniliklerin büyüme performansını güçlendirdiğine işaret etmektedir. Bu bulgular, Ar-Ge faaliyetlerinin bilgi ekonomisi çerçevesinde uzun dönemde ekonomik büyümeyi destekleyen ve büyümenin sürekliliğini sağlayan temel yapısal dinamiklerden biri olduğunu ortaya koymaktadır.

Şekil 2: Ar-Ge ve Ekonomik Büyüme (1996-2022)

Şeki 1 ve Şekil 2 birlikte değerlendirildiğinde, patent başvurularının ekonomik büyüme ile daha dalgalı ancak eş yönlü bir seyir izlediği, buna karşılık Ar-Ge harcamalarının büyüme süreciyle daha istikrarlı ve kademeli bir artış eğilimi sergilediği görülmektedir. Bu durum, Ar-Ge yatırımlarının uzun vadede bilgi üretimini besleyen temel bir girdi, patent başvurularının ise bu sürecin daha çok çıktıya ve ticarileşmeye yansıyan göstergesi olduğu söylenebilir.

Literatür Taraması

Bilgi ekonomisi, yenilikçilik ve teknolojik gelişmelerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, son yıllarda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler bağlamında iktisat literatüründe yoğun biçimde tartışılan konular arasında yer almaktadır. Bu çerçevede yapılan ampirik çalışmalar; Ar-Ge harcamaları, patent başvuruları, bilgi ve iletişim teknolojileri yatırımları ile beşerî sermaye göstergelerinin ekonomik büyüme sürecindeki rolünü farklı ülke grupları, dönemler ve ekonometrik yöntemler kullanarak incelemiştir. Aşağıda sunulan literatür incelemesi, söz konusu çalışmaların bulgularını sistematik bir biçimde özetleyerek bilgi ekonomisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin teorik ve ampirik boyutlarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Tablo 3: Literatür incelemesi

Yazar	Yöntem ve Ülkeler	Bulgular
O'Mahony ve Vecchi (2003)	Dinamik panel veri analizi / 1976–2000 / ABD ve İngiltere	BİT sermayesine yapılan yatırımlar, üretim ve toplam faktör verimliliği artışı yoluyla büyümeye katkı sağlamıştır.
Yoo (2003)	Regresyon analizi / 1970–1998 / 56 gelişmekte olan ülke	Gelişmekte olan ülkelerde BİT yatırımları ekonomik büyüme üzerinde olumlu etki oluşturmuştur.
Genç ve Atasoy (2010)	Panel veri nedensellik analizi / 1997–2008 / 34 ülke	Ar-Ge harcamaları ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkiye sahiptir.
Tucci (2010)	Granger nedensellik analizi ve panel GMM testi / 1980–2009 / 58 ülke	Yüksek kaliteli patentlere sahip ülkelerin daha fazla ekonomik büyüme elde ettikleri saptanmıştır.
Korkmaz (2010)	VAR, Johansen eşbütünleşme testi, Granger nedensellik testi / 1990–2006 / Türkiye	Kısa dönemde Ar-Ge harcamaları büyümeyi etkilerken, uzun dönemde değişkenler birbirinden etkilenmemektedir.
Türeci (2013)	Panel veri analizi / 1995–2008 / 53 ülke	BİT'in ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkisi saptanmıştır.
Taban ve Şengür (2014)	Johansen eşbütünleşme testi	Ar-Ge sektöründe tam zaman eşdeğer çalışan sayısı kısa ve uzun dönemde büyümeyi pozitif etkilerken, Ar-Ge harcamaları böyle bir etki göstermemektedir.
Gelgeç ve Hatırlı (2018)	ARDL / 1990–2013 / Türkiye	Bilgi ekonomisinin ekonomik büyüme üzerinde kısa dönemde olumlu, uzun dönemde ise olumsuz etkilerinin olduğu saptanmıştır.
Majeed ve Ayub (2018)	EKK, havuzlanmış EKK, iki aşamalı EKK ve GMM / 1980–2015 / Seçili 149 ülke	Kullanılan tüm BİT göstergelerinin hem bölgesel hem de küresel ekonomik büyümeyi desteklediği gösterilmiştir.
David (2019)	Panel vektör otoregresyon / 2000–2015 / 46 seçili ülke	Telekomünikasyon altyapısı ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü ve geri beslemeli bir nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.
Bakari ve Tiba (2019)	Panel ARDL / 1995–2017 / Cezayir, Fas, Mısır ve Tunus	Bilgi ve iletişim teknolojilerine yapılan yatırımların ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varılmıştır.
Gyedu vd. (2021)	GMM style panel VAR / 2000–2017 / G7 ve BRICS ülkeleri	İnovasyon belirleyicilerinin ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif etkiler yarattığı sonucuna ulaşılmıştır.

Not: BİT, bilgi ve iletişim teknolojilerini ifade etmektedir.

Tablo 3 değerlendirildiğinde, bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT), Ar-Ge harcamaları ve patent göstergelerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin ülke grupları, dönemler ve kullanılan yöntemlere bağlı olarak farklılaştığı görülmektedir. Çalışmaların önemli bir kısmı, özellikle gelişmiş ve OECD ülkelerinde BİT yatırımları ile Ar-Ge faaliyetlerinin üretim ve toplam faktör verimliliği artışı yoluyla ekonomik büyümeyi desteklediğini ortaya koyarken, bazı gelişmekte olan ülkelerde bu ilişkinin zayıf ya da istatistiksel olarak anlamsız olabildiğine işaret etmektedir. Ayrıca kısa ve uzun dönem ayrımı yapan analizler, bilgi ekonomisi göstergelerinin büyüme üzerindeki etkilerinin zaman ufkuna göre değişebildiğini göstermektedir. Bu heterojen bulgular, bilgi ekonomisi ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin yapısal özellikler, kurumsal kapasite ve teknolojiye uyum düzeyi gibi faktörlere bağlı olarak şekillendiği söylenebilir.

EKONOMETRİK ANALİZ

Metodoloji

Bu çalışmada, Türkiye ekonomisi için 1996-2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak bilgi ekonomisi göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilecektir. Kurulan ekonometrik modelde ekonomik büyüme bağımlı değişken olarak ele alınırken, patent başvuruları ve Ar-Ge harcamaları bilgi ekonomisini temsilen bağımsız değişkenler olarak modele dâhil edilecektir. Analizde kullanılan patent başvurularına ilişkin veriler T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın ilgili veri setinden, Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyümeye ilişkin veriler ise Dünya Bankası veri tabanından temin edilmiştir. Analize geçilmeden önce serilerin durağanlık özellikleri Phillips-Perron (PP) birim kök testi ile sınırlanarak değişkenlerin bütünleşme dereceleri belirlenecektir. Değişkenlerin I(0) ve I(1) süreçlere sahip olması durumunda, kısa ve uzun dönem ilişkileri eşanlı olarak tahmin edebilmesi ve küçük örneklem avantajı sunması nedeniyle Pesaran vd., (2001) tarafından geliştirilen ARDL sınır testi yaklaşımı tercih edilecektir. Bu çerçevede, patent başvuruları ve Ar-Ge harcamalarının Türkiye'de ekonomik büyüme üzerindeki kısa ve uzun dönemli etkileri kapsamlı ve bütüncül bir biçimde değerlendirilecektir.

Bulgular

Ekonometrik analize geçilmeden önce modelde yer alan değişkenlerin durağanlık özellikleri incelenmiştir. Yapılan birim kök testi sonuçları, ekonomik büyüme, patent başvuruları ve Ar-Ge harcamaları değişkenlerinin düzey değerlerinde durağan olmadığını, buna karşılık birinci farkları alındığında durağan hâle geldiklerini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, söz konusu değişkenlerin I(1) süreçlere sahip olduğunu göstermektedir. Değişkenlerin bütünleşme derecelerinin belirlenmesinin ardından, ARDL modelinde kullanılacak optimal uzun dönem gecikme yapısı Akaike Bilgi Kriteri (AIC) esas alınarak belirlenmiştir. AIC sonuçlarına göre, modelin uzun dönem gecikme uzunluğu 1 olarak tespit edilmiştir. Bu çerçevede, belirlenen gecikme yapısıyla değişkenler arasındaki uzun dönem eşbütünleşme ilişkisinin analizi gerçekleştirilmiştir. Tablo 4'de değişkenlerin ARDL eşbütünleşme testi sonuçları gösterilmiştir.

Tablo 4: ARDL Eşbütünleşme (1,1,3)

Test İstatistiği	Değer	k	Kritik değer	I(0) Alt Sınır	I(1) Üst Sınır
F-istatistiği	7.802643	2	%10	2.63	3.35
			%5	3.10	3.87
			%1	4.13	5.00

Tablo 4 ARDL eşbütünleşme sonuçlarına göre, hesaplanan F-istatistiği (7.802643) tüm anlamlılık düzeylerinde I(1) üst sınır kritik değerlerinin üzerinde yer almaktadır. Bu bulgu, “uzun dönemli ilişki yoktur” şeklindeki sıfır hipotezinin reddedildiğini ve modelde yer alan değişkenler arasında uzun dönemli bir eşbütünleşme ilişkisinin var olduğunu göstermektedir.

Özellikle %1 anlamlılık düzeyinde dahi F-istatistiğinin kritik değeri aşması, elde edilen sonucun güçlü ve istatistiksel olarak güvenilir olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 5’te sunulan kısa dönem ARDL sonuçları, ekonomik büyümenin bilgi ekonomisi göstergelerine kısa vadede sınırlı ve gecikmeli tepkiler verdiğini göstermektedir. Ar-Ge harcamalarının birinci farkı negatif ve sınırda anlamlı bulunurken, patent başvurularının cari ve birinci gecikmeli değerleri istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık patent başvurularının ikinci gecikmeli farkı ekonomik büyüme üzerinde negatif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etki ortaya koymaktadır. Ayrıca Ar-Ge harcamaları kısa vadede maliyet artırıcı nitelik taşımaktadır. Araştırma, personel, altyapı ve finansman giderleri hemen ortaya çıkarken, bu harcamaların üretim, verimlilik ve büyüme üzerindeki getirileri zamana yayılmaktadır. Bu nedenle kısa dönemde Ar-Ge harcamalarındaki artış, üretken faaliyetlere ayrılan kaynakları geçici olarak azaltarak ekonomik büyüme üzerinde negatif bir etki yaratabilmektedir.

Tablo 5: Kısa Dönem Sonuçları (bağımlı değişken: GDP)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
D(ARGE)	-2378.83	1217.6016	-1.9537	0.0684
D(PATENT)	0.004966	0.108660	0.0457	0.9641
D(PATENT(-1))	-0.079997	0.105650	-0.7572	0.4599
D(PATENT(-2))	-0.262731	0.102137	-2.5723	0.0205
ECT(-1)	-0.033733	0.005541	-6.0879	0.0000

Tablo 6’da sunulan uzun dönem katsayıları incelendiğinde, bağımlı değişken olarak ele alınan ekonomik büyüme (GDP) üzerinde Ar-Ge harcamaları (ARGE) ve patent başvurularının (PATENT) uzun dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşturmadığı görülmektedir.

Tablo 6: Uzun Dönem Katsayısı (Bağımlı değişken: GDP)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
ARGE	27188.93	82842.85	0.3282	0.7470
PATENT	-0.154441	2.732653	-0.0565	0.9556
C	3312.322	7890.963	0.4198	0.6802

Görüldüğü gibi Tablo 6’da Ar-Ge ve patent değişkenlerinin uzun dönemde anlamlı olarak bulunmamıştır. Uzun dönem katsayılarının anlamsız çıkması, Ar-Ge harcamaları ve patent başvurularının ekonomik büyümeye katkı sağlamadığı anlamına gelmemektedir. Bu katkının Türkiye’de doğrudan ve otomatik bir mekanizma üzerinden işlemediğini göstermektedir. Ar-Ge harcamalarının büyük ölçüde girdi odaklı kalması, patentlerin ticarileşme ve sanayiye entegrasyon düzeyinin sınırlı olması ile özel sektör Ar-Ge payı ve üniversite-sanayi iş birliklerinin yeterince gelişmemesi, bilgi üretiminin büyümeye dönüşmesini zayıflatmaktadır.

Bu bulgular, bilgi ekonomisinin Türkiye’de henüz olgun bir büyüme motoru hâline gelemediğine ve politika düzeyinde Ar-Ge’nin niteliği ile patentlerin ekonomik değere dönüşümünün güçlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

Sonuç ve değerlendirme

Bilgi ekonomisi ve bilgi toplumu, günümüz ekonomik sistemlerinde sürdürülebilir büyümenin temel dayanakları arasında yer almaktadır. Bilginin üretim sürecinde stratejik bir girdi hâline gelmesi, teknolojik yeniliklerin hızlanmasını, toplam faktör verimliliğinin artmasını ve uzun dönemde istikrarlı büyüme patikasının oluşmasını mümkün kılmaktadır. Bilgi toplumu ise bu süreci destekleyen beşerî sermaye yapısı, dijital beceriler ve sürekli öğrenme dinamikleri aracılığıyla bilgi ekonomisinin toplumsal zeminini oluşturmaktadır. Bu çerçevede bilgiye dayalı üretim yapıları, yalnızca kısa vadeli büyüme performansını değil; aynı zamanda rekabet gücü, istihdamın niteliği ve ekonomik dayanıklılık gibi sürdürülebilir kalkınmanın temel unsurlarını da güçlendirmektedir.

Bu çalışma, Türkiye ekonomisi için 1996-2022 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak bilgi ekonomisi göstergeleri ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemiştir. Analizde, değişkenlerin durağanlık özellikleri Phillips-Perron birim kök testi ile sınanmış ve tüm değişkenlerin birinci farklarında durağan olduğu tespit edilmiştir. Bu bulgu doğrultusunda ARDL sınır testi yaklaşımı tercih edilmiş ve yapılan eşbütünleşme analizi, değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını ortaya koymuştur. Kısa dönem sonuçları, Ar-Ge harcamalarının kısa vadede maliyet artırıcı etkiler nedeniyle büyüme üzerinde sınırlı ve negatif bir etki oluşturabildiğini, patent göstergelerinin ise gecikmeli ve dalgalı etkiler sergilediğini göstermektedir. Uzun dönem katsayıları ise Ar-Ge harcamaları ve patent başvurularının ekonomik büyüme üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki oluşturmadığını ortaya koymuştur.

Mevcut çalışmanın sonucu literatürdeki çalışmaların sonuçlarıyla kıyaslandığında, çalışmanın sonuçlarının özellikle Türkiye üzerine yapılan bazı ampirik çalışmalarla örtüştüğü görülmektedir. Korkmaz (2010) ile Taban ve Şengür (2014) gibi çalışmalar, Ar-Ge ve yenilik göstergelerinin uzun dönemde büyüme üzerindeki etkilerinin zayıf veya anlamsız olabileceğini vurgularken, bu çalışma da benzer biçimde bilgi ekonomisi göstergelerinin Türkiye’de doğrudan ve otomatik bir büyüme etkisi yaratmadığını ortaya koymaktadır. Buna karşılık gelişmiş ülkeler ve panel veri analizleri kullanan çalışmaların önemli bir kısmı, Ar-Ge ve patent faaliyetlerinin büyümeyi desteklediğini göstermektedir. Bu farklılık, Türkiye’de bilgi üretiminin ticarileşme kapasitesinin sınırlı olması, Ar-Ge faaliyetlerinin girdi odaklı yapısı ve yenilik ekosisteminin kurumsal eksiklikleriyle açıklanabilir. Dolayısıyla çalışma, bilgi ekonomisinin büyüme üzerindeki etkisinin ülkeye özgü yapısal koşullara bağlı olduğunu vurgulayarak literatüre tamamlayıcı bir katkı sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aghion, P., Jones, B. F., & Jones, C. I. (2023). Artificial intelligence and economic growth. In *The economics of artificial intelligence: An agenda* (pp. 237–282). University of Chicago Press.
- Bakari, S., & Tiba, S. (2019). The impact of information and communication technology on economic growth: Evidence from selected North African countries. *Journal of Economic Integration*, 34(2), 287–313.
- Bessen, J. E. (2023). AI and productivity growth: Evidence from firm-level data. *Industrial and Corporate Change*, 32(4), 859–890. <https://doi.org/10.1093/icc/dtad020>
- Cervelló-Royo, R., Devece, C., Galdón, J. L., & Lull, J. J. (2025). Towards the knowledge society: A definition, measurements, and limits. *Journal of Innovation & Knowledge*. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2025.100873>
- Çoban, H. (1997). *Bilgi toplumuna planlı geçiş*. İnkılap Kitabevi.
- David, O. O. (2019). Information and communication technology and economic growth in Africa: A panel vector autoregression analysis. *Telecommunications Policy*, 43(2), 101–113. <https://doi.org/10.1016/j.telpol.2018.08.005>
- Erkan, H. (1998). *Bilgi toplumu ve ekonomik gelişme* (4. bs.). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Gelgeç, G., & Hatırlı, S. (2018). Bilgi ekonomisi ve büyüme arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(1), 97–122.
- Genç, M. C., & Atasoy, B. S. (2010). Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Panel veri analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 6(11), 27–44.
- Gyedu, S., Frimpong, P. B., & Boateng, E. (2021). Innovation and economic growth: Evidence from G7 and BRICS countries. *Journal of Economic Structures*, 10(1), 1–22. <https://doi.org/10.1186/s40008-021-00245-1>
- Houghton, J., & Sheehan, P. (2000). *A primer on the knowledge economy*. Centre for Strategic Economic Studies, Victoria University.
- Huffman, G., & Sims, C. (2020). R&D intensity and sustainable economic growth: Evidence from advanced economies. *Research Policy*, 49(5), 104041. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2020.104041>
- Işık, N., & Kılınç, E. C. (2013). Bilgi ekonomisi ve iktisadi büyüme: OECD ülkeleri üzerine bir uygulama. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 13(26), 21–54.
- Jones, B. F. (2024). Innovation, growth, and sustainability: Technology investment in the knowledge economy. *Journal of Economic Perspectives*, 38(1), 125–148. <https://doi.org/10.1257/jep.38.1.125>

- Khan, Z., & Park, S.-Y. (2022). Patent activity and economic resilience: Exploring innovation-led growth pathways. *Technological Forecasting and Social Change*, 180, 121744. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121744>
- Korkmaz, S. (2010). Türkiye’de Ar-Ge harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 60(2), 87–105.
- Liu, Y., Qian, C., & Hu, M. (2023). R&D, patents, and sustainable growth: A knowledge-capabilities approach. *Technovation*, 119, 102570. <https://doi.org/10.1016/j.technovation.2023.102570>
- Majeed, M. T., & Ayub, T. (2018). Information and communication technology (ICT) and economic growth nexus: A comparative global analysis. *Pakistan Journal of Commerce and Social Sciences*, 12(2), 443–476.
- O’Mahony, M., & Vecchi, M. (2003). Is there an ICT impact on TFP? A heterogeneous dynamic panel approach. *Economics of Innovation and New Technology*, 12(2), 99–124. <https://doi.org/10.1080/1043859022000029222>
- Odabaşı, Y., & Erdal, E. (2018). Bilgi ekonomisi ve ekonomik büyüme: Seçilmiş OECD ülkeleri üzerine bir inceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 439–459.
- OECD. (2024). *The digital transformation of productivity*. OECD Publishing. <https://doi.org/10.1787/9789264553481-en>
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326. <https://doi.org/10.1002/jae.616>
- Powell, W. W., & Snellman, K. (2004). The knowledge economy. *Annual Review of Sociology*, 30, 199–220. <https://doi.org/10.1146/annurev.soc.29.010202.100037>
- Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy*, 98(5), S71–S102.
- Söylemez, M. (2001). *Yeni ekonomi: Küreselleşme, bilgi toplumu ve Türkiye*. Alfa Yayınları.
- Taban, S., & Şengür, M. (2014). Türkiye’de Ar-Ge ve ekonomik büyüme ilişkisi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 9(2), 7–30.
- Taşçı, D. (2007). Bilgi ekonomisi ve bilgi toplumu. In A. Güneş (Ed.), *Küreselleşme ve Türkiye* (ss. 315–332). Siyasal Kitabevi.
- Tucci, C. L. (2010). Patent citations, innovation and economic growth: A cross-country analysis. *Journal of Technology Transfer*, 35(3), 236–256. <https://doi.org/10.1007/s10961-009-9128-2>
- Türeci, M. (2013). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Panel veri analizi. *Ege Akademik Bakış*, 13(2), 185–198.
- World Bank. (2023). *World development report 2023: Digitalization for inclusive growth*. World Bank Publications.

Yoloğlu, A. C. (2012). Bilgi toplumu bağlamında toplumsal dönüşüm. *Akademik Bakış Dergisi*, 31, 445–460.

Yoo, S.-H. (2003). ICT investment and economic growth in developing countries. *Applied Economics Letters*, 10(9), 575–579. <https://doi.org/10.1080/1350485032000100256>

BÖLÜM 7

YENİLENEBİLİR ENERJİ VE EKONOMİK BÜYÜME ARASINDAKİ İLİŞKİ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Savaş ACAR¹

1. GİRİŞ

Enerji, günlük yaşantımızın olmazsa olmaz unsurlarından biridir. Sanayi Devrimiyle birlikte gelişen teknolojiyle tarım, sanayi ve lojistik gibi alanlarda enerji kullanımını artmıştır. Enerji, ülkelerin sosyal ve ekonomik olarak gelişmesini sağlamakla birlikte firmaların en önemli girdisi olarak kullanılmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde enerjinin kullanım alanları önemli ölçüde artmaktadır. Dünyada enerji üretimi fosil kaynaklı enerji kaynaklarından karşılanmaktadır. Fosil yakıt kullanımıyla beraber artan hava kirliliği, yenilenebilir enerji kaynaklarına geçişi zorunlu hale getirmiştir. Yenilenebilir enerji kaynaklarını fosil enerji kaynaklarıyla kıyasladığımızda zararsız, sürdürülebilir ve daha temiz kaynaklar olduğu bilinmektedir. Yenilenebilir enerji kaynakları, sürdürülebilir enerji kaynaklarının kullanılması, dışa olan enerji bağımlılıklarının azaltılması ve çevre kirliliğinin en aza indirilmesi açısından önemlidir. Ülkelerin mevcut enerji kaynaklarını etkin bir şekilde kullanımı, yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimi sağlamış, politik ve teorik anlamda yenilenebilir enerji konusunda yapılan çalışmalar artmıştır (Köse ve Gültekin, 2019, s. 141).

Tablo 1’de görüldüğü gibi 1965-2017 dönemi dünyada birincil enerji kullanım miktarı 8,3 milyar ton eşdeğer petrol düzeyinde iken artış oranı %2,5 düzeyinde gerçekleşmiştir. Dönemler itibariyle dikkate aldığımızda miktar bakımından en yüksek düzey 2000-2017 döneminde 11,5 milyar ton ile gerçekleşmiştir. Artış oranına baktığımızda ise 1965-1980 döneminde %3,9 ile en yüksek düzeye ulaşmıştır. Bu durum Türkiye açısından dikkate alındığında artış oranı dünyaya kıyasla daha yüksek düzeylerde seyretmektedir. Türkiye’de tüketilen enerji miktarı düşük düzeylerde görünse de özellikle 1965-1980 döneminde artış oranı %8,3 ile dünyada tüketilen enerji miktarına kıyasla 2 kattan fazla düzeyde artış göstermiştir. Enerji kullanımı açısından yenilenebilir enerji kullanımına baktığımızda, Türkiye’de yenilenebilir enerji kullanımında önemli oranda artış yaşandığı görülmektedir. 1965-2017 dönemi için dünyada yenilenebilir enerji kullanımı ortalama yüzde 9,7 düzeyinde artmışken, Türkiye’de yüzde 26 düzeyinde meydana gelmiştir. Bu durum Türkiye açısından, miktar düzeyinde önemli bir artış yaratmasa da artış oranları bakımından önemli sonuçlar içermektedir. (Apaydın vd., 2019, s. 119)

Tablo 1. Türkiye’de ve Dünyada Gerçekleşen Enerji Tüketimi (1965-2017)

Dönem	BİRİNCİL ENERJİ TÜKETİMİ				YENİLENEBİLİR ENERJİ TÜKETİMİ			
	Türkiye		Dünya		Türkiye		Dünya	
	*MTEP	Artış (%)	MTEP	Artış (%)	MTEP	Artış (%)	MTEP	Artış (%)
1965-2017	57,681	6,080	8378,295	2,540	0,519	26,127	74,727	9,738
1965-1980	16,778	8,327	5308,758	3,983	0,038	4,038	7,138	7,009
1980-2017	47,583	5,484	7919,739	1,631	0,032	33,909	27,216	7,725
2000-2017	104,901	4,833	11598,802	2,215	1,464	32,624	185,293	14,184

*MTEP : milyon ton eşdeğer petrol

Kaynak: Apaydın vd., 2019.

Tablo 1’de, yenilenebilir enerji tüketiminde önemli oranda artış yaşandığı görülmektedir. Enerji kullanımında ortaya çıkan bu artışın ekonomik büyümede nasıl bir etki yarattığı, yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerinde nasıl bir etki yaratacağı konusunda yapılacak çalışma büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın temel amacı; Türkiye’de yenilenebilir enerji kullanımının büyüme üzerinde yaratmış olduğu etkiyi incelemektir. Türkiye’nin 1965-2024 dönemlerine ait veriler dikkate alınarak yapılan çalışmada, KPSS birim kök testi ile serilerin durağanlığı incelenmiş, değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığı sınır ARDL testi ile analiz edilmiş, modelin sağlamlığını ve güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla diagnostik testlere ilişkin sonuçlar incelenmiş, modelin kararlılığını değerlendirmek amacıyla CUSUM ve CUSUMQ grafiklerinin analizleri yapılmıştır.

Bu kapsamda ilk olarak Türkiye için yapılan literatür çalışmalarına, sonrasında veri seti, yöntem ve analiz bulgularına yer verilmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde ülke ve ülke gruplarına ilişkin veriler dikkate alınarak yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik çok sayıda çalışma mevcuttur. Öncelikli olarak Türkiye için yapılan çalışmalar şu şekilde özetlenebilir:

Alper (2018) ve Budak (2025), Bayer-Hanck eşbütünleşme testini sırasıyla 1990-2017 ve 1990-2022 yılları için uyguladıkları çalışmalarında, yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisine yönelik uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ek olarak, ilk çalışmada yenilenebilir enerji tüketimindeki %1’lik artışın büyüme üzerinde % 0,19’luk artışa yol açtığı bulunmuştur. Ayrıca, Toda-Yamamoto nedensellik testinin yapıldığı ilk çalışmada büyümeden yenilenebilir enerji kullanımına yönelik tek yönlü; Granger nedensellik testinin uygulandığı ikinci çalışmada ise çift yönlü bir ilişki bulunmuştur. Bununla birlikte, Caner ve Yaşar (2024), 1990-2019 dönemi, Karamıklı ve Şaşmaz (2021) ise 1995-2015 dönemi için Toda-Yamamoto testini uygulamış ve söz konusu değişkenler arasında herhangi bir nedensel ilişkiye rastlamamışlardır.

Çandarlı ve Unakıtan (2021), Vektör Hata Düzeltme Modeli’ni (VECM) 1990-2019 dönemi için kullandıkları araştırmalarında, yenilenebilir enerji kullanımından büyümeye doğru kısa dönemde ters yönlü ilişki olduğunu ancak uzun dönemde bu ilişkinin aynı yönde seyrettiğini tespit etmişlerdir. Ayrıca, çalışmada değişkenler arasında uzun dönemde meydana gelen sapmaların ortalama hızda dengeye geleceği vurgulanmıştır. Öte yandan, Erdoğan vd. (2018), 1998-2015 dönemini VECM çerçevesinde inceledikleri çalışmalarında, bu kez ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji kullanımına doğru nedensel bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

Öcal ve Aslan (2013), Toda-Yamamoto nedensellik testi ve ARDL sınır testi yaklaşımı aracılığıyla 1990-2010 dönemini incelemişlerdir. Ortaya çıkan bulgular, yenilenebilir enerji kullanımından büyümeye yönelik uzun dönemde ters yönlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ekonomik büyümeden yenilenebilir enerji tüketimine yönelik tek yönlü ilişki olduğu saptanmıştır. Apaydın vd. (2019) ise Doğrusal Olmayan ARDL (NARDL) yaklaşımını kullanarak 1965-2017 dönemini inceledikleri çalışmalarında benzer bulguya ulaşmışlardır. Ayrıca negatif şokların etkisinin pozitif şoklara göre daha fazla etki yarattığı vurgulanmıştır.

Bazı çalışmalarda yenilenebilir enerji kullanımının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi farklı ülkeler açısından ele alınmıştır:

Pegkas (2019), 1990-2016 dönemi için Yunanistan'ı ARDL sınır testi yaklaşımı; Özer (2022), 1990-2018 dönemi için Danimarka'yı Fourier ADL eşbütünleşme testi; Minh ve Van (2023), 1995-2019 dönemi için Vietnamı ARDL ve Granger nedensellik testleri ile incelemişlerdir. Bu çalışmaların tümünde ekonomik büyümenin uzun dönemde yenilenebilir enerji tüketiminden pozitif yönde etkilendiği ortaya konulmuştur.

Shahbaz vd. (2015), Granger nedensellik testi ve ARDL sınır testi yaklaşımı aracılığıyla Pakistan ekonomisini ele almışlardır. 1972-2011 yılları arasını kapsayan zaman serilerinin dikkate alındığı çalışmada, ekonomik büyümenin yalnızca uzun dönemde değil aynı zamanda kısa dönemde de yenilenebilir enerjiden olumlu etkilendiği tespit edilmiştir. Naimoğlu (2021), 1990-2019 yılları için Almanya'yı Fourier ADL eşbütünleşme testi aracılığıyla incelemiş ve benzer sonuca ulaşmıştır.

Khoshnevis Yazdi ve Shakouri (2017) tarafından yapılan çalışmada 1979-2014 periyodu için İran ekonomisi ARDL sınır ve Granger nedensellik testleri ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, yenilenebilir enerji tüketiminin büyümede olumsuz bir etki yarattığına işaret etmektedir. Lee ve Jung (2018) ise 1990-2012 dönemi için Güney Kore ekonomisini analiz etmişlerdir. ARDL sınır testi yaklaşımının kullanıldığı çalışmada benzer bulgulara ulaşılmıştır. Somoye vd. (2022) ise 1990-2019 yılları için Nijerya ekonomisini NARDL yöntemi ile araştırmışlardır. Buna göre yenilenebilir enerji kullanımında ortaya çıkan pozitif şoklar büyümeyi azaltırken, negatif şoklar artırmaktadır.

Lin ve Moubarak (2014), 1977-2011 dönemi için Çin'i ARDL sınır, Johansen eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleriyle; Rafindadi ve Öztürk (2017), 1971-2013 dönemi için Almanya'yı Bayer-Hanck eşbütünleşme, ARDL sınır ve Granger nedensellik testleriyle; Can ve Korkmaz (2019) ise 1990-2016 dönemi için Bulgaristan'ı Toda-Yamamoto ve ARDL sınır nedensellik testleriyle analiz etmişlerdir. Bu çalışmalar, değişkenler arasında çift yönlü bir ilişki bulunduğunu göstermektedir.

Literatürde yenilenebilir enerji kullanımının büyüme üzerindeki etkisine yönelik ülke grupları açısından ele alan çalışmalar bulunmaktadır:

Apergis ve Danuletiu (2014), 1990-2012 dönemi için gelişmiş ve gelişmekte olan 80 ülkeyi Canning-Pedroni panel eşbütünleşme testi; Çınar ve Yılmaz, 1990-2013 yılları için gelişmekte olan 8 ülkeyi Westerlund eşbütünleşme testi; Le vd. (2020), 1996-2012 yılları için 102 ülkeyi Durbin Hausman eşbütünleşme testi; Kasperowicz vd. (2020), 1995-2016 periyodu için 29 Avrupa ülkesini Kao, Pedroni ve Westerlund panel eşbütünleşme testleri ile

incelemişlerdir. Bu çalışmalar yenilenebilir enerjinin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur. Bhattacharya vd. (2016), 1991-2012 dönemi için yenilenebilir enerji kullanımını en yüksek 38 ülkeyi, Inglesi-Lotz (2016), 1990-2010 periyodu için 30 OECD ülkesini; Ahmed ve Shimada (2019), 1994-2014 dönemi için gelişmekte olan 30 ülkeyi araştırmışlardır. Pedroni panel eşbütünleşme testinin kullanıldığı bu çalışmalarda benzer sonuca ulaşılmıştır.

Destek (2016), aralarında Türkiye'nin de olduğu gelişmekte olan 6 ülkeyi NARDL sınır testi aracılığıyla incelemiştir. 1971-2011 yıllarını kapsayan serilerin kullanıldığı çalışmada ülkeler bazında farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Saad ve Taleb (2018), 1990-2014 dönemi için 12 Avrupa ülkesini Granger nedensellik testi ve VAR analizi ile incelemişlerdir. Ulaşılan sonuçlar kısa dönemde büyümeden yenilenebilir enerjiye tek yönlü, uzun dönemde ise çift yönlü bir ilişki olduğuna işaret etmektedir. Baltacı (2025), E-7 ülkelerini Gengenbach, Urban ve Westerlund panel eşbütünleşme testleri aracılığıyla araştırmıştır. 1995-2019 yıllarını dikkate alan çalışma yenilenebilir enerji kullanımının ile büyüme arasında karşılıklı bir ilişki olduğunu göstermiştir.

3. VERİ SETİ, YÖNTEM VE BULGULAR

3.1. Veri Seti

Bu çalışma yenilenebilir enerjinin büyüme üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Bu amaçla ekonomik büyümeyi (LN_{GDP}) temsilen kişi başına düşen GSYİH (2015 sabit ABD doları cinsinden), yenilenebilir enerjiyi (LN_{REN}) temsilen kişi başına düşen yenilenebilir enerji tüketimi kullanılmıştır. Kontrol değişken olarak emek (LN_{POP}) ve sermaye (LN_{CAP}) faktörleri tercih edilmiştir. Bu değişkenler de sırasıyla toplam nüfus ve brüt sermaye oluşumu (GSYİH'nin yüzdesi olarak) ile temsil edilmektedir. LN_{REN} Our World in Data'dan, diğer değişkenler ise World Bank'ten temin edilmiştir. Doğal logaritmaları alınan yıllık serileri 1965-2024 dönemini kapsamakta olup 60 gözlem sayısından oluşmaktadır.

3.2. Yöntem

Eşbütünleşme testleri değişkenler arasındaki uzun dönemli etkiyi incelemek için kullanılmaktadır. Literatürde ilk eşbütünleşme testi Engle ve Granger (1987) tarafından geliştirilmiştir. Daha sonra Johansen (1988) ve Gregory ve Hansen'in (1996) katkılarıyla literatür bu açıdan daha zengin bir hale gelmiştir. Bu testleri değişkenlerin düzeyde birim köklü, birinci farkı alındığında durağan hale geldiği varsayımına dayanmaktadır. Ancak iktisadi zaman serileri zaman zaman farklı mertebede durağanlık özellikleri gösterebilmektedirler. Bu sorunu aşmak için Pesaran vd. (2001), Gecikmesi Dağıtılmış Otopregresif (ARDL) sınır testi

yaklaşımını geliştirmişlerdir. Bu sayede I(0) ve I(1) yapısındaki değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı sınanabilir hale gelmiştir.

ARDL yaklaşımı, bağımlı değişkenin gecikmiş değerleriyle birlikte bağımsız değişkenlerin hem mevcut hem de gecikmiş değerlerini kapsayan bir regresyon modeli olarak ifade edilmektedir. (1) numaralı denklem dikkate alınarak test uygulanmaktadır (Narayan ve Narayan, 2005):

$$\begin{aligned} \Delta LNGDP_t = & \alpha_0 + \sum_{i=1}^p \alpha_1 \Delta LNGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_2 \Delta LNREN_{t-i} + \sum_{i=1}^p \alpha_3 \Delta LNPOP_{t-i} + \\ & \sum_{i=1}^p \alpha_4 \Delta LNCAP_{t-i} + \alpha_5 LNGDP_{t-1} + \alpha_6 LNREN_{t-1} + \alpha_7 LNPOP_{t-1} + \alpha_8 LNCAP_{t-1} + e_t \end{aligned} \quad (1)$$

(1) numaralı denklemde Δ fark operatörünü, p uygun gecikme sayısını, e_t hata terimini göstermektedir. Testin hipotezleri şu şekildedir:

$$H_0: \alpha_5 = \alpha_6 = \alpha_7 = \alpha_8 = 0, \quad (2)$$

$$H_1: \alpha_5 \neq \alpha_6 \neq \alpha_7 \neq \alpha_8 \neq 0, \quad (3)$$

Yukarıdaki denklemlerden ilki değişkenler arasında uzun dönemli etki olup olmadığını gösteren temel hipotez, ikincisi ise değişkenlerin eşbütünleşik olduğunu gösteren alternatif hipotez yer almaktadır. Hesaplanan değer alt ve üst sınır değerlerinden büyük olması halinde temel hipotez reddedilebilmektedir. Bu durumda değişkenler içerisinde uzun dönemli bir ilişki olduğu kabul edilmektedir. Uzun dönemli katsayıların tahmin edilmesi için aşağıdaki denklem dikkate alınmaktadır:

$$\begin{aligned} LNGDP_t = & \beta_0 + \sum_{i=1}^p \beta_1 LNGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_2 LNREN_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_3 LNPOP_{t-i} + \\ & \sum_{i=1}^p \beta_4 LNCAP_{t-i} + \mu_t \end{aligned} \quad (4)$$

(4) numaralı denklemde μ_t hata terimini temsil etmektedir. Değişkenler içerisinde kısa dönemli ilişkileri gözlemlemek için hata düzeltme modeli kurulmaktadır. Bunun için (5) numaralı denklem kullanılmaktadır:

$$\begin{aligned} \Delta LNGDP_t = & \gamma_0 + \sum_{i=1}^p \gamma_1 \Delta LNGDP_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_2 \Delta LNREN_{t-i} + \sum_{i=1}^p \gamma_3 \Delta LNPOP_{t-i} + \\ & \sum_{i=1}^p \gamma_4 \Delta LNCAP_{t-i} + \gamma_5 HDT_{t-1} + v_t \end{aligned} \quad (5)$$

(5) numaralı denklemde v_t hata düzeltme terimini, HDT ise hata düzeltme terimini temsil etmektedir. Burada HDT katsayısının negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olması oldukça önemlidir. Bu katsayı, sistemde ortaya çıkan kısa dönemli sapmaların, uzun dönem denge düzeyine hangi hızda ve ne ölçüde geri döndüğünü ifade etmektedir (Martins vd., 2021).

Bu doğrultuda, kurulan hata düzeltme modeli kısa dönemli dinamikler ile uzun dönemli denge ilişkisinin birlikte analiz edilmesine olanak tanımaktadır.

3.3. Bulgular

Öncelikle çalışmada yer alan değişkenlere ilişkin tanımlayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Tablo 1, bu açıdan detaylı bilgi vermektedir.

Tablo 1: Tanımlayıcı İstatistikler

	LNGDP	LNREN	LNPOP	LNCAP
Ortalama	8.687	6.971	17.862	3.077
Medyan	8.623	7.207	17.919	3.153
Maks. Değer	9.626	8.456	18.264	3.556
Min. Değer	7.898	5.282	17.292	2.427
Standart Sapma	0.479	0.887	0.289	0.283
Çarpıklık	0.338	-0.457	-0.375	-0.486
Basıklık	2.006	2.327	1.935	2.172
Jarque-Bera	3.613	3.223	4.244	4.073
Olasılık Değeri	0.164	0.200	0.120	0.130

Değişkenlere ait tanımlayıcı bilgilerin yer aldığı Tablo 1’de ortalama ve medyan değerlerinin birbirlerine oldukça yakın olduğu dikkat çekmektedir. Bu durum değişkenlerin simetrik dağılım gösterdiğine işaret etmektedir. Çarpıklık ve basıklık değerleri incelendiğinde, tüm değişkenlerin hafif çarpık ve basık bir dağılım gösterdiği fakat uç durumların söz konusu olmadığı görülmektedir. Standart sapma değerlerinin genel olarak düşük olduğu, yalnızca LNREN için biraz daha büyük olduğu gözlemlenmiştir. Bu da söz konusu serinin zaman içinde daha dalgalı bir seyir izlediğini göstermektedir. Jarque-Bera test istatistiklerine ve olasılık değerlerine göre tüm değişkenlerin normal dağılım varsayımına uygunluk gösterdiğini ifade etmek mümkündür.

Değişkenler içerisindeki uzun dönemli ilişki incelenmeden önce serilerin durağanlık durumlarının incelenmesi gerekmektedir. Bunun için uygulanan KPSS birim kök testine ilişkin veriler Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2: KPSS Birim Kök Testi Sonuçları

Değişken	Test İstatistiği	
	Sabitli Model	Sabitli ve Trendli Model
LNGDP	1.328	0.139**
ΔLNGDP	0.149***	-
LNREN	0.396**	0.124**
LNPOP	0.527*	0.587
ΔLNPOP	-	0.066***
LNCAP	0.490*	0.121**

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 seviyelerinde anlamlılığı ifade etmektedir. Analiz, Bartlett kernel yöntemi ve Andrews otomatik bant genişliği seçim yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2 incelendiğinde sabitli model için LNGDP'nin birinci farkı alındığında diğer serilerin düzeyde durağan oldukları görülmektedir. Sabitli ve trendli model için ise LNPOP'un birinci farkı alındığında diğer serilerin düzeyde durağan oldukları anlaşılmaktadır. Farklı mertebeden durağan olan zaman serilerinin incelenmesi için kullanışlı bir yöntem olduğu düşünülen ARDL sınır testi yaklaşımı ile değişkenler içerisindeki uzun dönemli ilişki incelenmiştir. Teste ilişkin bulunan sonuçlar Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3: ARDL (2, 2, 3, 0) Sınır Testi Sonuçları

F-istatistik	Kritik Değerler					
	%10		%5		%1	
13.828*	Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır	Alt Sınır	Üst Sınır
	3.540	4.235	4.180	4.938	5.620	6.503

Not: * %1 seviyesinde anlamlılığı göstermektedir. Model seçiminde Akaike Bilgi Kriteri (AIC) dikkate alınmıştır.

Tablo 3'e baktığımızda ARDL sınır testine ait sonuçlar analiz edildiğinde, hesaplanan F-istatistiğinin tüm anlamlılık seviyelerinde alt ve üst sınırlardan büyük olduğu ve bu durum değişkenler arasında eşbütünlük olmadığını gösteren temel hipotezin reddedildiği sonucunu göstermektedir. Bu durumda değişkenler içerisinde uzun dönemli bir ilişki bulunduğunu söylemek mümkündür. Sonrasında ARDL modeli üzerinden uzun dönemli katsayılar tahmin edilmiştir. Sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4: Uzun Dönemli Katsayıların Tahmini

Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık Değeri
LNREN	0.040**	0.018	2.162	0.036
LNPOP	-3.882**	1.564	-2.482	0.017
LNCAP	0.170*	0.031	5.511	0.000

Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 düzeyinde anlamlı bulunduğunu ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer aldığı gibi bağımsız değişkenlere ait katsayıların tümü istatistiksel açıdan anlamlı çıkmıştır. Buna göre LNREN ve LNCAP'de ortaya çıkan %1'lik artış uzun dönemde LNGDP'de sırasıyla %0.04'lük ve %0.17'lik bir artışa sebep olmaktadır. Ayrıca LNPOP'ta görülen %1'lik artış uzun dönemde LNGDP'de %3.88'lik azalmaya sebep olmaktadır. Modelin kısa dönemli dinamiklerini gözlemlemek için kurulan hata düzeltme modeli aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 5: Kısa Dönemli Katsayıların Tahmini

Bağımsız Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik	Olasılık Değeri
Δ LNREN	0.041**	0.016	2.557	0.014
Δ LNPOP	3.883*	1.425	2.724	0.009
COINTEQ	-0.511*	0.059	-8.677	0.000

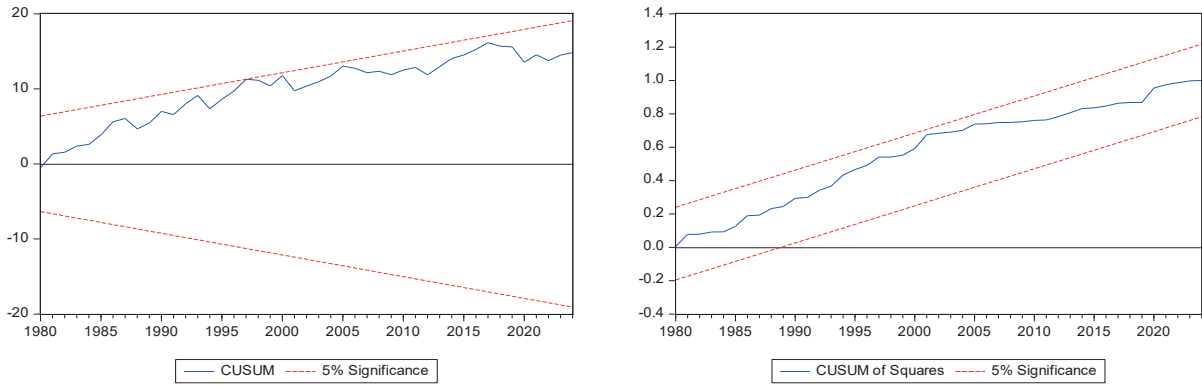
Not: * ve ** sırasıyla %1 ve %5 seviyesinde anlamlı bulunduğunu ifade etmektedir.

Tablo 5 incelendiğinde tahmin edilen kısa dönemli katsayıların istatistiksel açıdan anlamlı oldukları sonucu çıkmaktadır. Buna göre LNREN'de görülen %1'lik bir artış LNGDP'yi %0.04 artırırken, LNPOP'ta ortaya çıkan %1'lik bir artış %3.88 azaltmaktadır. Seçilen model dolayısıyla LNCAP için kısa dönemli katsayı tahmin edilememiştir. Diğer taraftan hata düzeltme teriminin negatif ve istatistiksel açıdan anlamlı olduğu görülmektedir. Bu sonuç hata düzeltme modelinin düzgün bir şekilde çalıştığını ima etmektedir. Buna göre kısa dönemde meydana gelen bir dengesizlik yaklaşık iki yıl sonra kendiliğinden dengeye gelmektedir. Modelin sağlamlığını ve güvenilirliğini değerlendirmek amacıyla bir dizi diagnostik test uygulanmıştır. Test sonuçları aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 6: Diagnostik Testlere Ait Sonuçlar

Test	İstatistik	Olasılık Değeri
Jarque-Bera	2.246	0.325
Breusch-Godfrey	0.023	0.978
Breusch-Pagan-Godfrey	0.761	0.675

Tablo 6’da yer alan diagnostik testlere ilişkin sonuçlar yer almaktadır. Jarque-Bera testi kalıntıların normal dağılıma uygunluk gösterdiğini, Breusch-Godfrey testi kalıntılarda otokorelasyon sorunu olmadığını, Breusch-Pagan-Godfrey testi ise kalıntılarda değişen varyans sorunu olmadığını işaret etmektedir. Özetle modelin genel olarak güvenilir olduğunu ifade etmek mümkündür. Son olarak, modelin kararlılığını değerlendirmek amacıyla Şekil 1’de görülen CUSUM ve CUSUMQ grafikleri incelenmiştir.

Şekil 1: Cusum ve CusumQ Grafikleri

Şekil 1’de gösterilen CUSUM ve CUSUMQ grafikleri analiz edildiğinde her iki grafiğin de %5’lik güven sınırlarının içerisinde kaldığı görülmektedir. Bu durum modele ait parametrelerin de kalıntıların varyansının da istikrarlı olduğunu göstermektedir. Sonuç olarak söz konusu grafikler, yapısal kırılma sorunu bulunmadığını ve modelin kararlı olduğunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Yapılan çalışmanın amacı, Türkiye’de yenilenebilir enerji kullanımının Türkiye ekonomisi üzerinde yaratmış olduğu etkiyi işgücü ve sermayenin yer aldığı çok değişkenli bir modelde incelemektir. Bu nedenle çalışmada Türkiye’nin 1965-2024 dönemine ait verileri ARDL yaklaşımı kullanılarak analiz edilmiştir.

Analiz sonrası sonuçlara baktığımızda, yenilenebilir enerji kullanımı ile büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki bulunduğu görülmektedir. Jarque-Bera testi kalıntıların normal dağılıma uygunluk gösterdiğini, Breusch-Godfrey testi kalıntılarda otokorelasyon sorunu olmadığını, Breusch-Pagan-Godfrey testi ise kalıntılarda değişen varyans sorunu olmadığını işaret etmektedir. Bu durumda modelin genel olarak güvenilir olduğunu ifade etmek mümkündür. CUSUM ve CUSUMQ grafikleri incelendiğinde her iki grafiğin de %5’lik güven sınırlarının içerisinde kalmakta olup grafikler, yapısal kırılma sorunu olmadığını ve modelin kararlı olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmadan elde edilen en temel bulgu, yenilenebilir enerji kullanımı büyüme üzerinde uzun dönemli bir etkisi olduğudur. Bu bulgu, yenilenebilir enerji kullanımının Türkiye ekonomisi açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu nedenle yenilenebilir enerji kaynaklarının üretimi konusunda yapılacak yatırımların geliştirilmesine yönelik teşvik politikalarının geliştirilmesi, ekonomide dışa bağımlılığının azaltılmasına ve sürdürülebilir bir büyümenin gerçekleşmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Öte yandan yenilenebilir enerji kullanımı ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki bulunduğu ilişkin elde edilen sonuçlar, Alper (2018) ve Budak (2025), Pegkas (2019), Minh ve Van (2023) tarafından elde edilen bulgularla örtüşmektedir. Bununla birlikte yenilenebilir enerji tüketiminin büyüme üzerindeki etkisine yönelik yaptığımız analiz, literatüre önemli düzeyde katkı sağlayacağı düşünülebilir. İlerleyen süreçlerde bu konuda yapılacak çalışmalarda, yenilenebilir enerji kaynakları (güneş, rüzgâr, hidrolik, vb.) ayrı ayrı dikkate alınarak incelenmesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının göreceli katkısının belirlenmesini sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Ahmed, M. M., & Shimada, K. (2019). The effect of renewable energy consumption on sustainable economic development: Evidence from emerging and developing economies. *Energies*, 12(15), 2954.
- Alper, F. Ö. (2018). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: 1990-2017 Türkiye örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 223-242.
- Apaydın, Ş., Güngör, A., & Taşdoğan, C. (2019). Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme üzerindeki asimetrik etkileri. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*, 6(1), 117-134.
- Apergis, N., & Danuletiu, D. C. (2014). Renewable energy and economic growth: Evidence from the sign of panel long-run causality. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 4(4), 578-587.
- Baltacı, M. (2025). E7 Ülkelerinde Yenilenebilir Enerji, Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisi. *Alanya Akademik Bakış*, 9(1), 113-130.
- Bhattacharya, M., Paramati, S. R., Ozturk, I., & Bhattacharya, S. (2016). The effect of renewable energy consumption on economic growth: Evidence from top 38 countries. *Applied energy*, 162, 733-741.
- Budak, Y. (2025). Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Ekonomik Büyüme Üzerinde Etkisi: Türkiye Örneğinde Ampirik Bulgular (1990-2022). *Journal of Recycling Economy & Sustainability Policy*, 4(1), 93-103.
- Can, H., & Korkmaz, Ö. (2019). The relationship between renewable energy consumption and economic growth: The case of Bulgaria. *International Journal of Energy Sector Management*, 13(3), 573-589.
- Caner, E., & Yaşar, S. (2024). Yenilenebilir enerji üretiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *ESAM Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 90–110.
- Çandarlı, M., & Unakıtan, G. (2021). Yenilenebilir enerji kullanımının sürdürülebilir ekonomik büyümeye etkisi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 7.
- Çınar, S., & Yılmaz, M. (2015). Yenilenebilir enerji kaynaklarının belirleyicileri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Gelişmekte olan ülkeler örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 55-78.
- Destek, M. A. (2016). Renewable energy consumption and economic growth in newly industrialized countries: Evidence from asymmetric causality test. *Renewable Energy*, 95, 478-484.
- Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987). *Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing*. *Econometrica*, 55(2), 251–276.
- Erdoğan, S., Dücan, E., Şentürk, M., & Şentürk, A. (2018). Türkiye’de yenilenebilir enerji üretimi ve ekonomik büyüme ilişkisi üzerine ampirik bulgular. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2), 233-246.

- Gregory, A. W., & Hansen, B. E. (1996). *Residual-based tests for cointegration in models with regime shifts*. *Journal of Econometrics*, 70(1), 99–126.
- Inglesi-Lotz, R. (2016). The impact of renewable energy consumption to economic growth: A panel data application. *Energy economics*, 53, 58-63.
- Johansen, S. (1988). *Statistical analysis of cointegration vectors*. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2–3), 231–254.
- Karamıklı, A., & Şaşmaz, M. Ü. (2021). Türkiye’de yenilenebilir enerji tüketiminin ekonomik büyüme ve sağlık harcamaları üzerindeki etkisi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (46), 293–304.
- Kasperowicz, R., Bilan, Y., & Štreimikienė, D. (2020). The renewable energy and economic growth nexus in European countries. *Sustainable Development*, 28(5), 1086-1093.
- Köse, Z. ve Gültekin, H. (2019). Ekonomik Büyümenin Bir Belirleyicisi Olarak Dış Ticaret: NAFTA Ülkeleri Örneği. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(2), 139-151. <https://doi.org/10.30855/gjeb.2019.5.2.005>
- Khoshnevis Yazdi, S., & Shakouri, B. (2017). Renewable energy, nonrenewable energy consumption, and economic growth. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(12), 1038-1045.
- Le, T. H., Chang, Y., & Park, D. (2020). Renewable and nonrenewable energy consumption, economic growth, and emissions: International evidence. *The Energy Journal*, 41(2), 73-92.
- Lee, S. H., & Jung, Y. (2018). Causal dynamics between renewable energy consumption and economic growth in South Korea: Empirical analysis and policy implications. *Energy & Environment*, 29(7), 1298-1315.
- Lin, B., & Moubarak, M. (2014). Renewable energy consumption–economic growth nexus for China. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 40, 111-117.
- Martins, T., Barreto, A. C., Souza, F. M., & Souza, A. M. (2021). Fossil fuels consumption and carbon dioxide emissions in G7 countries: Empirical evidence from ARDL bounds testing approach. *Environmental Pollution*, 291, 118093.
- Minh, T. B., & Van, H. B. (2023). Evaluating the relationship between renewable energy consumption and economic growth in Vietnam, 1995–2019. *Energy Reports*, 9, 609–617.
- Naimoğlu, M. (2021). Fourier yaklaşımlarıyla yenilenebilir enerji tüketimi ve enerji kayıplarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Almanya örneği. *Journal of Economics and Research*, 2(1), 59-68.
- Narayan, P. K., & Narayan, S. (2005). *Estimating income and price elasticities of imports for Fiji in a cointegration framework*. *Economic Modelling*, 22(3), 423–438.
- Öcal, O., & Aslan, A. (2013). Renewable energy consumption–economic growth nexus in Turkey. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 28, 494–499.

- Özer, M. (2022). Yenilenebilir enerji ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Danimarka örneği. İçinde S. İpek, C. Kılıç ve S. S. Tan (Editörler), *Sosyal bilimlerde güncel araştırmalar II* (ss. 28–34). Ekin Yayınevi.
- Pegkas, P. (2020). The impact of renewable and non-renewable energy consumption on economic growth: the case of Greece. *International Journal of Sustainable Energy*, 39(4), 380-395.
- Pesaran, M. H., Shin, Y., & Smith, R. J. (2001). *Bounds testing approaches to the analysis of level relationships*. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289–326.
- Rafindadi, A. A., & Ozturk, I. (2017). Impacts of renewable energy consumption on the German economic growth: Evidence from combined cointegration test. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 75, 1130-1141.
- Saad, W., & Taleb, A. (2018). The causal relationship between renewable energy consumption and economic growth: evidence from Europe. *Clean Technologies and Environmental Policy*, 20(1), 127-136.
- Shahbaz, M., Loganathan, N., Zeshan, M., & Zaman, K. (2015). Does renewable energy consumption add in economic growth? An application of auto-regressive distributed lag model in Pakistan. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 44, 576-585.
- Somoye, O. A., Ozdeser, H., & Seraj, M. (2022). The impact of renewable energy consumption on economic growth in Nigeria: fresh evidence from a non-linear ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(41), 62611-62625.

BÖLÜM 8

SABRİ F. ÜLGNER'İN PERSPEKTİFİNDEN İKTİSADİ ÇÖZÜLMENİN AHLÂK VE ZİHNİYET BOYUTU

Tuba UMAR¹

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, tubaumar2334@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7792-571X

1.GİRİŞ

Sabri Fehmi Ülgener, Türkiye’de zihniyet araştırmalarını iktisat dūřüncesiyle buluşturan öncü isimlerden biri olarak kabul edilmektedir. Sosyoloji, iktisat tarihi ve din sosyolojisi arasında kurduğu disiplinlerarası bađ, onu yalnızca bir iktisatçı değil, aynı zamanda kültürel çözümlene yapan bir dūřünür konumuna taşımıştır (Apalı, 2018: 68). Türkiye’de sosyal bilimler alanında önemli bir yere sahip olan Prof. Dr. Sabri F. Ülgener, Türk iktisat dūřüncesine çok sayıda kıymetli eser kazandırmıştır. İlk olarak 1951 yılında yayımlanan İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri adlı çalışmanın gözden geçirilmiş ve genişletilmiş ikinci baskısı niteliğinde olan İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası, Ülgener’in zihniyet çözümleneleri bakımından temel eserlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmanın temel hareket noktası, ekonomik yapıya ilişkin kurumsal düzenlemeler ya da üretim teknikleri gibi dışsal unsurların tek başına yeterli olmayacağı dūřüncesidir. Ülgener’e göre söz konusu yapısal göstergeler, ancak onları hayata geçiren insan unsuruyla ve bu unsurun zihniyet dünyasıyla birlikte değerlendirildiğinde anlam kazanmaktadır. Dolayısıyla ekonomik çözümlene sürecini kavrayabilmek için yalnızca dışsal kurumsal değişimlere değil, bu değişimlerin arka planında yer alan zihinsel ve kültürel dönüşümlere de odaklanmak gerekmektedir. Eser, tam da bu noktada, toplumsal zihniyette meydana gelen dönüşümlerin fikir ve sanat tarihi bağlamındaki yansımalarını inceleyerek daha bütüncül bir çerçeve sunmayı amaçlamaktadır (Sayar, 2006, xi–xvi).

Bu çalışmada Ülgener’in Osmanlı iktisadi yapısı ile toplum ve devletin inanç sistemi arasındaki ilişkiye dair bakış açısı ele alınmıştır. Ülgener özellikle tasavvufun iktisadi hayatı olumsuz etkilediğini savunan bir bilim insanı olmakla maruftur. Bu çalışma, Ülgener’in söz konusu yaklaşımını analiz etmeyi amaçlamaktadır.

Araştırma, tarihsel süreç içerisinde ekonomik zihniyet ve ahlak anlayışının kültürel yapımız içindeki gelişimini incelemeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda şu sorulara odaklanılmaktadır:

- Ortaçağ sonrası dönemde şekillenen iktisadi zihniyet, kültürel ve toplumsal yapımızda nasıl bir seyir izlemiştir?
- Bu zihniyetin tarihsel sürekliliğini sağlayan ve yayılımını hızlandıran dini, sosyal ve entelektüel dinamikler nelerdir?

2. ÜLGENER’İN ZİHNİYET DÜşÜNCESİNİN OLUşTUĞU ORTAM

Sabri Fehmi Ülgener Mayıs 1911'de İstanbul'da doğmuştur; babası Mehmet Fehmi Efendi, annesi ise Emine Behice Hanım'dır (Acar ve Bilir, 2014: 115). Ülgener'in anne tarafı asker bürokrat iken baba tarafı ise ulema sınıfındaydı. Kültürel açıdan birikiminin oluşmasında ailesi etkili olmuştur (Türkislamoğlu, 2021: 255). Anne tarafından da Ali Fuat Cebesoy ve Kazım Karabekir gibi paşaların çıktığı köklü bir aileye sahipti (Yılmaz, 2013: 12). Ülgener'in manevi yönden yetişmesinde babasının etkisi olup, babası Cumhuriyet döneminin ilk İstanbul müftüsüydü. Arapça ve Farsça'yı babasından öğrenmiş ve aynı zamanda döneminde önemli şahsiyetlerinden hüsnü hat dersleri almıştır. Küçük yaştan itibaren dini birikim elde etmesinin onun din ve iktisadi zihniyet meselelerine dair çalışmalarına etkisi olmuştur. Anne tarafından dedesinin de batı tarzı eğitim almış bir rütbeli asker olması modern bir anlayışa da sahip olmasını sağlamıştır. Lise öğrenimini İstanbul Erkek Lisesi'nde alan Ülgener çok iyi derecede Almanca öğrenmiştir. Üniversite öğrenimini İstanbul Hukuk Fakültesi'nde tamamlamış ve bu sırada Alman hocalarla tanışarak, onların takdirlerini kazanmıştır. Aynı zamanda burada ders veren Kessler, Rüstow, Neumark, ve Isaac gibi hocaların derslerinden istifade etmiştir. Neumark'ın yanı sıra onun aracılığıyla da Max Weber düşüncesinden etkilenmiş ve çalışmalarına ışık tutmuştur (Uyanık ve Akkaş, 2016: 51-52).

Ülgener 1935 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde mezun olduktan sonra Almanca bilmesinden dolayı aynı fakültenin İktisat ve İçtimaiyat Enstitüsüne asistan olmuştur (Acar ve Bilir, 2014:15). Alman hocaların tercümanlığını yapmış, Alman Tarihçi Okulu ve Alman iktisat düşüncesine meyletmeye başlamıştır. Özellikle Max Weber'in ekonomiye toplumsal ve tarihsel bir açıdan bakan din, kültür ve düşünce unsurlarına önem veren fikirlere yönelmiştir (Türkislamoğlu, 2021: 256; Sayar, 2008: 124). 1938 yılında askerlik hizmetine gidinceye kadar burada asistanlık yapmıştır. 1939 yılında İktisat Fakültesi Sosyoloji ve Komün Bilgisi asistanlığına atanmıştır. 1941 yılında Kapitalizmden Evvel İlaş Buhranları adlı doçentlik teziyle "Maliye ve Umumi İktisat Teorisi" kürsüsüne doçent olarak atandı. 1941-1942 eğitim ve öğretim yılında "Konjonktür Nazariyesi" dersini verdi. 1946 yılına kadar çeşitli dersler verdi. 1946-1947 yıllarında Harvard Üniversitesinde bulunduğu sırada J.A. Schumpeter ve A.H. Hansen gibi iktisatçılarla tanıştı. 1948 yılında Türkiye'ye döndü. Ülgener 1951 yılında fakültede profesörlük kadrosuna Tarihte Darlık Buhranları ve İktisadi Muvazenesizlik Meselesi tezi ile müracaat ederek, profesörlüğünü aldı. 1952 yılında kürsü başkanlığına, 1954 yılında ise dekanlık görevine getirilmiştir. 1958 yılında Sevim Aytaç ile evlenmiş; aynı yıl bir akademik dönem için Münih'te bulunmuş ve 1959 yılında yeniden Türkiye'ye dönmüştür. Ülgener, 1981

yılında emekli olmasına rağmen çalışmalarını evinde sürdürmüştü ve 30 Haziran 1983'te geçirdiği bir kalp rahatsızlığı sonucu vefat etmiştir (Sayar, 2008: 125-128).

Ülgener'in birçok makale ve tercümesi ile İktisat Dersleri I, Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme gibi ders kitaplarının yanı sıra dört önemli eseri olup, bunlar ise şunlardır: İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, Darlık Buhranları ve İslam İktisat Siyaseti, İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlakı, Zihniyet Aydınlar ve İzmler (Yılmaz, 2013: 13).

Ülgener'in baba ocağında dönemin önemli şahsiyetleriyle temas kurması ve Cumhuriyet fikriyle yetişmesi, 1860 sonrası düşünce dünyasının temsilcilerini tanımasına imkân sağlamıştır. Böyle önemli birtakım toplumsal değişim ve dönüşümün yaşandığı bir ortamda yetişmesi onun fikirlerinin oluşumunda etkili olmuştur. Onun için de kendisi sosyal olaylara taraf olmaktan ziyade, sosyal olarak varlığını gösteren değişimi kendine has üslubuyla değerlendirmiştir (Apalı, 2018: 68).

Ülgener din-zihniyet, iktisat ahlakı ve iktisat zihniyeti kavramlarını Türk sosyal bilimler geleneğine kazandırmış ve kendisinden sonra yapılan çalışmalara rehberlik etmiştir. (Arıncı, 2022: 310) Ülgener bir toplumun sosyal yapısını ve iktisadi hayatını değerlendirirken sadece din veya ekonomiye bağlı kalmamıştır (Işıkhan, 2022: 369). Ülgener din ile modernlik arasında herhangi bir çatışma görmemektedir. İslam'ın gelişmeye engel olmadığı tam aksine din ile modernlik arasında bir uyumun olduğunu savunmuştur (Uyanık ve Akkaş, 2016: 50).

Sabri F. Ülgener'in çocukluk yıllarının Osmanlı Devleti'nin son dönemine, gençlik yıllarının ise Cumhuriyet'in kuruluş sürecine denk gelmesi, onun iki farklı tarihsel ve zihniyet dünyasını doğrudan tecrübe etmesine imkân sağlamıştır. Hem doğu hem de batı kültürel kodlarına sahiptir. Ailede yetiştiği ortamdan dolayı hem sufi bir bakış açısı hem de modern bir anlayışa sahip olan Ülgener bu düşüncelerini eserlerine yansıtmıştır. Osmanlı Devleti'nin dağılmaktan nasıl kurtulabileceğinin tartışıldığı bir yakın çevrenin içinde yetişen düşünürün entelektüel dünyası şekillenerek akademik açıdan çok önemli eserler ortaya koymasına sebep olmuştur (Uyanık ve Akkaş, 2016: 51- 52).

Ülgener'in düşünce yapısının oluşmasında Almanya'dan Hitler baskısı nedeniyle kaçıp Türkiye'ye gelen üniversite hocalarının etkisi büyük olmuştur. Ülgener'in bulunduğu kürsüde çalışan Prof. Neumark, Prof. Röpke, Prof. Rüstow ve Prof. Kessler gibi Alman hocalarının bilim geleneği ve yöntemi Ülgener'i de etkilemiştir (Yılmaz, 2013: 10).

Ülgener'in doğduğu dönem kuşağının düşünce dünyasını Ziya Gökalp, Osman Nuri Ergin, Yahya Kemal Beyatlı, Fuad Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Peyami Safa, Hilmi Ziya Ülken, Ahmet Hamdi Tanpınar gibi şahsiyetler biçimlendirdi. Ayrıca Ömer Celal Sarc, Ülgener'in Hukuk Fakültesi'nde hocalığını yaparken, Ömer Lütfi Barkan ve Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu gibi hocalar ise onunla birlikte çalışmışlardır (Acar ve Bilir, 2014: 116).

Ülgener, Batı'yı da Doğu'yu da çok iyi bilen bir bilim adamıydı. Ekonomi zihniyetinin Batı ve Doğu'nun farklı politikalar izlemesinde etkili olduğu düşüncesindeydi (Acar ve Bilir, 2014:114).

Ülgener, tarihsel analizlerinde insanı ve insan eylemlerini merkeze almış; olay ve olguların arkasındaki zihinsel motivasyonları anlamaya yönelik anlayıcı/yorumlayıcı paradigmayı benimsemiştir. Bu çerçevede toplumsal problemleri yalnızca yapısal unsurlarla değil, insanın değer dünyası üzerinden açıklamaya çalışmış ve toplumsal meselelere sağduyulu bir yaklaşımın gerekliliğini savunmuştur (Demir ve Uçar, 2025: 286).

Türkiye'de Max Weber'in sosyolojik yaklaşımını en kapsamlı biçimde tahlil eden, eleştiren ve geliştiren isimlerden biri Sabri F. Ülgener'dir (Tuna, 1987: 5). Ülgener, iktisat ve maliye politikası tartışmalarından ziyade sosyolojik problemlere yönelmiş; özellikle Weber'in din sosyolojisine ilişkin eserlerini inceleyerek bu çerçevedeki eksik gördüğü yönleri tamamlamaya çalışmıştır. Bu yönüyle Ülgener, iktisat sosyolojisinin ilk geleneği olarak kabul edilen Alman iktisat sosyolojisi çizgisine bağlı bir düşünürdür (Levent, 2018: 153). Dolayısıyla Türkiye'de çağdaş düşünce tarihi ve sosyolojik tarih yazımı açısından önemli bir konuma sahiptir. Ülgener, genel çerçevede Weber'i takip etmekle birlikte, özellikle İslam'a ilişkin tespitlerinde eleştirel bir tutum benimsemiştir. Weber'in İslam toplumlarına dair bazı bulgu ve değerlendirmelerinin eksik ya da hatalı olduğunu ileri sürerek bunları düzeltmeye çalışmış; bilhassa İslami ve tasavvufi iktisat ahlakına yeterli ağırlığın verilmemesini Weber'in analizinin zayıf yönlerinden biri olarak görmüştür (Sayar, 2008: 128; Yılmaz, 2013: 17). Ülgener'e göre İslami metin ve uygulamalar, Weber'in iddia ettiği gibi iktisadi geriliğin doğrudan sebebi değildir. Aksine İslam'ın özünde çalışmaya, akla, ticarete ve piyasa ilişkilerine önem veren bir ahlak anlayışı bulunmaktadır (Acar ve Bilir, 2014: 119). Bununla birlikte Ülgener, tasavvuf konusunda Weber ile kısmen örtüşen bir değerlendirme yapmaktadır. Özellikle tasavvufun tarihsel süreç içerisinde geçirdiği yozlaşmanın iktisadi ahlak ve zihniyet üzerinde olumsuz etkiler doğurduğunu; Batınî eğilimlerin iktisadi zihniyeti pasifleştirerek kapitalistleşme sürecini engellediğini ileri sürmektedir (Arıncı, 2022: 313; Dağ, 2021: 119). Bu çerçevede Ülgener,

dinin sosyal yapı, sosyal değişme ve ekonomik üretim tarzı üzerindeki etkisini analiz ederken, dini pasif bir üstyapı unsuru olarak gören Marx'tan ziyade, dini belirleyici bir faktör olarak ele alan Weber'e yakın bir konumda durmaktadır (Uyanık ve Akkaş, 2016: 52).

Ülgener İslamiyet'in ticareti ve iktisadi birikimi teşvik ederek, iktisadi geriliğe yol açmadığını savunmuştur. İslam'ın ekonomik kalkınmayı, dünyayı imar etmeyi ve dünya nimetlerine sahip olmayı hedeflediğini vurgulamıştır. Müslümanların yeryüzüne dağılıp, rızıklarına aramaları yönündeki Kur'an-ı Kerim ayetlerini referans vermektedir (Uyanık ve Akkaş, 2016: 55-56).

Ülgener'e göre bir toplumun geri kalmışlığı yalnızca dinden beslenen ahlak öğretilerine bağlanamaz; dünya ticaret yollarındaki değişimler, yapısal dönüşümler ve bilimsel gelişmelerden uzak kalma gibi unsurlar da bu süreçte etkili olmuştur (Işıkkhan, 2022: 377).

Ülgener aynı zamanda Keynesçi iktisat düşüncesinin ve makro ekonomi öğreniminin Türkiye'de sistematik bir hale getirilmesine liderlik yapmıştır (Acar ve Bilir, 2014: 116). Ülgener, Weber'in modern kapitalizmin oluşması ile ilgili araştırmayı Osmanlı toplumuna uygulayarak, modern kapitalizmin neden Osmanlı toplumunda gelişmediğini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Ülgener'e göre, Osmanlı Devleti'nin en güçlü olduğu dönemden itibaren iktisadi bakımdan çözümlenin başladığı, bundan etkili olan sebebin ise Osmanlı toplumunda kâr ve teşebbüs zihniyetinin fazla gelişmemesi görülmüştür. Ayrıca Ülgener, iktisadi faaliyetler incelenirken toplumun tarihsel ve toplumsal yapısının yanı sıra dini ve kültürel özellikleri üzerinde de durulmasını savunmuştur. İktisadi zihniyet ve iktisat ahlakı üzerinde Osmanlı toplum yapısının ve kültürünün etkinliğinin ortaya koymuştur (Apalı, 2018: 72-73).

Ülgener, dönemin Türkiye'sinde etkili olan Durkheim-Gökalp çizgisinin pozitivist yaklaşımına karşı, Alman Tarih Okulu'nun Weber ve Sombart ile birlikte geliştirdiği anlamacı/yorumlayıcı yöntemi benimsemiştir (Yılmaz, 2013: 13). Ülgener, din ile iktisat arasındaki ilişkiyi anlamacı yöntem ile incelemiştir (Acar ve Bilir, 2014: 118). Ülgener, herhangi bir dini, siyasi ya da ideolojik etkinin belirleyiciliğine girmeden tespitlerde bulunmuştur. Düşünce ve ifade özgürlüğü tek dayanağı olmuştur (Demir ve Uçar, 2025: 289). Ülgener'e göre klasik iktisat düşüncesi, insanı yalnızca iktisadi bir varlık olarak ele almakta ve bu nedenle insan unsurunu geri planda bırakarak emtia, sermaye ve para gibi maddi unsurlar üzerinden bir bilim kurmaya çalışmaktadır. Oysa iktisadi hayat, temelde insanlar arasındaki ilişkilerden oluşmaktadır. İnsan ve onun müdahaleleri göz ardı edildiğinde, iktisadi süreci açıklamak mümkün değildir (Yılmaz, 2013: 14).

Ülgener, iktisat ahlakının çağın ahlak normları çerçevesinde oluştuğu ve bunların dünya ile ilgili konularda bireylerin sahip oldukları tutum ve davranışları kapsadığı düşüncesindedir. İktisat ahlakı sınırlı sayıda insan grubuna değil, kitleye hitap ederek, çoğunluğun hayat tarzına dönüşebilmektedir (Doğan, 2015: 216).

Ülgener'in zihniyet anlayışı gelenekçi toplumlardan modern toplumlara geçişi tarihsel süreç içerisinde ele alması ve bu kapsamda Osmanlı'dan günümüze kadar olan dönüşümleri ortaya çıkarması açısından önemlidir (Özkiraz, 2007: 36). Ülgener zihniyet düşüncesini incelerken edebi metin ve sanat eserlerine büyük önem vermiştir. Zihniyet ile edebi metinler arasında bir ilişki olduğu edebi metin ve sanat eserlerinin döneminin özelliklerini yansıttığını, edebi metinler ile bilginin geniş bir alıcı kitlesine ulaştığını vurgulamıştır (Işıkhana, 2022: 373).

Ülgener iktisat ahlakı ile iktisat zihniyeti arasında ayırımın olduğu, zihniyetin fiil ve hareketlerimizin iç ve öz malı olarak onların dokusu dışında değil, bilakis içinde olurken, iktisat ahlakının ise belli bir hareket kuralının takipçisi ve duruma göre emredici unsuru olarak davranışlarımızın üstünde ve karşısında durduğunu savunmuştur (Özkiraz, 2007: 38).

Ülgener, ahlak ve zihniyet dünyasının oluşumuna tarihi süreç içerisinde iklim, ekonomi, din, coğrafya, nüfus ve politika gibi birçok faktörün etkisinin olduğu görüşündedir. Ülgener ve Weber nedensellikte tekli nedensellik yerine çoklu nedenselliği geçerli kabul etmişlerdir (Doğan, 2015: 215). Ülgener'e göre iktisat ahlakı ve iktisat zihniyetinin bileşenlerinden sadece biri dini motiflerdir. (Özkiraz, 2007: 39) Toplumsal zihniyeti doğa-iklim, kültür ve din gibi üç temel etmen etkilemektedir. Bu düşüncüyü etkileyen her üç unsur da birbirinden bağımsız değildir. Özellikle kültür ile din arasında sıkı etkileşim vardır. Ülgener, Weber'in ve Sombart'ın iktisat, zihniyet, ahlaki yaşantı ve din ilişkili çalışma tekniğini bilinçli bir şekilde kullanmıştır (Bakırcı ve Şener, 2023:113). Zihniyet fiili olarak yaşanan gerçekliği gösterirken, ahlak ise toplumun belirlediği değer normlarını göstermektedir. (Işıkhana, 2022: 374)

Ülgener tarih felsefesi düşüncesinde açısından da Weber'den ayrılır. Weber doğrusal bir tarih anlayışını savunurken Ülgener ise döngüsel bir tarih anlayışını benimsemiştir. Ülgener tarih felsefesi alanında özellikle İbn Haldun ile Mevlana'dan etkilenmiştir (Doğan, 2015: 215).

Ülgener'e göre din veya zihniyete ilişkin bir araştırma yapılırken Ortaçağ kaynakları değerlendirilirken ihtiyatlı bir yaklaşım benimsenmelidir. Seyyahların bazı hususları abartmış olabileceği ve fütüvvetnâmeler gibi kaynakların mevcut durumu değil, olması gerekeni yansıttığı göz önünde bulundurulmalıdır. Bu nedenle, elde edilen bulguların daha güvenilir kaynaklarla karşılaştırılması gerekmektedir (Dağ, 2021: 121). Ülgener, iktisadi gelişmişlik ya

da geri kalmışlık süreçlerinin anlaşılmasında insan faktörünü belirleyici bir unsur olarak görmektedir (Dağ, 2021: 125).

3. İKTİSADİ ÇÖZÜLMENİN AHLAK VE ZİHNİYET DÜNYASI

Ülgener'in eserinde öncelikle birbirine yakın görünmekle birlikte içerik bakımından ayrıştırılması gereken iki temel kavram üzerinde durulmaktadır: iktisat ahlakı ve iktisat zihniyeti. İktisat ahlakı, toplumun ekonomik alanda bireylerden beklediği normatif davranış kalıplarını ve uyulması gereken kuralları ifade ederken; iktisat zihniyeti ise bireylerin fiilî ekonomik tutum ve davranışlarının arka planında yer alan değerler dünyasını ve içsel yönelimlerini tanımlamaktadır. Başka bir ifadeyle, ilki olması gerekeni, ikincisi ise gerçekte olanı göstermektedir. Ülgener bu ayrımı, kültürel yapının tarihsel katmanlaşmasını açıklamak için işlevsel bir çerçeve olarak kullanır. Ona göre kültür dünyasında alttan üste doğru şekillenen bir zihinsel tabakalaşma söz konusudur. Bu çerçevede, temel değerler ve siyasal yapı ile biçimlenen "ortaçağlaşmış" dünyanın iktisat ahlakı bir zemin oluştururken, bunun üzerinde zamanla ortaya çıkan ve çözülme sürecini yansıtan yeni bir zihniyet katmanı belirginleşmektedir. Böylece ahlaki normlar ile fiilî ekonomik yönelimler arasındaki mesafe, tarihsel dönüşümün anlaşılmasında anahtar rol üstlenmektedir (Ülgener, 2006: 17-18).

Ülgener'e göre Osmanlı toplumunda uzun bir tarihsel döneme yayılan çözülme süreci, yalnızca siyasal ya da askerî gerileme ile açıklanabilecek bir olgu değildir; bu süreç aynı zamanda Batı karşısında ortaya çıkan görece geri kalışın zihinsel arka planını da içermektedir. Ülgener bu durumu kendi terminolojisinde "Ortaçağlaşma" kavramıyla ifade etmektedir. Ancak burada kastedilen, tüm toplumlar için başlangıç ve bitiş sınırları kesin biçimde çizilmiş evrensel bir tarihsel evre değildir. Aksine, belirli bir zaman dilimi içerisinde ileriye ve geriye doğru esneyebilen; tipik özellikleriyle tanımlanan bir yaşayış tarzını ve zihinsel formu ifade etmektedir (Ülgener, 2006: 19-20).

Ülgener, Ortaçağ Anadolu'sunun iktisadi yapısını çözümlerken ekonomik hayatın merkezinde yer alan iki temel aktöre dikkat çekmektedir: ticaretle uğraşan kesim ve üretim faaliyetini sürdüren zanaatkârlar. Ancak "tüccar" kavramı tarih boyunca sabit bir toplumsal grubu ifade etmemiştir. Dönemin ekonomik şartlarına ve ticaret ağlarının niteliğine bağlı olarak kimi zaman şehirlere ticaret yapan sermaye sahiplerini, kimi zaman ise şehir içinde faaliyet gösteren seyyar satıcıları ve çarşı esnafını kapsayacak biçimde farklı anlamlar kazanmıştır. Özellikle ticaret yollarındaki daralma ve ekonomik yapının dışa kapalılığa yönelmesi,

tüccarlığın kapsamının zamanla daralmasına yol açan belirleyici unsurlar arasında yer almıştır. Zanaatkâr kesim ise Ülgener'in analizinde yalnızca üretim sürecinin bir unsuru olarak değil, dönemin zihniyet dünyasını en belirgin biçimde yansıtan toplumsal yapı olarak değerlendirilir. Bu kesimin işlevi ve karakteri, içinde bulunulan tarihsel ve sosyal çevreye göre değişiklik göstermiştir. Anadolu'nun 12 ve 13. yüzyıllarda yaşadığı siyasal ve toplumsal belirsizlik ortamında zanaatkârlar, yalnızca ekonomik çıkar birliği temelinde değil; ortak kader anlayışı, dini referanslar ve dayanışma duygusu etrafında bir araya gelmişlerdir. Bu birliktelik zamanla fütüvvet ve ahilik adı verilen örgütlenme biçimleri aracılığıyla kurumsal bir yapı kazanmıştır. Fütüvvet kavramı, bağlama göre cömertlik, yiğitlik ve el açıklığı gibi ahlaki erdemleri ifade eden bir içerik taşımaktadır. Bu değerler zanaatkâr çevreler tarafından benimsenmiş ve mesleki dayanışmanın etik zemini haline getirilmiştir. "Ahi" terimi ise, söz konusu değerleri temsil eden ve özellikle Orta Anadolu'da yarı dini, yarı siyasi ve aynı zamanda iktisadi bir teşkilata mensup bireyleri tanımlamak üzere kullanılmıştır. Çoğu zaman fütüvvet ve ahilik birbirini tamamlayan kavramlar olarak değerlendirilmiştir. Zamanla siyasal istikrarın güç kazanması ve ekonomik ilişkilerin kurumsallaşmasıyla birlikte ahilik teşkilatının dini ve siyasi boyutları zayıflamış; buna karşılık mesleki ve iktisadi yönü daha belirgin hale gelmiştir. Bu süreç lonca sistemiyle somutlaşmıştır. Lonca, daha teknik ve kurumsal bir yapılanmayı ifade ederken; fütüvvet esnaf örgütlenmesinin manevi ve ahlaki boyutunu temsil etmiştir. Başka bir ifadeyle, fütüvvet içsel değerler sistemini, lonca ise dışsal kurumsal çerçeveyi oluşturmuştur. Ülgener'e göre, esnaf teşkilatının zamanla ahlaki ve manevi dayanaklarını yitirmesi, geleneksel üretim yapısının iç bütünlüğünü zayıflatmış; bu durum 19. yüzyılda ortaya çıkan sanayi ve üretim dönüşümü karşısında söz konusu yapının çökmesine neden olmuştur. (Ülgener, 2006: 31-34).

Ülgener, herhangi bir çağın zihniyetini tespit etmekte; doğrudan müşahade usulleri, vesikalar ve eserlerden istifade edildiğini belirtmiştir. Geçmiş dönemlere ait zihinsel dünyayı ortaya koymaya yönelik bir incelemede başvurulacak malzemelerin çoğu doğrudan değil, dolaylı nitelik taşımaktadır. Ülgener, Osmanlı çözülme sürecini değerlendirirken coğrafi sınırı yalnızca Anadolu ile daraltmanın yeterli olmayacağını; söz konusu dönemin ahlaki ve zihinsel oluşumuna katkı sunan çevre coğrafyalardaki kaynakların da dikkate alınması gerektiğini vurgular. Bu doğrultuda, Türk-İslam düşünce geleneğini anlamaya imkân veren eserlerden yararlanılmış; özellikle İbn Haldun ve Ferîdüddin Attâr gibi isimlerin görüşleri analiz sürecine dahil edilmiştir (Ülgener, 2006: 39-41).

Ülgener, iktisat hayatı ve zihniyeti geniş manada kültür hayatının bir parçası olduğundan dolayı kültür ve cemiyet ile ilgili kaynaklardan istifade edildiğini belirtmiştir. Ona göre

seyahatnameler, ahlak eserleri de önemlidir. Esnaf topluluklarına ait eserler ise fütüvvetnamelerdir. Fütüvvetnameler, meslek hayatının yalnızca teknik yönlerini değil; aynı zamanda dayanışma biçimlerini, sanatın kabul koşullarını, çırak-kalfa-usta hiyerarşisini ve mesleki davranış kurallarını ayrıntılı biçimde yansıtan temel metinlerdir. Ülgener, bu tür kaynaklardan hareketle zihniyet çözümlemesi yaparken karşılaşılabilecek yöntemsel güçlükleri de göz önünde bulundurur. Bu çerçevede özellikle “iktisat ahlakı” ile “iktisat zihniyeti” kavramlarının birbirinden ayrılması gerektiğini vurgular. Ona göre iktisat ahlakı, normatif ahlaki hükümlerden beslenirken; iktisat zihniyeti daha çok bireylerin ve toplumun fiilî davranış kalıplarına işaret eder. Bununla birlikte yazar, bu iki kavramın keskin ve uzlaşmaz karşıtlıklar şeklinde ele alınmasına da mesafeli durur. Zaman zaman örtüşebilen ya da birbirini etkileyebilen bu unsurların, analitik düzeyde ayrı anlamlar taşıdığını özellikle belirtir (Ülgener, 2006: 42-50).

Ülgener, ortaçağ sonu ve çözülme devri ile birlikte ahlak ve zihniyet ayrımının en belirgin çizgilerle birbirinden ayrıldığından bahsetmiştir. Çözülme devrinin iktisat ahlakı ile iktisat zihniyeti arasındaki uyumsuzluk hatta birbirine ters düşme olduğunu ifade ederek her ahlaki sistem gibi Ortaçağ ahlakının da çatısını kuruncaya kadar uzun bir oluşu ve yoğruluşunun olduğuna değinmiştir. Ortaçağ ahlakının ilk bakışta kapalı ve kendi içine çevrili bir düşünce sistemi gibi görünmekle beraber, dış hayatın zorunluluklarından, içtimai çevre şartlarından ve saiklerden hiçbir zaman temassız kalmadığını belirtmiştir. Ayrıca Ülgener, sosyal hayatın üst ve alt tabakalarına bakıldığında hepsinin hayatın renkli tarafını kuru iktisadi mülahazalar üstünde tutan bir görüş ve anlayış etrafına sıralandığına da değinmiştir (Ülgener, 2006: 57-59).

Toplumun alt ve üst tabakaları birlikte değerlendirildiğinde, her iki kesimde de hayatın duygusal, dinî ve düşünsel boyutunun kuru iktisadî kaygıların üzerinde tutulduğu görülmektedir. Ülgener’e göre özellikle üst tabakada hâkim olan ağalık ve efendilik şuuru, bu kesimin hayat ve cemiyet anlayışını gündelik iktisadî hesapların dışına taşımaktadır. Bu çerçevede mal ve para, kendi başına bir amaç olmaktan ziyade; paye, asalet ve gösteriş gibi unsurları temin ettiği ölçüde değer kazanmaktadır. Nitekim bir asilzade için para, çoğu zaman yalnızca zaruri ihtiyaçları karşılamak ya da bir sıkıntıyı gidermek amacıyla kullanılan bir araç niteliğindedir; salt kâr amacıyla yürütülen faaliyetler ise tasvip edilmemektedir (Ülgener, 2006: 60-62).

Ülgener’e göre orta tabakada yer alan ticaret ve sanat erbabı, uzun süre iktisadi rasyonaliteye dayanmayan değer ve idealler etrafında şekillenmiştir. Tüccarlar çoğu zaman yalnızca düzenli kazanç amacıyla değil; macera arzusu, yeni coğrafyalar keşfetme isteği ve

beklenmedik servetlere ulaşma idealiyle hareket etmişlerdir. Bu iktisat dışı karakter, esnaf ve ahi çevrelerinde diğer iktisadi zümrelere kıyasla daha belirgin biçimde görülmektedir. Ahiler, her ne kadar bir sanat ve meslek topluluğu olarak örgütlenmiş olsalar da, kimliklerini esasen dinî, içtimai ve siyasi değerler etrafında tanımlamışlardır (Ülgener, 2006: 63-64). Bu nedenle Ahiliğin ekonomik yönü zamanla geri planda kalmış; buna karşılık üyeler arasındaki samimiyet, misafirperverlik ve dayanışma gibi sosyal değerler ön plana çıkmıştır. Gelişen güçlü topluluk bilinci ve karşılıklı himaye anlayışı, Ahilere ve genel olarak esnaf teşkilatına uzun süre mücadeleci bir ruh ve kolektif bir karakter kazandırmıştır (Ülgener, 2006: 67).

Ülgener'e göre, Ortaçağ cemiyet hayatı iktisadi faaliyete en fazla bağlı olmaları gereken sanat ve ticaret erbabı da dahil olmak üzere kıymet ölçülerini henüz maddeleşmemiş bir dünya görüşünden almaktadır. Bu görüş bir tabakadan diğerine geçtikçe az çok derin farklar gösterir, fakat hepsi de meta-ekonomik bir düşünce temeline dayalı kalmakta birleşir (Ülgener, 2006: 69).

12 ve 13. asra kadar içtimai kıymet ve ideallere bahadırılık (alplık) düşüncesi hakimdi. Bunu açık örneği ideal insan ölçüsü olarak görülen “insan-ı kamil” idi. “İnsan-ı kamil'in” bahadırılık ve yiğitlik çizgileri yavaş yavaş azalarak onun yerini mütevekkil, münzevi bir insan tipi almıştır. 13. asır şairlerinden Aşık Paşa erlikle tevekkülü aynı anlamda kullanarak; Erlik ve ermişlik tek kelimedede birleşmiştir (Ülgener, 2006:71-73).

Ülgener, ortaçağ ahlakının ise dayandığı kıymetlerin maddi-iktisadi hayat ötesine çevrili olmak vasfını muhafaza ettiğine değinmiştir. Dini, hamasi ve iktisat dışı değerlere önem verilmiş fert ile maddiyat arasına sınır veya mesafe konmuştur. Her devrin ahlak sistemi belirli bir hayat görüşünden hareket eder ve muhtelif unsurlarını o görüş etrafına sıralayarak kendi içinde az çok düzenli, kapalı bir bütünden oluştuğunu ifade ederek, ortaçağ ahlakı dayandığı kıymetlerin maddi-iktisadi hayat ötesine çevrili olmak vasfını aynen muhafaza ettiğini belirtmiştir. Mekan itibariyle ise dar kadrolar içindeki ilişkiler ne kadar sık ve toplu olursa, onların dışında kalan temaslar o derece dağınık ve gevşek kalır demiştir. Bir yandan alabildiğine dağılma ve çözülme diğer taraftan kapalı meslek ve tarikat kadrolarında sımsıkı bir kaynaşma ve bütünleşmenin varlığına işaret etmiştir (Ülgener, 2006: 77-78).

Zaman itibariyle gelecek kaygısızlığı içtimai münasebet bağları gibi, geleceğin zaman kayıtları da kişinin önünden kolay kolay doldurulmayacak bir boşluk içinde silinip kaybolduğunu ve yarını düşünmemek, sadece bu dünya ile ilişkisini kesmek isteyen kendi içerisinde çevrili bir ahlak sezişinin ortaya çıkışı değildir. Ortaçağ insanının ruh yapısına teknik imkânlarına ve hukuk nizamına uygunluğunu belirtmiştir. Geleceğe yönelik planlar yerine daha

çok en yakın zamanın ihtiyaçlarını karşılamak amaç edinilmiş ve iktisadi faaliyetler yaşanan zamanın ihtiyaçlarını esas almıştır. Bir gün sonrasını düşünerek hareket etmek ortaçağ ahlakına göre ruh sapıklığı olarak değerlendirilmiştir. Ortaçağ ahlakında durgun, atıl hayat anlayışı vardır (Ülgener, 2006: 79-81).

Ülgener'e göre kazanmayı ve biriktirmeyi amaç yaşamayı ise ona vasıta kılmak sapık bir ruh hastalığıdır. Ortaçağ ahlakında iktisadi faaliyet ve biriktirme hayat sürmek içindir. Bu hususu Sadi şu sözlerle ifade etmiştir:

“Mal ömrün huzuru ve asayışı içindir; ömür mal cem eylemek için değildir.”

Ülgener Ortaçağ ahlakçısına göre kurtuluşun tek yolu sermayenin hafif olmasıdır demiştir. Yani hafif yüklü olarak maddenin ve maddi endişelerin baskısı altında bunalmadan yoluna devam etmesidir (Ülgener, 2006: 84-85). Ülgener Ortaçağ ahlakında ferdin normal hayatında aile, sanat ve meslek çevresinde ölçülü ve kanaatkar bir davranış sergilediğine değinmiştir. (Ülgener, 2006: 89). İktisadi faaliyette ölçüsüzlüğe düşmek korkusu büyümeyi ve gelişmeyi engellemiştir (Ülgener, 2006: 91).

Ülgener'e göre Ortaçağ ahlakının en fazla üzerinde durduğu esnaf toplulukları olmuştur. Ona göre; el işçiliği ani kazançların çok üstünde bir değere sahiptir. Hatta el işçiliği sahibini aza kanaate, sabıra ve tevekküle zorlamakla nefsi terbiye edici ve köreltici bir rolü vardı. Ahlakçı kişinin hazinesinin sanatı olduğuna vurgu yapmıştır. El işçiliği ortaçağ ahlakçısı nazarında ziraatle beraber rakipsiz bir değere sahipti (Ülgener, 2006: 94-96).

Ülgener hırslı olmanın önünün kapatılması, kanaat ve rıza kapısının açılmasının durgun ve kapalı sanat anlayışını getirdiğinden bahsetmiştir (Ülgener, 2006: 97). İş ve meslek değiştirme sınırlandırılarak her sanat kendi içine kapanmıştır. Sanat sahipleri alışılmış meslek ve geleneklerinden ayrılmaz, her meslek ayrı kollara ayrılmış ve her meslek sahibi kişi kendi içerisine hapsedilmiştir. Sanatkar baba veya ustasından kalma sanat çevresinde gözünü açıp, hayatı boyunca da bu çevrede kalmaktadır (Ülgener, 2006: 99-100). Sanatkar maddi ve manevi her şeyini sanata vererek, sanatın şerefini her şeyin üstünde tutmakla sorumludur. Ortaçağ esnaf ve lonca teşkilatlarının sanat düşüncesi kalite üstünlüğüdür. Ortaçağ ahlakçısına göre sanatçı tüm basamakları ağır ve temkinli bir şekilde çıkararak olgunlaşır. Onun için acele yapılan işleri sevmemeleri bundan kaynaklanmaktadır. Ülgener Ortaçağ sanat düşüncesinde bir meslekten başka mesleğe geçmenin yanı sıra aynı meslek içerisinde kademe yükselmenin de çok zor olduğunu her sanatın ve kademenin kendisine göre örf ve adetlerinin yanı sıra kurallarının olduğundan bahsetmiştir. Gelenekçi bir hayat ve meslek düşüncesi vardır. Yeniliğe ve

gelişmeye kapalı olduğu için sanat ve meslek adabı nesiller boyunca hep aynı kalmıştır (Ülgener, 2006: 103-107).

Yazar, zanaatın Ortaçağ esnafınca bu kapalı zümrelere ait bir sır olduğunu ve nesilden nesile bu sırın nakledildiğini belirtmiştir. Ona göre bir süre usta yanında hizmet ederek sanatın sırlarını öğrenmek şarttır. Sanat ve marifet zeka ve akli kullanarak öğrenilmez, onu saklayan pir ve üstadın önünde uzun yıllar hizmet edilerek elde edileceğini söylemiştir (Ülgener, 2006: 112-113). Kişinin kendi iradesi yerine başkalarının istek ve iradelerine uyduğunu vurgulamıştır. Ortaçağ insanı daima boyun eğmeye alıştırılmıştır (Ülgener, 2006: 115).

Tarikat ahlakı geleneğe bağlılık dinden ve onun doğurduğu cemaat ruhundan kuvvet almıştır. Geleneğe bağlılık esnaf loncaları tarafından devam ettirilmiştir. Rızık için endişelenme bırakılarak kanaatkarlık temel alınıp, rızık için telaşlanma lüzumsuz görülmüştür (Ülgener, 2006: 118-119).

Ülgener Ortaçağ ahlakından çözülme devri zihniyeti ile ilgili olarak da Ortaçağ zaman diliminin sonunun gerçeklerinden dolayı zemin ve zamana göre derin ayrılışların ortaya çıktığına işaret etmiştir. Batı dünyasında da ortaçağdan başka bir zaman dilimine geçerken eskisinin kalıplaşmış ahlak nizamıyla yenisinin hareketli düşünce sistemi arasında aynı tezatlar görülmüştür. Ülgener, ortaçağdan yeni zamanlara (çağlara) geçerken kilise ahlakının yüzyıllardan beri telkin ettiği kanaatkarlık ve ananeciliğe başkaldıran biz zihniyet ortaya çıktığından bahsetmiştir. Hayatın gayesini tevekkül ve inziva yerine kazanma ve çalışmada arayan, zeka ve mantığa önem veren bir iş adamı zihniyeti oluştuğu düşüncesindedir. Ortaçağın sonunda ve yeniçağın başlarında kazanma ve zenginleşmenin her türlü yollarına başvurulduğundan söz etmiştir. Bir kısım yazarlar kapitalist zihniyeti belirgin bir şekilde açıklamak için Ortaçağ zihniyetini daha belirgin bir şekilde kendi içerisine çekilmiş, her türlü kazanç hevesinde uzak kanaatkar bir hayat anlayışı olarak tarif etmekteledir (Ülgener, 2006: 121-122).

Ortaçağ zihniyeti her türlü kazanç hevesinden uzak, kanaatkar bir hayat anlayışından zaman içerisinde her çağa göre farklılık gösteren insan tiplerini ortaya çıkarmıştır (Ülgener, 2006: 124). Ortaçağ ahlakı toplum hayatı geleneklere göre hukuki ve siyasi durumunu düzenlerken üst tabakanın lehine düzeltmeler yapılmıştır. Bu üst tabakayı eşraf, ayan, bürokrat ve dini sınıflar oluşturmakta olup, bunlardan ağalık ve efendilik şuurunun izleri görülmektedir. Bu sınıfların hepsinde bazen bir kısmında gizli olsa da mal, mülk, bol tüketim, gösteriş hevesi, altın ve gümüş tutkusu vardır. Tekdüzelik yerine farklılık Ortaçağın cemiyet düşüncesinin

temel özelliklerinden biridir. İctimai hayatta çeşitli sınıflar aşağıdan yukarıya doğru sınıflandığı gibi ahlaki normlar da alttan üste doğru ayrılmış ve basamaklandırılmıştır (Ülgener, 2006: 125-127).

Eskiçağlardan itibaren muhafazakar ve ananeci ahlak düşüncesi aristokrat sınıfın imtiyazlarını ön planda tutmayı alışkanlık edinmiştir (Ülgener, 2006: 130) Manevi kıymetlerinin büyük bir kısmını geniş kütle önünde kurtarmak isteyen ahlak sistemi ile aristokrat sınıfların işbirliği ile tevazu ve kanaat halk yığınlarına mahsus bir fazilet haline getirilmiştir. Orta ve aşağı tabaka daima kısmetini kabullenen ve pasif uysal bir yığın haline gelmiştir (Ülgener, 2006: 132).

Ülgener'e göre üst ve alt tabakalar arasında zihniyetçe derin fark ve tezatlar olup, belirli bir zihniyetin sadece üst tabakaları kapsadığını zannetmek hatadır. Üst tabakada ortaya çıkan düşünce sadece üst tabaka içinde kalmaz aşağı tabakaları da etkileyerek genelleşir (Ülgener, 2006: 135).

Ülgener'e göre ağalık ve efendilik şuuru üst tabakada ortaya çıkarak yayılmıştır. Ağalık ve onun yanında kalmak isteyen yanaşmalık hevesi toprak ve derebeyliğin hüküm sürdüğü muhitte kökleşmiştir. Bu feodal karakteri şehirlerde, idari merkezlerde bürokrat ve amirlik duygularıyla görmekteyiz. Soyluluk hevesi alt ve üst tabakanın münasebetlerine göre farklılık gösterir. Ülgener fütüvvetin bir insanın hayatı boyunca ulaşabileceği mertebelerin en yükseği ve ulu bir makam olduğunu belirtmiştir. Bu hususu şöyle vurgulamaktadır:

“Şöyle bil ki ey kardeşler ve ey azizler fütüvvet alâ ve şeriftir ve ulu makamdır. Fütüvvetin aslı kadim, ezeli ve ebedidir ve aslı imandır yani aslı Allah'tır ve fütüvvet Allahu Teâlâ sıfatıdır. Pes fütüvvet sıfatın kim ki sıfatlana ol kişi Allah'a erişmiş olur” (Ülgener, 2006: 137-138).

Ahlak ve siyaset yazarları saray ve konak yanaşmalarının rütbe büyüklük hevesinden fütüvetnameler ise esnafın miskinlik yerine bey kapılarına gitmelerinden şikayet etmektedir (Ülgener, 2006: 141).

Ülgener'e göre Ortaçağ ahlakçısının özlemini duyduğu huzur ve sükuna rağmen gerçek hayat ise kazanma ihtirasının ortaya çıkardığı huzursuzluktan uzak kalmamıştır. Kazanç hevesinin şekli ve şiddeti her zaman aynı olmamıştır. Durum ve ortama göre farklı şekilde cereyan etmiştir (Ülgener, 2006: 144-145).

Ülgener'e göre Ortaçağ ahlak anlayışında huzur ve sükûn ideali üzerinde en belirleyici unsurlardan biri altın ve onun tedavüldeki biçimi olan paradır (Ülgener, 2006: 150). Para ve

servet hırsına yönelik eleştiriler, özellikle gösterişin ve ihtişamın yoğunlaştığı dönemler ile merkezlerde daha belirgin hâle gelmiştir. Kapitalist iktisadın temelinde yer alan kazanç ve para arzusu, Ülgener'e göre kapitalizmle başlamış bir olgu değildir; aksine altına duyulan ilgi ve servet biriktirme eğilimi tarihsel olarak çok daha eski dönemlere uzanmaktadır (Ülgener, 2006: 152).

Siyasal iktidarın meşruiyet göstergelerinden biri olarak altın dağıtımı, hükümdarların kudret ve hâkimiyetlerini sembolik biçimde sergilemelerine imkân tanımıştır. Bu uygulama Osmanlı Devleti'nde de görülmüş; devletin mali açıdan zor durumda bulunduğu dönemlerde dahi terk edilmemiş, adeta kurumsallaşmış bir gelenek hâlini almıştır. Dolayısıyla Ortaçağ ahlakının parayı ve maddi birikimi küçümseyen söylemi, zihniyet dünyasında tam anlamıyla karşılık bulmamıştır. Altın ve gümüşün siyasal ve toplumsal alandaki belirleyici rolü, para arzusunun yalnızca yönetici elit ile sınırlı kalmayıp daha geniş toplumsal kesimlere yayılmasına zemin hazırlamıştır (Ülgener, 2006: 158–159).

Ülgener, Batı Avrupa'nın 16. asırdan beri düzenli bir ticaret ve 19. asırlardan itibaren endüstri teşebbüslerini doğru bir şekilde yönettiğini belirtmiştir. Savaşların ve sömürgeciliğin o asırlarda da rol oynamasına rağmen hesaplı ve temkinli bir teşebbüs zihniyetini de devam ettirdiklerinden bahsetmiştir. Şark ticaretinin ve arkasından iç pazarların tıkanma ve kapanması içerde ve dışarda emniyetin eksikliği ile manevi faktör servet ve kapital birikimi zorlaştırmıştır. Görüldüğü gibi feodal zihniyet, ruh asap gevşekliğine yol açan ahlak ve tasavvuf terbiyesi engel oluşturmuştur(Ülgener, 2006:165-166).

İlk ve Ortaçağlardan itibaren ticaretin büyük merkezlerde mutat bir faaliyet tarzı olarak yerleştiğini hesaba katan bir kısım iktisat tarihçileri “şehir iktisadı”, ”milli iktisat” üstünde geniş kadrolu bir “dünya iktisadı”nın daha o zamanlarda kurulmuş olduğunu iddia etmişlerdir. Şehir iktisadı şehirli için adeta hayati bir gerekliliktir (Ülgener, 2006: 168).

Deniz ve kervan ticareti asırlarca macera ve tehlikelerle beraber yürümüştür. Ortaçağ tüccarı temkinli ve hesabını bilir bir iş adamında çok kabadayı ve gözü pek özelliklere sahiptir. Çünkü uzun yolculuklar sırasında birçok tehlikelere maruz kalmaktaydılar. İbn Haldun hür teşebbüs ve cesareti ticaretin en önemli şartları arasında saymaktadır. Ona göre tacir; “Husumete kadir, hesap ve kitapta mahir” olmalıdır. Ticaret aynı zamanda bir mücadele alanıdır. Yakın Şark'ın ticaret kapitalizmi de Batı'daki gibi uzun zaman siyasilerin siyasi ihtirasların ve tahakkümün bilerek veya bilmeyerek hizmetinde bulunmuştur. Yakın doğu ticaret yolları önemini kaybetmesiyle birlikte tüccar, kayıplarını karşılamak amacıyla iç piyasada mahsulü ve el

emeğini ucuza alma yönüne gitmiştir Ticaretin kârlılık açısından eski değerini kaybetmesi, ekonomik faaliyetlerin ziraat ve küçük sanayiye yönelmesine neden olmuştur. Bu durum, toprağa dönüş eğiliminin ortaçağlaşma sürecinin yeniden ortaya çıktığını göstermektedir (Ülgener, 2006: 170–173).

Deniz ticareti çok kârlı ve göz kamaştırıcı kazançlar sağlamaktaydı. Batılıları kara ve Akdeniz ticaretinden okyanusa açılmaya iten sebep bu bol kazançtı. Bu durum da kapitalist zihniyetten kaynaklanmaktaydı. Batıda coğrafi keşiflerin başlamasında bu gerçek yatmaktadır (Ülgener, 2006: 176).

Şark ticareti ise kara yollarına yani kervan ticaretine bağlı kalmıştır. İslam fütuhatinin da açık denizler karşısında duraklaması geleceğin kara yollarına bağlanmış olmasındandır (Ülgener, 2006: 178). Şark ticareti gerilerken garp denizciliği ve sömürgeci ticareti hakimiyeti adım adım ele geçirmiştir. Şark ticaretinin üstünlüğünü kaybetmesinde siyasi sebeplerin payı her ne kadar inkâr edilemezse de gerçek sebep ticaret yollarının özelliği ve rekabet şartlarının değişmesidir. Açık denizin iktisadi şartları ve imkânları kervan yolları ile iç deniz nakliyatına üstünlük sağlamıştır. Açık denizlerdeki kar oranı kara ve iç deniz ticaretini geride bırakmıştır. Ayrıca ticaret mallarının kara ticaretinde olduğu gibi elden ele aktararak maliyetini çoğaltma yerine deniz üstünde direkt pazarlara ulaştırmak çok cazipti. Batı ve Kuzey Avrupa’da deniz ticareti gittikçe teşkilatlanırken Şark ticareti ise gittikçe dağınık, teşkilatsız bir yapıya dönüşmüştür. Bununla birlikte Garplıların Şark ticaretinde daha ileri düzeyde gelişmesinde denizin iktisadi şartları etkili olmuştur. Bu şartlardan birincisi deniz nakliyatında tesis masrafları karadakinden daha fazladır (Ülgener, 2006:180-182). Çünkü gemi inşası kervan donatmada daha zahmetli ve külfetli bir işti. Yine denizde kervan ticaretinde olduğundan daha fazla vazife taksimine ve sermaye iştirakine ihtiyaç vardı. İkincisi de denizdeki risk karadakinden daha fazlaydı. Çünkü kara ve denizlerdeki baskın ve soygunlardan ayrı olarak bir de denizlerde tabiat şartlarından kaynaklanan tehlikeler vardı (Ülgener, 2006:184).

İmparatorluğun gerileme ve batış devri ile hızlanan iç karışıklıklar ticaret seferlerini tamamen felce uğratmıştır. Uluslararası ticarete 16. ve 17. yüzyıllardan itibaren bir daralma olurken iç pazarlarda da bazı huzursuzluklar bulunmaktaydı. Bunlar narh kavgaları, sanat kolları arasındaki geçimsizlikler, pazar ve hammaddelerin paylaşılmasından doğan anlaşmazlıklardı. Sermayedar sınıf da bu sırada yerli esnafa iş ve para vererek ucuza aldığı emtiaları pahalı fiyata satarak kapitalizmin doğmasına neden olmuşlardır (Ülgener, 2006: 189-192). Bu durumda iktisadi hayata ferahlık yerine darlık ve kıtlık getirmiştir (Ülgener, 2006:

194). Esnafa dışarıdan katılan zümreler ise köyden kente göç ile esnaflığa başlayanlar olup, şehirli esnaftan daha müteşebbis ve bilgili olmadıkları için canlılık yerine durağanlık ve rehabet getirmiştir (Ülgener, 2006: 196). Esnaftaki ruh ve zihniyet bozulması beceri ve ustalık isteyen meslek gruplarındaki bozulma dışarıdaki katılmalara kapalı olduğu için bozulma daha az olarak durumlarını korumuşlardır. Çarşı ve pazarlardaki satıcı, dükkancı ve tezgahhtarlar da müşteri çekme ve aldatma gibi davranışları nedeniyle isimleri kötüye çıkmıştır (Ülgener, 2006: 199-200).

Düzgün yollarla zengin olmak zor olduğu için helal kazanç dışındaki kazanma yollarına tevessül edilmesine neden olmuştur. Kaba ve zorlu kazançları devlet otoritesini ellerinde tutanlar ile otoritenin dışındaki kişilerin beraber paylaştıkları bir yol olup, bazen yol kesme, soygun şeklinde bazen de üstü kapalı şekilde çiftçi ve rant kaynaklarını yavaş yavaş sömürme şeklinde cereyan etmiştir (Ülgener, 2006: 204-205). Uysal ve sinsî kazançlar iktisadi yolla değil, çözülme döneminde yanaşma yoluyla servet ve belirli yerlere gelme amacı en fazla gündeme gelmiştir (Ülgener, 2006: 207). Hayal ve hile mahsulü kazançlar nasibini paşa konaklarından arayan tembel kişilerden çok açığız ve hayal gücü yüksek kimselerin tuttuğu yoldur. Define aramak peşinde koşanlar (Ülgener, 2006: 209), havadan kazanma ve zenginleşmeye çalışırlar. Simyacı ve astrologlar da hayalidirler (Ülgener, 2006: 211). Normal yolda kazanma yerine dua ve keramet yoluyla saf ve inançlı kişilerin sırtından kazanma yolunu tercih etmişlerdir (Ülgener, 2006: 213).

Kazanç hevesi normal geçim yolları dışında ne kadar hareketli ise içinde o kadar durgun ve hareketsizdir. Ortaçağın ve bilhassa çözülme devrinin her aşamasında durgunluk vardır (Ülgener, 2006: 221).

Para uzun zaman ödeme ve mübadele aracı olmasının yanı sıra saklama aracı olarak da görülmüştür. Ahlakçıların büyük çoğunluğu dini ve insani hislerle gömme ve biriktirmeye karşı çıkmıştır. Ortaçağdan çözülme devri sonlarına kadar kazanıyı kaybetmemek için toprağın altına gömmek yoluna gidilmiştir. 12. ve 13. asırlarda Ortadoğu ve Anadolu'nun siyasi yönde karışık olması para gömmeye zemin hazırlarken 16. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin en parlak döneminde bu oran azalmış ama hiçbir zaman bu yöntem ortadan kalkmamıştır (Ülgener, 2006:223-226).

Ortaçağda mal ve servet ile toplumsal mevkiî beraber olup, biri diğerini tamamlamaktadır. Çok büyük servetler uzun zaman ticaretle uğraşanlardan çok siyasi nüfuz ve iktidar sahiplerinin elinde toplanmıştır (Ülgener, 2006: 226). Servetin her şeyden önce siyasi bir kategori olması nedeniyle hızlı bir şekilde bundan faydalanmanın yolu da üst kademelere geçmektir (Ülgener, 2006: 231).

Ülgener, Ortaçağın çözülme döneminde servet biriktirme şehirlerde sinsi ve uysal bir şekilde olurken taşrada kaba ve zorlu yollarla olduğunu dile getirmiştir. Çözülme devrinde servetin kazanılması gibi harcanması da siyasetle ilgili olup, orta sınıflar için kıtlık gelecek endişesi ile tedbirli olmak ne kadar önemli ise siyasetle uğraşanlar için de para ile başa gelecek belanın savuşturulması için o kadar önemlidir. Biriktirilen para ve mal iktisadi bir amaç için değil, genelde siyasi bir hedef için harcanmaktadır. Onun için mal ve para kişinin ömrü sonunda veya kazanıldıktan kısa bir süre sonra harcanarak ortadan kaybolarak tarihin derinliklerine gömülmektedir (Ülgener, 2006: 232-235).

Ülgener'e göre Ortaçağ zengini, dönemin diğer şahsiyetleri gibi feodal zihniyetin belirgin izlerini taşımaktadır. Bu zihniyet dünyasında kazanılan para ve mal, üretken birikim amacıyla değil; huzur, asayiş ve zevk için tüketilen bir fon niteliği taşımaktadır. Nitekim Ortaçağ insanına göre "mal ömrün asayiş ve huzuru içindir, ömür mal cem eylemek için değildir" (Ülgener, 2006: 237-239). Bu yaklaşım, servetin kendi başına bir amaç olmaktan ziyade, yaşam konforunu temin eden bir araç olarak görüldüğünü ortaya koymaktadır.

Ülgener ayrıca Ortaçağ zihniyetinde servet ile cimriliğin birbirinden bağımsız kavramlar olmadığını, aksine birbiriyle ilişkili iki unsur olarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Bu dönemde eşyanın değeri, içerdiği emek ya da üretim sürecindeki zahmet üzerinden değil; tüketim sırasında sağladığı haz ve gösteriş değeri üzerinden belirlenmektedir (Ülgener, 2006: 243-244). Bu çerçevede Ortaçağ çözülme devrinin iktisat politikasının da üretim ve birikimden ziyade tüketime ve harcamaya dayalı bir karakter taşıdığı ifade edilmektedir (Ülgener, 2006: 247).

SONUÇ

Sabri F. Ülgener, Türk düşünce dünyasında iktisat disiplininin hareket ederek Osmanlı-Türk tarihini zihniyet ekseninde değerlendiren ve bu çerçevede kültür ile din sosyolojisine yönelen özgün entelektüellerden biri olarak öne çıkmaktadır. Max Weber'in metodolojik yaklaşımını benimseyen Ülgener, "anlayıcı yöntem" aracılığıyla çözülme dönemi Osmanlı-Türk toplumunun ekonomik zihniyetini, toplumsal yapısını ve sınıfsal örgütlenmesini bütüncül bir perspektifle incelemiştir. Sombart ve Weber'in kapitalizm, din ve zihniyet arasında kurduğu ilişki açısından esinlenen Ülgener, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dönüşümü neden gerçekleştiremediği sorusuna cevap aramıştır. Bu sorgulama sürecinde yalnızca iktisadi yapıyı değil, aynı zamanda dönemin ahlaki değerler sistemini ve zihinsel kodlarını da analiz etmiş;

böylece ekonomi ile sosyolojiyi birlikte ele alan disiplinlerarası bir çözümleme ortaya koymuştur. Bu çalışmada ise Ülgener'in düşünsel arka planını besleyen kaynaklar dikkate alınarak, ekonomik gerileme olgusunun zihinsel temelleri, girişimcilik kültürünün yeterince gelişmemesinin ardındaki zihniyet unsurları ve bu durumun toplumsal sonuçları üzerinde durulmuştur.

Batı düşünce geleneğinde toplumsal zihniyet ile ekonomik hayat arasındaki ilişki uzun süredir tartışılmaktadır. Özellikle Max Weber, Werner Sombart ve Alexander Rüstow gibi isimler, kültürel değerlerin ve zihniyet kalıplarının girişimcilik, ticari atılım ve iktisadi dinamizm üzerindeki etkisini incelemiştir. Sabri F. Ülgener ise bu tartışmaları yalnızca aktarmakla yetinmemiş; kimi zaman bu düşünürlerden beslenmiş, kimi zaman da onlara eleştirel mesafeye yaklaşarak Doğu toplumları, özellikle Osmanlı örneği üzerinden özgün bir zihniyet çözümlemesi geliştirmiştir.

Ülgener'in çalışmalarında din ile iktisat arasındaki etkileşim, zihniyet dünyasının ekonomik davranış kalıplarını nasıl şekillendirdiği temel ekseni oluşturur. Weber'in "anlayıcı yöntem" yaklaşımından hareketle, Osmanlı-Türk toplumunun çözülme dönemindeki ekonomik zihniyetini, toplumsal yapısını ve sınıfsal örgütlenmesini tarihsel bağlam içinde analiz etmektedir. Zihniyet kavramı, onun çözümlemelerinde merkezi bir konumdadır. Akdeniz merkezli ticaret düzeninin Atlantik eksenine kaymasının Osmanlı ekonomik dünyasında yarattığı kırılmayı yalnızca maddi koşullarla değil, zihinsel dönüşümler üzerinden de anlamaya çalışır. Asıl amacı, bu zihniyet kalıplarının günümüze uzanan etkilerini görünür kılmaktır.

Ülgener'e göre ekonomik gerileme ve yaygın yoksulluk, yalnızca dışsal faktörlerle açıklanamaz; asıl belirleyici olan, insanın değer dünyası ve ahlaki çerçevesidir. Ona göre Osmanlı toplumu belirli bir dönemden sonra durağanlaşmış, yeniliğe kapalı ve Ortaçağ özellikleri gösteren bir yapıya bürünmüştür. Zaman algısının sınırlılığı, çevreye ve dünyaya yönelik dar perspektif, ekonomik canlılığın zayıflamasında etkili olmuştur. Rasyonel ve üretken kazanç biçimleri yerine geleneksel ve statüye dayalı kazanç anlayışlarının yaygınlaşması, toplumun zihinsel çerçevesini de şekillendirmiştir. Her ne kadar ahlaki değerlerle pratik yaşam arasında zaman zaman gerilimler yaşansa da, rant temelli, tasarruf ve birikime mesafeli bir yaklaşımın baskın kaldığını savunur.

Ülgener, Ortaçağ dünyasında kitlelerin çoğunlukla alışılmış yaşam kalıplarını sürdürdüğünü, değişim ve dinamizm üreten kesimlerin ise sınırlı bir azınlık olduğunu belirtir. Toplumsal yapı

ümera, ulema ve geniş halk kesimleri şeklinde katmanlaşmıştır. Bunun yanında ticaretle uğraşan kesimin, siyasal ve dinsel otoriteden bütünüyle bağımsız bir ekonomik aktör olarak varlık göstermesinin güçlüğüne dikkat çeker. Kazanç olgusunun çoğu zaman gösteriş, statü ve ihtişamla iç içe geçtiğini; zamanla yerleşik ve makul kazanç yollarından sapmaların ortaya çıktığını ifade eder. Ayrıca coğrafi keşifler ve ticaret yollarındaki değişim gibi dışsal gelişmelerin de bu süreci hızlandırdığını vurgular.

İçsel daralma ve ahlaki çözülmenin dış etkenlerle birleşmesi, çözülme dönemini derinleştirmiştir. Ülgener'e göre servetin üretken emek yerine çoğu zaman toprak ve devlet otoritesi aracılığıyla elde edilmesi, girişimci ruhun gelişmesini engellemiştir. Bu koşullar altında üretimden ziyade tüketime yönelen bir zihniyet yerleşik hale gelmiştir. Üretken dinamizmden uzak toplumsal yapı, mevcut kuralların ve geleneklerin sürekliliğini koruma eğilimi göstermiş; bu durum hem gelenekselleşmeyi güçlendirmiş, hem de otoriteyi sorgulanamaz bir konuma taşımıştır.

Sonuç olarak Ülgener, ekonomik faaliyetlerin arka planında yalnızca maddi unsurların değil, zihinsel ve ahlaki çerçevenin belirleyici olduğunu savunur. Bir toplum ekonomik kararlarını sağlıklı bir zihniyet zemini üzerinde şekillendiremiyorsa, kriz ve bunalımlar kaçınılmaz hale gelir. İktisadi yapıların sürdürülebilirliği, büyük ölçüde o toplumu taşıyan zihniyet dünyasının niteliğine bağlıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, M., & Bilir, H. (2014). Gerçek Bir Âlim, Mümtaz Bir Şahsiyet: Sabri Fehmi Ülgener, KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 16(26), 114-122.
- Apalı, Y. (2018). Sabri F. Ülgener’de “Aydınlar Sosyolojisi” Ve Bilgi, Turkish Studies, 13(3), 65-77.
- Arıncı, Y. (2022). Osmanlı’dan Günümüze Türk Toplumunun İktisadi Zihniyet Dönüşümü, Geri Kalmışlık ve Kalkınma Analizi: Sabri Ülgener, Sosyal Bilimler Dergisi (sobider), 58, 307-321.
- Bakırcı, A., & Şener, E. (2023). Sabri Ülgener’in Perspektifinden İktisadi Çözüm Ahlak Ve Zihniyet İlişkisi: Bir Gömülü Teori Çalışması, Avrasya Uluslararası Araştırma Dergisi, 11(34), 92-119.
- Dağ, M. (2021). Sabri F. Ülgener’in “İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası Eseri Hakkında İnceleme”, İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, 5(1), 117-128.
- Demir, E., & Uçar, R. (2025). Türkiye’de Bir Aydın Portresi: Sabri Fehmi Ülgener, Journal of Islamic Research, 36(2), 283-291.
- Doğan, Ş. (2015). Max Weber ve Sabri F. Ülgener’de Zihniyet-Din İlişkisi, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 5(2), 203-226.
- Işıkhan, B. (2022). Sabri Ülgener’in Zihniyet Anlayışı Açısından Osmanlı Sosyal Hayatı’nın Değerlendirilmesi, Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi, 10(32), 368-386.
- Levent, A. (2018). Sabri Ülgener, Keynesyen İktisat ve Liberalizm, Muhafazakar Düşünce, 15(54),143-161.
- Özkiraz, A. (2007). Sabri F. Ülgener’de Zihniyet ve Geri Kalmışlık Osmanlı’dan Günümüze Yapısal Bir Çözümleme, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 36, 35-39.
- Sayar, A. G. (2008). Prof. Dr. Sabri F. Ülgener Hayatı ve Eserlerine Dair Özet Bir Sergileme, İş Ahlakı Dergisi Turkish Journal of Business Ethics, 1(1), 123-136, İGİAD.
- Sayar, A. G. (2006). Sabri Ülgener’in Eserlerinin Toplu Olarak Yayınlanması Üzerine Düşünceler. İçinde Sabri Ülgener’in İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası ,İstanbul: Derin Yayınları, 1.
- Tuna, O. (1987). Prof. Dr. Sabri F. Ülgener Ve İki Eseri, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, 43, Prof. Dr. S. F. Ülgener’e Armağan İstanbul.

- Türkislamoğlu, E. (2021). Sabri F. Ülgener'in Düşünce Dünyasında "Osmanlı İmparatorluğu Neden Kapitalistleşemedi?" Sorusunun İzini Sürmek, İstanbul İktisat Dergisi, 71(1), 251-282.
- Uyanık, Z., & Akkaş, İ. (2016). Kenarda Kalmış Merkezi Bir Düşünür Portresi: Sabri Ülgener, Ardahan Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, (3), 49-59.
- Ülgener, S. F. (2006). İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası, İstanbul: Derin Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). Muhafazakâr Bir Düşünür Olarak Sabri Ülgener'de İktisadi Zihniyet, Muhafazakar Düşünce, 10(37).